

B. E. FORSELIUSE SELTS

Forselese Sommerid

1998

5

B. G. Forseliuse Seltsi perioodiline väljaanne "Forseliuse Sõnumid" (nime autor prof Helmut Piirimäe) avaldab töid valdkondadest, mis on kooskõlas seltsi püüdlusega:

hariduse ajalugu; haridustraditsioonid; kaasaja haridusideoloogilised eesmärgid ja nende teostamise teed; haridus, kool ja õpetaja arenguruumis; maakool.

Loomulikult avaldab selts ajakirjas oma kroonikat.

Ajakirja käesoleva 5. numbri kirjastamine sai teoks tänu **Tartu Kultuurkapitali ja EV Haridusministeeriumi** rahalisele toetusele

Toimetuse kolleegium: Sirje Krikk de Mateo, Madis Linnamägi,
prof Helmut Piirimäe

Trükkida antud: 24.08.98

Kirjastaja:

B. G. Forseliuse Selts

tel/fax 27 420 277

GSM 250 98 647

jaak@forsel.tartu.ee

Arvutikiri: Mare Lang, Katrin Linnamägi, Maire Möls, Kaire Varep

Arvutikonsultant: Jaak Vaas

Fotod: Madis Linnamägi, autorid ja seltsi arhiiv

Trükk: OÜ Vali Press, Põltsamaa

ISSN 1406-975

© B. G. Forseliuse Selts
Forseliuse Sõnumid 5/98
Tartu 1998

FORSELIUSE SÕNUMID 5/1998

SISUKORD

Kooli- ja hariduslugu

<i>Peeter Põld</i> . Usupuhastus ja Eesti rahvakool	3
<i>Madis Linnamägi</i> . Eesti koolivõrgul on tähtpäev. Eesti ala kirikukihelkonnad Rootsi ajal (1561–1721). Rootsi-aegsed (1561–1721) koolid 1998. aastal	17
<i>Heli Kirsi</i> . Linnakool Rakveres	27
<i>Tiiu Oja</i> . 1855. ja 1858. aasta laulupeod Põlvas ja Põlva kihelkonnakooli õpetaja David Donner	30
<i>Sirje Krikk de Mateo</i> . Haridus Kolumbuse-eelses ja -järgses Ameerikas	36
“12 Kooli Klubi” liikmed oma koolist	
<i>Helmer Jõgi</i> . Hugo Treffneri Gümnaasium – müüdid ja lootused	45
<i>Toivo Ärtis</i> . Lauluga läbi sajandite: olnust ja olevast Kambja Ignatsi Jaagu Koolis ..	50
<i>Tiina Volens</i> . Kirivere kool	58
<i>Jevgenia Kampus, Maret Närripä</i> . Kolga-Jaani kool aastail 1988–97	60
<i>Terje Saar</i> . Killukeksi Laiuse koolielust – minevikust tänapäevani	63
<i>Ilje Piir</i> . Nõo, Nõo kool ja aastasajad	67
<i>Heino Mägi</i> . Esimese emakeelse maagümnaasiumi juubel	70
<i>Jaanus Dreverk, Urve Ridbeck, Ene Sakjas</i> . Koolielust Padise vallas	73
<i>Reet Lepik</i> . Puhja Gümnaasium – ühe kooli lugu	78
<i>Mati Treufeldt</i> . Põltsamaa Ühisgümnaasiumi ajaloost	85
<i>Leili Jomp, Lehte Puudersell jt</i> . Põgus pilguheit Rõngu koolile	87
<i>Taivi Rästas</i> . Sangaste kooli minevik ja tänapäev	92

Forseliana

<i>Ain Kaalep</i> . “...kik ne latze koli sisse...”	94
<i>Lembit Jakobson</i> . Ignatsi Jaagule mõeldes	95
<i>Lembit Jakobson</i> . Vabadust toomas	96
<i>Nele Reimann</i> . Oli kord (Katkend näidendist. Osaliselt luulekeelde pannud Ain Kaalep ja Peeter Volkonski)	101
<i>Jaan Eilart</i> . B. G. Forseliuse sünnipaiga jäädvustamisest	106
<i>Endel E. Taniloo</i> . Eesti koolihariduse ja kultuurielu arengut tähistavate mälestusmärkide loomisest	108

B. G. Forseliuse Seltsis

Juhatuse aruanne B. G. Forseliuse Seltsi tegevusest 1997. aastal	112
Aumärkide ja tunnustuskirjade laureaadid	115
Bibliographia forseliana	118

Autoritest

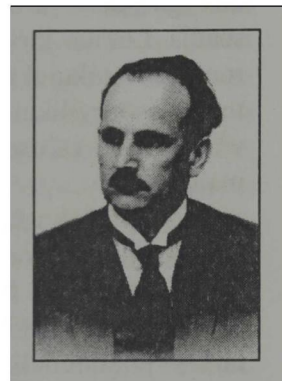
<i>A. Liim</i> . Peeter Põld – kooliõpetaja, riigimees ja seltskonnategelane	120
--	-----

Tagakaane siseküljel: “Forseliuse Reaside” reisipaketid

Tagakaanel: Eesti koolivõrk 1688. aastal (Lembit Andreseni järgi)

KOOLI- JA HARIDUSLUGU

PEETER PÕLD (12.VII 1878 – 01.IX 1930)
Eesti Vabariigi esimene haridusminister,
Tartu Ülikooli prorektor, pedagoogikaprofessor

USUPUHASTUS JA EESTI RAHVAKOOL

Eesti rahvakool on usupuhastuse kiriku laps. Selle rüpest tõustes on ta järk-järgult vabanenud oma sünnitaja hoole alt ja kujunenud viimaks asutuseks, mis iseseisvalt, oma enese sisemise seaduse ja nende ülesannete kohaselt areneb, mis riik temale peale paneb.

1. Katoliiklikule keskajale oli üldise rahvahariduse mõte niihästi Lääne-Euroopas kui ka meie maal võõras. Ei nõudnud seda ei kiriku enese tarvidused ega selleaegne ühiskondlik kord. Et preester vahemehena Jumala ja inimese vahel seisis ja võhikule iseseisev tungimine ristiusu algallikasse, piiblisse, isegi keelatud oli, siis on arusaadav, et kirikul, nii palju kui asi temasse puutus, iseäralist huvi ei olnud oma hoolealustele õpetada muud, kui seatud kombeid pidama ja usutunnistust, Meie Isa palvet ja Maarja tervitust (Ave Maria) pääst lugema ehk paluma. Meie maal leidis isegi viimane nõue alles 15. aastasaja kiriklike uuenduspüüete ajajärgul suuremat tähelepanu ja nähtavasti ka siis ainult hoolt.

Tolleaegsetest seisustest vajasid erilist kooliharidust ainult vaimulikud ja väikene osa aadlist. Suurem osa rüütlitest oli elu jaoks tarvilikult ette valmistatud, kui nad oskasid hästi ratsutada, vehelda, ambu lasta, jahtida ja ujuda. Talupoeg aga, kes maa külge oli köidetud või täiesti orjastatud ja kes oma majapidamise toodetest kõik igapäevased tarvidused võis rahuldada, omandas kõik oskused ja teadmised kodus tööd tehes, puhtpraktiliselt. Selle tõttu olid siis ka vähemad keskaja koolid, nn katedraal- ehk toomkoolid ja kloostrikoolid, kõigepäält tulevaste vaimulikkude õpetamiseks määratud, ühtlasi kättesaadavad ka neile aadlivõsudele, kes vaimulikkude seisusesse ei kavatsenud astuda.

Alles keskaja teisel poolel (13. ja 14. aastasajal) hakkas tõusev kodanikuseisus oma laste jaoks järjest areneva kaubanduse, käsitöö ja omavalitsuse nõudel asutama raadi- ehk linnakoole, parohiaal- ehk kihelkonnakoole (enamasti kirikute juurde), gildikoole jt. Nende ladinakoolide kõrvale ilmusid 14. aastasajal, esmalt Firenzes ja Flandria ning Brabanti linnades, kus suur villatööstus oli tõusnud, emakeelsed lugemis- ja kirjutuskoolid laiematele kodanikukihtidele. Need tegutsesid osalt linnade poolt ülalpeetavate õppeasutustena, osalt aga era-, nn “nurga-“ ehk “kõrvakoolidena” Sellest tüübist kasvas hiljem usupuhastuse mõjul välja üldine rahvakool.

Ka meie maal olid toom- ja kloostrikoolid kauemat aega ainsateks haridusallikateks. Vanemad neist näivad juba mõnikümmend aastat pääle sakslaste võimu kindlustumist tekkinud olevat, nagu toomkool Tartus, Pärnus, Tallinnas, milledest viimane veel praegu ajakohasel kujul edasi kestab. Aastal 1432 mainitakse esimest korda raadikooli Tallinna Oleviste kiriku juures. Samast ajast kuuleb ka saksa kirjutuskoolidest, mida kõrvakoolidena taga kiusati. Maakoolidest aga ei leia meie kogu keskajast arusaadavalt jälgegi.

2. Katoliku ajaga võrreldes tõi Lutheri usupuhastus sootuks uued vaated mitte ainult usule, vaid ka rahvaharidusele. Lutherile oli rahvaõpetuse ja koolide nõue otseseks järeltuleks tema usuliskõlbelistest põhimõtetest. Veendumus, et inimene Jumala armust usu läbi õndsaks saab ja selle armu kuulutust ning kinnitust ise pühakirjast peab otsima, sisaldas loomulikult tarbe teha piibel rahvale kättesaadavaks tema oma keeles ja temale võtmed ulatada kirja lugemiseks ning

mõistmiseks, ja kuna Luther kõlbelise elu võimalust ei näinud mitte ilmast kloostrimüüride taha põgenemises ja paastumises ning ihu piinamises, vaid oma kohuste täitmisel perekonnas, elukutses ja riigis, siis omandas teadmine ja kooliharidus tema silmis ka selles mõttes teise väärtuse: see oli tarvilik "ilmaliku korra" alalhoidmiseks.

Juba oma kirjas "Saksa rahvuse kristlikule aadlile" (1520) osutas Luther koolide puudumisele, kus iga poiss- ja tütarlaps nii palju võiks õppida, et ta piiblit oskaks lugeda. Mõni aasta hiljem seadis Luther kirjas "Kõigi saksa linnade bürgermeistritele ja raeisadele" vanu kreeklasi ja roomlasi eeskujuks, kes suure tõsiduse ja usinusega oma poisse ja tüdrukuid lasknud õppida. Ta tunnistas tarvilikuks, et "kõigis paigus" loodaks kõige paremad koolid, mis kasvataksid mehi, kes võivad hästi valitseda maad ja rahvast, ja naisi, kes oskavad hästi kasvatada lapsi, pidada peret ja maja.

Esiialgu mõtles Luther "kõigis paigus" all küll üksi linnu, kus kodanikelastele, niihästi poistele kui tütarlastele koolid pidi korraldatama. Sellejuures pidas ta silmas ladinakeelset õpetust, mitte emakeelset. Kuid Luther ei jäänud selle juurde peatuma. Oma "Saksa missas ja Jumalateenistuse korras" esines ta (1526) nõudmisega, et *kogu rahva noorsoole* usuõpetust antaks. Selleks minevat tarvis "põhijoonelist (grob), lihtsat, kohtlast ja häd" katekismust, mida teatavatel aegadel või iga päev tarvidust mööda kantslist jutlustatakse ja kodus lastelt ja perekonnalt küsitakse. Ka peavad lapsed jutlustest, mis mitte katekismust, vaid piiblit käsitlevad, salme meelde jätma ja vanematele söögilauas üles ütleva. 1530. aastal avaldas Luther oma "Jutluses, et lapsi kooli peab saadetama" mõtet, et ilmalikul võimul kohus ja õigus on "üksikuid poisse kooliskäimisele *sundida* nende eneste hääks ja üldiseks kasuks" Kuigi meie mitte ütelda ei või, et Luther seega juba üldise sundusliku rahvakooli põhimõtet täielikult oleks väljendanud, siiski oleme õigustatud tõendama, et esitatud nõudmised oma arenemises viisid loogilise järjekindlusega *üldise ja kõigile sundusliku* algõpetuse loomisele.

Juba 1528. aastal tegi Melanchton "Juhatuskirjas kirikukatsujatele" Saksi kuurvürstiriigis usuõpetuse ka olemasolevatele koolidele sunduslikuks. Selle tõttu tõusis linnades, kus saksa koolid olemas olid, noorsoo usuline õpetus hoopis paremale järjele kui maal, kus koolid puudusid ja õpetaja pahatihti õige suurt kogudust pidi valitsema. Et õpetajale alalist abi noorsoo õpetamises kindlustada, viis Lübecki kirikukord 1531. a esimesena läbi nõudmise, et *külaköster* lastele kirikulaule ja katekismust peab õpetama. Sedasama määras ka terve rida kirikukordi aastatel 1535–1570, ja nõnda teostati ka maarahva noorsoo jaoks avalik usuline õpetus.

Järgmine samm edasi tehti *Württembergis*. Selle riigi kirikukord aastal 1559 seadis, et väikestes küldes ja alevites, kus seni köstrikohad olnud, nende juurde saksa koolid avataks ja nendes koolides õpetamiseks kiriku ülemuse poolt ametisse seatakse kõlbulikud ja eksamineeritud isikud, kes kirjutada ja lugeda oskavad ning noorsoole katekismust ja kirikulaulu võivad õpetada. Siin sulas seega puhtusuline *köstrikool saksa kooliga* ühte, mis pääle usuõpetuse ka *lugemist ja kirjutamist*, kui võimalik, isegi *rehkendust* pidi õpetama. Tarvitses veel ainult köstri ja kooliõpetaja kohustused kahe isiku vahel jagada, nagu see *Saksi kuurvürstiriigi kirikukorras* 1580. a *sünnib*, kus on juttu otse "*koolmeistri*" ja "*koolitoast*", ja üldine rahvakool on vähemalt siin, usupuhastuse lähtekohas, põhimõtteliselt valmis. Usuõpetamise tarbest lõi kirik asutuse, mis pääle katekismuse ja kirikulaulu õpetas praeguse algkooli põhioskusi: lugemist, kirjutamist ja rehkendust ja kus töötas eriliselt selleks määratud isik—"koolmeister"

Kool jäi küll veel kauaks ajaks edasi kiriku hoolde, aga tema korraldus nõudis juba nii suurt tähelepanu, et kirikukordade kõrvale kerkisid *koolikorrad* Ajajärgkuloovaiks said nendest protestantlikes maades ja kogu haritud ilma rahvakooli ajaloos *Weimari vürstiriigi koolikord* 1619. a ja *Saksen-Gotha hertsog Ernsti* koolikorraldus, nn "Schulmethodus" 1642. aastal. Weimari koolikord pani esimesena *tegelikult koolisunduse* maksma, kohustades õpetajaid ja koolmeistraid kõigis paigus kõigi poiste ja tütarlaste kohta 6–12aastani "hoolikaid nimekirju" pidama, et ilmalik ülemus vanemaid, kes oma lapsi kooli ei saada, võiks sundida seda tegema. Hertsog Ernsti koolikorraldus aga viis esimesena kooli õppekavasse ka mitmesuguste "kasulikkude, osalt loomulikkude, osalt ilmalikkude ja muude asjade tundmise", st kohustas kooli ka looduse, riigikorra, mõõtmiskunsti jm tundmist õpetama. Ühtlasi seadis ta õpetuse aluseks põhimõtte, et kõike, mida võimalik näidata, peab õpilastele näidatama (vaatlikkuse printsiip). Nõnda sai teoks

usupuhastuse algatusel ja tõukel esimene uue aja rahvakooli korraldus. Mis järgnev arenemine veel tõi, oli peaaesjalikult selle täiendamine või laiendamine teistele maadele, mis siin teostatud.

Eelpool esitatust näeme, kui suurt osa Lutheri reformatsioon rahvakooli loomisel ja arendamisel tema emamaal, Saksamaal, etendas. Vaatame nüüd, kuidas kujunes usupuhastuse mõju rahvaharidusele, eriti rahvakoolile meie maal.

3. Nagu Saksamaal, nii olid ka kodumaa linnades senised ladinakoolid sunnitud usupuhastuse tulekul oma tegevuse lõpetama. Nii sündis Tallinnas, nõnda ka Tartus. Kuid mõne aasta pärast avati koolid uuesti, küll mitte endisel, vaid uuendatud kujul. Et Luther ja tema kaastöölised, kes ka meie maa linnadesse koolimehi soovitasid, endise skolastilise hariduse vastased olid ja humanistliku kooliuuenduse poole hoidsid, siis hakati uuendatud koolides klassikute lugemise, stiiliharjutuste ja ladina keele kõnede ning värsside loomise abil keelelise kujutuse kaunidust taotlema, selle juures rohkesti ruumi lubades ka kristlikule usuõpetusele. Saksa koolid, kust ka vaesemad linnakodanikkude kihid võisid haridust saada, jäeti nähtavasti hoopis kõrvale. Vähemalt teame Tallinnast, et siin Oleviste kiriku ladina kooli kõrval iseäralist saksa kooli ei peetud.

Niisamuti ei ole mingisuguseid teateid selle kohta, et eesti soost linnarahvale, kes neil aegadel umbes 1/3 linnade elanikkudest moodustas, ja kes varsti uue õpetuse poole hoidma hakkas, kooliõpetust oleks püütud korraldada. Kõige enam, mis tehti, oli vahest see, et eesti koguduste õpetajad linnades, kus neid oli (nagu näit. Tartus), pühapäeviti ja võib olla ka mõnel nädalapäeval, kirikukantslist katekismust õpetasid. Sellest tarvidusest tõusis siis raamat, nagu Tartu Jaani koguduse õpetaja Franz Witte eestikeelne Lutheri katekismus, mis ilmub aastal 1554.

Maarahva hulgas oli usupuhastuse mõju hariduse mõttes esialgu veel väiksem. Uus õpetus ise tungis küladesse ülepea hiljem ja välispidisemalt kui linnaeestlaste juurde. Talupoegade isandad, ordu ja piiskoppide laenumehed, olid kaugelt tagasihoidlikumad uue liikumisega liituma kui linnad ja püüdsid isegi mõnda aega tema levimist takistada. Kui nemad viimaks kolmekümnendail aastail suuremal arvul evangeeliumi õpetuse poolehoidjais said, siis võisid ka talupojad seda teha. Ometi seadis see muutus nemad esialgu usulise juhatuse ja õpetuse saamise suhtes veel halvematesse tingimustesse kui katoliku aja lõpul. Isandad keeldusid usuvahetuse järel preestreid ülal pidamast, millepärast need olid sunnitud kohtadelt lahkuma. Nende, kui ka rändavate munkade asemele, kes preestreid vaimulikus tegevuses seni olid toetanud, oli raske kohe tarvilikul arvul kohaseid, uut õpetust tundvaid ja rahva keelt mõistvaid isikuid leida. Laguneva riigikorra ja järjest kasvava omavoli tõttu ei püütudki igal juhtumil õpetajat ametisse panna. Sagedasti lepiti otse sündmatute isikutega, keda söömingud ja joomapeod junkrute ja muude vabameeste juures enam huvitasid, kui jutluse pidamine ja kirja uurimine, ja kes rahva keelt niisama vähe oskasid kui katoliku preestrid. Kroonikakirjutaja Russow teab ajast enne Liivi sõda (1558) ainult "mõningast" juhtumist rääkida, kus mõisnikud oma kulul mõisates õpetajaid pidasid, kes eesti keelt tundsid ja igal pühapäeval talupoegadele ja perele katekismust õpetasid. Ka nimetab Russow eranditena mõningaid aadli naisterahvaid, kes õpetaja puudusel kirikute juures "mitte ei häbenenud talupoegadele mõisas katekismuse 5 peatükki mittedaksakeeles ette lugeda ja neid jumalakartusele manitseda". Nii on arusaadav, et tuhande talupoja hulgas vaevalt üks leidis, kes Meie Isa palvet oskas, rääkimata katekismuse viiest peatükist.

Räägiti küll maa juhtivate meeste keskel, näit. 1556. aastal, gümnaasiumi asutamisest Pärnu, mis Eesti, Läti ja Kura lapsi ladina keeles pidi õpetama ja õpetaja ametile ette valmistama. Oli isegi tuttav usuteadlane D. Chyträus selle juhatajaks ettenähtud. Kuid kavatsus jäi teostamata. Niisamuti jäi tagajärjeta üks algatus, mille jaoks ordumeister Fürstenberg "mitedaksa rahvale" maal 1558. a maksu peale pannud, nn kooliraha, mis nähtavasti mingisugusele rahva huvides tarvilikule koolile pidi kindlama aluse panema. See raha olevat küll agarasti rahva käest sisse nõutud ja igaüks pidanud selle vastupanemata tasuma, kuid koolide heaks ei olevat sellest pennigi tarvitatud, sest kõik kulus Venemaaga samal aastal alanud sõja pidamiseks.

4. Usupuhastuse ajajärk ise ei olnud meie maal soodne rahvahariduse edendamiseks, temale järgnevad paar inimpõlve pakkusid selleks veel vähem võimalusi. Orduriik langes. Tema päranduse pärast veeres sõda sõja järel üle maa; sõja jälgedes käisid katkud ja näljahädad. Aastail 1582–1625 katsusid jesuiidid pääle Liivimaal, Poola valitsuse toetusel, eeskätt paljaksrüüstatud maakohtade talurahvast ja linnaeestlasi, keda kodanike eesõigused ei kaitsnud, katoliku kiriku rüppe tagasi viia. Nad püüdsid evangeeliumi õpetajaid maakogudustest, kus neid veel oli,

kõrvaldada, jutlusepidamist maarahvale keelata, viimati ka linnaeestlasi väevõimuga luteri kirikutest välja ajada, nagu Tartus 1618. Tartu kolleegiumis valmistasid jesuiidid, kooskõlas oma mujal maades tarvitatava taktikaga, arvatavasti ka eesti noormehi ette vaimuliku ametiks meie maal. Nad kandsid hoolt, et katoliku usu õpetamiseks rahva keeles hädatarvilikumad raamatud käepärast oleksid, mis otstarbel Johan Ambrosius Weltherus 1591 mitmed eestikeelsed raamatud välja annab ja Wilhelm Baccius 1622 Rooma katekismuse Tartu murdes avaldab.

Ometi kuuleme neil aegadel mõnest katsest rahvale katekismuse õpetust anda ja tema noorsoole usuõpetuse kool luua, nagu seda Saksamaal juba usupuhastuse aastasaja kestel korraldama hakati. See tähendab eelneva ajaga võrreldes teatavat edu.

Nii kohustas Eestimaal (1586) terve maa kirikute katsuja, Tallinna toomkiriku praost David Dubberch, kõiki õpetajaid pühapäeviti ja pühade jumalateenistusel katekismust ette lugema ja vähemalt paastu ajal rahvalt kirikus seda küsima. Rootsi riigivõim, mille alla Eestimaa 1561.a peale kuulus ja mis oma pärismaal rahvahariduse asjus kindlasti usupuhastajate radadel käis, andis temale nähtavasti selleks volitused ja käsu. Palju seda aga tõepoolest keset sõjarahutusi, mis Eestimaal alles 1617 lõppesid, teha võidi, selle kohta puuduvad andmed. Vististi ei võinud laastatud maal, kus kirikud varemetes seisisid ja õpetajad enamasti puudusid, korrapärasest rahva õpetamisest juttugi olla.

Usuõpetuse- ehk köstrikooli asutamisest on meil sõnumeid Tallinnast, mis sõdades puutumata jäi, ja Tartust, mis Poola võimu all 1582. aastast peale uuesti kosuma hakkas.

Tallinnas kutsus nimelt õpetaja *Georg Müller*, kelle jutlused on tähtsaks dokumendiks eesti keele arenemisloos, Pühavaimu kiriku juures ellu kooli, mis nähtavasti poistele katekismust ja kirikulaulu õpetas. Igatahes räägib Müller oma jutlustes sellest, kui kaunisti Pühavaimu kiriku “schole Poisit” laulavad, ja seab neid kogudusele eeskujuks, kes “üppris Petsikesti ninck hullust” laulvat. Kuigi Tallinna olud kooli edasikestmiseks pärast Mülleri varajast surma iseäralisi takistusi ei oleks tohtinud teha, läks see ettevõtte ühes oma alustajaga hingusele juba 1608. aastal.

Sama saatus tabas lühikese kestuse järel Tartu Jaani koguduse eesti õpetaja *Bartholomäus Gildeni* tegevust, kes umbes samadel aastatel eestikeelset kooli pidanud. Ka selle kooli kohta puuduvad lähemad teated. Kindel on ometi, et Gilden 1616. a jesuiitide päälekäimisel Poola ametivõimude poolt Tartust minema kihutati, mille järel kool oma ukсед pidi sulgema. Muude selleaegsete nähtuste põhjal võime oletada, et kool oli vaimulikku laadi.

5. Kuna meie maal usupuhastuse kirik laiemate rahvahulkade seas alles Rootsi valitsuse all täielikult mõjule pääsis, nii võis ka rahvakooli mõtte ühenduses kiriku arenemisega vast Rootsi ajal pinda võitma hakata. Rootsi riik oli üks luterliku usu kindlamatest kantsidest. Tema kuningas ei olnud mitte ainult vägev usupuhastuse kaitsja katoliiklike vaenlaste vastu, vaid püüdis ka tõsiselt evangeeliumi tundmist rahva hulgas levitada. Sellejuures oli kool tarvilik abinõu, eriti Saksamaa eeskujul arenev rahvakool, mille korraldus niivõrd kirikuorganisatsiooniga seotud oli, et tema kujunemist on võimatu kiriku edenemisest lahus vaadelda.

Koguduse õpetajatele tehti vastavate määrustega kindlaks kohuseks igapäevased jumalateenistused kirikus, katsumised külades ja eramajades, kusjuures “noori kui vanu pidi küsitama, mis nad Jumalast õppinud, usuvad ja peavad, mittemõistjaid õpetama, teadjaid kiitma ja korraldusi tehtama, et need, kel majas ning külas hää Jumala tundmine, teisi kristlikust armastusest ja ilma kibedusest õpetaks, kel sarnast teadmist mitte ei ole” Praoste kohustati koguduste katsumistel koos koguduse eesotsas seisvate meestega nõu leidma, kuidas “suuremate kirikute” juures “saksa *koolmeistrit ehk köstrit*” ametisse seada, vähemate juures ühte talupoegadest, kes kõige paremini laulda ja paluda oskab, köstriks teha. Kõikide kirikutegelaste üle seati kindel kontroll. Praost pidi koguduseliikmetelt katsumisel pärima, kas õpetaja määratud ajal jutlusi peab, rahvale katekismust ette loeb nõnda, et lihtsad talupojad temale järele ütelda suudavad; kas tema lastelt ja noorrahvalt, kes esimest korda lauale tulevad, kodus ja kirikus katekismust küsib ja mahakuulutatavaid katekismuses eksamineerib. Ka pidi tähele pandama, kuidas üksikutel kohtadel härrased, valitsejad, rentnikud Jumalasse ja tema sõnasse suhtuvad, kas kirikute ja koolide juures seda teevad, mis tarvis jne. Kõik koolid niihästi maal kui linnas, kel oma iseäralisi kiriku- ja koolivalitsuse õigusi ei olnud, kuulusid konsistoriumi järelevalve alla.

Täienduseks nendele määrustele anti veel üksikasjalikumaid instruksioone selle kohta, kuidas katekismuse õpetust toimetada. Nii ilmus 1645. a Eestimaa piiskopilt *Jheringilt* katekismuse kord,

mis kirjutas õpetajatele ette pühapäeviti enne jutlust katekismust rahvale ette lugeda, etteloetud tükki seletada, järgmisel pühapäeval lauarahvalt küsida, pärast jutlust aga noorele rahvale katekismust ja pihisõnu "sisse tuupida" Köster, kelle ametisse seadmist ka Jhering nõudis, pidi seni, kui õpetaja altariruumis pihirahva juures tegev oli, eeskirikus lugema ning küsima.

Katekismuse õpetusega ühenduses võeti ka lugemise õpetamine päevakorda. 1641 andis Jhering esimese eestikeelse aabitsa välja. Oma katekismuse kavast nõudis ta selle tarvitusele võtmist mõisates ja külates. Ka oli sel ajal Stahli "Kodu- ja käsiraamat" (1634) olemas, mida lugemise õpetamiseks võidi kasutada.

Kuid kõigil neil püüetel oli läbiviimiseks rohkesti takistusi ees. Eelmiste raskete sõdade poolt maa majanduselule löödud haavad ei paranenud nii ruttu, et isandad suuremaid kulusid oleks tahtnud kanda. Mõisnikud ja mõisarentnikud ei näinud sedagi hea meelega, et talupojad paari penikoorma taha kirikusse lähevad. Nad leppisid, et tööjõudu hoida, õpetajatega kokku, et need abikirikute juures 3–4 nädala tagant jutlust peaksid, nagu Kokenhuseni õpetaja F. G. Rehehusen ühes aruandes seda jutustab. Õpetajad omakorda jutlustasid rahvale kõrgeist asjust nii puudulikus keeles, et keegi nende mõttest aru ei saanud. Nad olid hooletumad kodudes käima, mis koguduse suuruse ja halbade teede juures oli tõepoolest raske.

Võiks ütelda, et kohustused, mis neile kirikukorras päale pandi, liiga Rootsi olude kohaselt olid mõeldud, kus kogudused väiksemad. Mis puutub talupoegadesse, siis need nägid katekismuse õppimises ainult orjust. Iseäranis ei meeldinud neile kodused katsumised. Sellepärast juhtus sagedasti, nagu Rehehusen teatab, et kui õpetaja külasse tuli, kogu noorsugu metsa jooksis, kuna vanad inimesed vastamast keeldusid, seletades, et neil võimatu olevat vanul päivil Jumala sõna õppida, kui nad seda noores eas ei ole teinud.

Mõjuvamaks põhjuseks, miks asi ei edenenu, tuleb küll arvata asjaolu, et kiriku juhtivatel organitel küllalt autoriteeti ei olnud, et oma nõudmisi läbi viia. Rüütelkonnad, kes maa asju ajasid, tuginesid oma eesõigustele ja ei tahtnud endid ja oma liikmeid millekski kohustada. Konsistoriumide ja sinodite järjest uuendatud sooviavaldused, et köster ehk kooliõpetaja (praeceptor) igasse kihelkonda ametisse seataks, lükati tagasi kord ettekäändega, et õpetajate ülalpidamine iseenesestki juba kulukas on, mispärast kedagi sundida ei saa uusi koormaid kandma, kord lubati, kui kusagil kiriku juures "vanu köstri maid" leidub, need köstri palkamiseks määrata. Kuid tegelikult ei leitud neid maid, sest need olid usupuhastuse tulekul mõisate külge liidetud.

Oli tarvis ühte rüütelkonna organit, mis ühes hoolekandega kiriku varanduste, sissetulekute ja hoonete eest, ka koolide majandusliku külje eest hoolitsemise oma peale võtab ja aadlile otsemini juurde pääseb, kui kiriku võimukandjad. See loodi nn ülemkirikueestseisjate ametina. Juba aastal 1650 esitas kindralkuberner Magnus Gabriel de la Gardie Liivimaa maapäevale otsuse, kus ta igas maakohas piirkonnas ühe maanõunikudest (landraatidest) ülemkirikueestseisjaks määras. Järgmisel aastal andis kuberner Erik Oxenstierna Eestimaale kirikueestseisjate eeskirjad. Kuid alles 1668. a maapäeva otsuses sai see korraldus Liivimaal kestva aluse ja pandi lõplikult 1671 kuninganna Hedwig Eleonora kinnitusega maksma.

Ülemkirikueestseisja amet seisis koos ühest landraadist, ühest vaimulikust liikmest ja ilmalikust kaasistujast. Temale allusid kohtadel kirikukonvendid, mis 1675. aastal kogu Rootsi riigis maksma pandud "preestrite privilegiumi" nimelise seadusega ellu kutsuti. Konventidesse kuulusid kiriku kahe eestseisja juhatusel kihelkonna piirides elavad mõisnikud ehk nende asemikud, koguduse õpetaja ja talurahva esindajad, kirikuvõõrmündrid. Seega olid loodud asutused, kes kohtadel selle järele pidid valvama, et kiriku ja kooli asjus pealepandud kohustused täidetaks, ja otsekohe igale mõisnikule neid kohustusi meelde võisid tuletada.

Tõepoolest näibki selle tagajärjel vähemalt köstrite arv tõusma hakkavat. Sest kui 1668. ja 1669. a kirikukatsumistel Liivimaal ainult üksikuis paigus köstreid leidis, siis 1680. ja 1683. aasta visitatsiooni andmete järgi oli Tartu-Võru piirkonnas 25 kihelkonnast ainult veel 4 ilma köstrita. Teine küsimus aga on, missugused olid need köstrid ja nende võimed. Katsumise protokollide järgi ei osanud 21 köstrist 3 lugeda; kirjutada võisid 8; 3 armastavad "lakkuda" Koolimajad puudusid pea igal pool. Köstrid elasid õpetaja saunas või mõnes viletsas hurtsikus. Õpetati ette üteldes ja korrata lastes katekismust, lugemisest oli vähe juttu.

Võib-olla et lugemist osati rohkem linnades, sest Tartus näit. töötab 1649. a saadik kuninga kulul asutatud kool rootsi, soome ja "mitte-saksa" poistele, mille kooliõpetaja "eesti" ja "mitte-saksa"

keelt oskas. Pärnus seadis raekogu 1669. a eesti koguduse köstriks Christian Kusmanni Helsingist (mitte Helsinki) kindla tingimusega, et ta eesti noorsugu peab informeerima, st õpetama. Maalt on varasemad sõnumid järjekindlana lugemise õpetuse kohta 1678. aastast, kus katsumisel üks kihelkond köstrile peale maa ka viljamaksu pakkunud, et ta selle eest lapsi lugema õpetaks.

Suurem elavus tuli lugemise õppimisse *Bengt Gottfried Forseliuse* algatusel ellukutsutud ja alguses nähtavasti eraviisil, hiljem kroonu abil ülal peetud “koolmeistrite koolist” See kool asus Tartu lähedal Piiskopimõisas (1684). Siia kogunes nelja aasta jooksul, mil ta tegutses, ligi 160 õpilast, keda Forselius ise väsimatu hoolega õpetas. Edukama õpetuse huvides andis Forselius välja uue aabitsa parandatud keeles ja kirjaviisis, võttis senise veerimise meetodi asemel hääldusmeetodi tarvitusele. Kui Forselius 1688 Läänemere lainetes hukkus ja kool hingusele läks, jäid tema ettevalmistatud mehed lugemisõpetuse laialilaotajaiks ja koolide asutamine kestis edasi, mille kandjateks olid Tartumaal Sangaste praost Rauschert ja Laiuse praost Brockmann. Juba 1688 loeti Forseliusele saadetud aruannete järgi Tartu-Võru praostkonnas 18 kooli, Põhja-Tartumaal 11, Pärnumaal 9, peale selle üksikuid koole mitmes kodumaa nurgas, kokku umbes 1000 õpilasega.

Ometi puudus köstrikoolidel kindlam alus, nii kaua kui maapäevad nende ülalpidamise üksikute kihelkondade ja mõisnike hea tahtmise asjaks jätsid ja sunniabinõude vastu seisid. See kestis seni, kuni “talupoegade kuningas” Karl XI hakkas mõisate ja maadeõigusi, mis vanasti laenumaad olnud, revideerima ja neid riigile tagasi nõudma, ning Eesti- ja Liivimaa maksvat korda kindla käega Rootsi riigis üldmaksvate seaduste alla painutama.

Üks sarnastest seadustest, mis ka meie maal jõusse pidi astuma, oli Karl XI väljaantud *kirikuseadus*. See seadus määras evangeeliumi-luterliku usu muutmata Augsburgi usutunnistuse järgi riigiusuks ja nõudis kõige kindlamalt terve rahva õpetamist selles usus. Kõrvalepõiklemata pidid õpetajad pühapäeviti kantlist katekismust ette lugema ja seletama ning rühmade kaupa kogudust selles eksamineerima. Ilma katekismust tundmata ei tohtinud keegi abiellu astuda, vaderiks hakata ja muid koguduse liikme õigusi tarvitada. Õpetajad olid kohustatud kindlaid nimekirju pidama, kuhu kõigi mõisate ja üksikute talude ning majade kaupa üles tähendati – kaugel igauks usuõpetuses on. Need nõudmised, mis endise katekismuse korra kõvendamist tähendasid, ei olnud sellisel määral ilma lugemisõpetusega täidetavad. Sellepärast pidid õpetajad usinusega selle järele valvama, et “lapsed, sulased ja tüdrukud raamatutest *lugema* õpiksid ja seda, mis Jumal omas pühas sõnas käsib, oma silmaga näha võiksid” Lugemise ja peatükkide katsumise otstarbel tuli õpetajal käia majast majasse, “nii kui see mõlemale poolele kõige hõlpsam” Ka määras seadus köstrile õpetamise suhtes suuremad ülesanded: ta pidi niivõrd õpetatud olema, et *lugeda, laulda ja kirjutada* oskas ja koguduse noorsugu neis asjus võis õpetada. Teiste sõnadega: köstri ametiga ühendati kindlasti ka kooliõpetaja kohused. Ta pidi haridust pakkuma, mille tarvidus enam mitte ükski usulistest huvidest ei olnud tingitud, vaid ka tema üldisest elulisest väärtusest.

Esialgu aga leidis uus seadus Liivi- ja Eestimaa rüütelkonnalt vastuvaidlusi, mistõttu ta alles mõne aasta järel tingimisi ja 1694 lõplikult maksma võis hakata. Ometi olid tema ilmumisega need sihid selgesti ära tähendatud, kuhupoole kuningas rahva hariduse asjus püüdis. Selle põhjal esitas kindralkuberner *Jakob Joh. Hastfer* 1687. a Liivimaa maapäevale nõudmise, et nii linnas kui ka maal kihelkondades talurahvale koolid asutataks, veel samal aastal kirikute juurde koolimajad ehitataks, koolmeistrile koolimaa antaks ja talupoegi sunnitaks oma lapsi kooli saatma. Kuningas ise oli kroonu- ja kroonu kätte võetud mõisates sellega algust teha käskinud. Nüüd ei jäänud maapäeval muud üle, kui nõus olla. Ta otsustas 1. oktoobril, et igas kihelkonnas köster ametisse seataks, kes ühtlasi kooliõpetajaks võib olla ja iga kiriku juurde koolimaja ehitataks. Kus köstrimaad ei ole, seal pidid kiriku eestseisjad ühes kihelkonna junkrutega temale palka muretsema.

Selle otsusega tehti köstrikooli asutamine kõigile Liivimaa kihelkondadele sunduslikuks. Samalaadse otsuse tegi paar aastat hiljem ka Eestimaa rüütelkond. Tõuke selleks andis sinod, mis piiskop Gerthi palus Stockholmis samme astuda, et ka see provints Liivimaa eeskujul koolid saaks. Gerth kandis asja kuningale ette ja see andis kubeneri kaudu oma soovi maapäevale teada, mispeale 1690. aastal vastav otsus järgnes. Siin kohustati kihelkonna mõisnikke kooli asutama ja koolitoad akendega ehitama. Köstrid kästi seal, kus nad kooli pidada oskavad, ametisse jätta, mujal aga uued määrata, kes mõlemaid ameteid suudavad pidada. Õpetajad ei tohtinud neile muid ülesandeid panna, kui seda, mis amet nõuab. Ometi pidi mõisnikele olema lubatud seal, kus

kiriku juures köstrimaad ei ole, kooli oma heaksarvamist mööda korraldada (nach ihren Gutbefinden anzulegen). Sellega anti võimalus kui mitte asja edasi lükata, siis vähemalt kõiksugu asutusi luua, mis küll kooli nime kandsid, kuid seda tõeliselt ei olnud. Selletõttu tekkis siis Eestimaal, kus mõisate riigile võtmine vähemal määral läbi viidi ja aadel sellepärast enese kindlama tundis olevat kui Liivimaal, ka vähem koole.

Age isegi Liivimaal ei läinud koolide asutamine nii kiirelt, kui oleks oodata võinud. Maapäeva otsus pidi küll täidetama, kuid ikkagi püüti viivitada ja poolikute abinõudega läbi ajada: kord ei saadud koolimaja ehitusmaterjali kokku, kord puudus kooliõpetaja-köstri palk jm. Konsistorium ja sinodid ei andnud järele, kindralkuberner valvas energiliselt asja käiku. Tartu sinod töötas näit. 1690 mitte enne rahule jääda, kuni “igas paigas sarnane kõrge Jumala tegu sisse seatud ja kõigist taludest, kus lapsi leidub, mõningad õpetusele toodud” Kindralkuberner tuletas mitmel puhul maapäevale meelde, et “mõnel pool enim vähe, teisel midagi tehtud ei ole ja koolide külge kättki ei olevat pandud” ja nõudis kord pehmemalt kord valjumalt määruste täidesaatmist. Sellest hoolimata olid veel 1694. aastal mõned kihelkonnad ilma kooliõpetajata ja koolita.

Lõpliku kindluse sai köstrikool Liivimaal alles siis, kui kuningas igale kooliõpetajale Liivimaal 1/4 adramaad (1693), Saaremaal 1/2 adramaad kiriku läheduses, hea koha peal käskis anda (1695). Sellega oli köstri ülalpidamise küsimus lahendatud. 1694. a kaotas Karl XI Liivimaal maavalitsuse tema senisel kujul ära, piiras maapäeva õigusi, kaotas landraatide ameti, millega ka ülemkirikueestseisja amet lõppes. Hoolekanne koolide majandusliku külje eest läks nüüd kroonumõisate valitsuse kätte, kes oma ametnike ja mõisarentnike kaudu asju toimetas. Rentnikud pidid selle järele valvama, et talupojad lapsi kooli saadavad ehk muidu neile palveid ja ristiisu peatükke õpetavad. Nad pidid koolimajade ehituse eest hoolt kandma, eriti selle eest, et talupojad oma osa selles töös ära teevad. Kui nüüd veel asi kusagil korras ei olnud, näit. koolimaja üles ehitamata, koolimaa kõlbmatu ja koolmeistri ülalpidamiseks puudulik, siis oli tegemist ainult ametnike ja rentnike hooletusega, keda kergesti vastutusele võis võtta.

Selle põhjal võime oletada, et Rootsi aja lõpuks Liivimaal küll igas kihelkonnas köstrikool oli, kus lugemist, katekismust ja laulu õpetati, ja et katekismuse õpetuse sundus tervele rahvale läbi oli viidud. Eestimaal oli koole ühes maakonnas rohkem, teises vähem. Peale köstrikoolide leidis vististi mõlemal pool ka üksikutes valdades, resp. mõisates koole, nagu neid Eestimaal näit. Hageris, Peetris, Haljalas, Harju-Jaanis olnud. Missugused need olid, selle kohta andmed puuduvad.

On väidetud, et köstrikoolid olid surnult sündinud lapsed, osalt sel põhjusel, et nendes käimine mitte sunduslik ei olnud, osalt kauguse pärast küladest ja talurahva vaesuse pärast, kes pikemaks koolisviibimiseks ei suutnud lapsi tarviliku leivaga varustada. Kuigi mõnel pool ainult 4–5 last kooli kogus, siiski peab tunnistama, et nende mõju õige suur oli. Lapsi saadeti kooli küll võrdlemisi vähe, aga need, kes seal käinud, said teistele õpetajaiks. “Eesti hulk on minu meelest”, hüüab Rauschert, “nagu sööt, mis hääd vilja kannab, kui võsa maha raiutakse ja välja juuritakse. Kui teised seisused mitte virgad ei ole, jooksevad neist talupojad Jumala sõna tundmises aegamööda ette” Õppimise himu on paljude juures suur. “Karjased käivad loomade järele ja loevad raamatut”, ütleb Rauschert. Kes lugemise kätte õppinud, õpetavad seda teistele eraviisil edasi. Teatavat osa etendavad siin ja seal töövõimetud kerjajad, kes lugemiskunsti edasiandmisega talust talusse, külast külasse käies oma ülalpidamist teenivad. Eestimaalt teatatakse talupoegadest, kes linnast poisse maale võtavad, et oma lapsi õpetada lasta. Vististi hakkab ka *ema*, kes lugemise saladuse omandanud, nüüd juba selle oskuse edasiandjana toimima.

Et töö tagajärjed ei puudunud, seda tõendavad teated üksikutest kogudustest. “Palamusel tulevad lapsed iga pühapäeval oma raamatutega kirikusse ja laulavad ühes kogudusega vahvasti” Sama kuuleb Nõost (1691). Madisel oskab 1694 üle 200 talupoja lugeda ja koraale laulda. Kuusalus loevad 1698. aastal pea kõik noored mehed ja tüdrukud, ehk seal küll ühtegi kooli ei ole: nad on seda üksteiselt õppinud. Olgugi, et need juhtumised eeskujulikud on, siiski iseloomustavad nad küllalt tolleaegsete hariduspüüete edukust.

Nõnda pani Rootsi valitsus, teostades usupuhastuse aateid, meie maal aluse rahvakoolile ja lõid eeldused selleks, et rahvas ise võis pühakirja tungida, laulu- ning palveraamatutest hingekosutust ja katekismusest oma usu põhitõdede üle selgust otsima hakata. Usupuhastus võitis seega kindla aluse. Evangeeliumile avanes otsetee rahva südamesse ja ta võis laiemalt ning sügavamalt oma

elu ümberkujundavat mõju avaldada kui seni, kus teda ainult pühapäeviti kirikutes õpetati. Ühtlasi avati rahvale üks ka ilmalikule haridusele ning teadmisele, mida aga esialgu raamatute puudusel tarvitada ei saadud.

Kuid veel ei olnud rahvakool kaugeltki see, mis ta usupuhanuse mõttes pidi olema ja milleks ta loodi. Kulus veel mitu inimpõlve, enne kui ta üleüldiseks ja sunduslikuks sai, nõudis veel enam aastaid, enne kui ka "ilmalikkude asjade" õpetamine talle ülesandeks tehti.

6. Põhjasõda hävitas suure osa rahvast, purustas lausalt maal pea kõik, mis Rootsi ajal vaevaga oli üles ehitatud: rahva jõukuse, kiriku ja koolid. Tuli Vene valitsus, uuendas mõisnike vanad õigused ja andis talupoja oma isanda võimu alla suuremal määral, kui seda kunagi varemalt meie maal nähtud. Isand pani esialgu, et laastatud majapidamist korda seada, siis juba harjunud kasupüüdes orjale järjest uusi koormisi pääle; ta võis temalt tervet tööjõudu ja kogu varandust enesele nõuda, ilma et keegi seda temale oleks võinud keelata.

Rootsi kirikuseadus oma usuõpetuse nõudmisega ja köstrikooliga jäi küll maksma. Ka ülemkirikueestseisja amet uuendati Liivimaal. Kuid koolide uuesti ülesehitamisest ei tahtud esialgu üleüldiselt midagi teada. See jäeti iga kihelkonna ja mõisniku oma asjaks. Ei või ütelda, et õpetajad ja superintendendid, konsistooriumid ja sinodid asja vastu huvi ei oleks tundnud. Näib koguni, et Rootsi aja traditsioonid nende keskel edasi mõjusid. Aga nendel puudus respekt, puudus võim: nad olid täiesti ärarippuvaks tehtud maapäevast ja aadlist, kelle häätahtele ainult võidi apelleerida. Koguduste katsumistel, mida kaunis sagedasti korraldati, leitakse, et koolid puuduvad, koolimajasid ei ole, koolimaad on ära võetud, vähesedki ametisolevad kooliõpetajad nälgivad ja kõrvaltööd teevad, lapsed koolis ei käi jm. Konsistooriumid ja kindralsuperintendendid juhivad sellele maapäevade tähelepanu, teevad uuendusi ja parandusettepanekuid, aga need lükatakse 40–50 aasta jooksul nii Liivi- kui ka Eestimaal järjekindlalt tagasi, või edasi järgmise maapäevani.

Ainult Saaremaa rüütelkond näib vastutulelikum olevat. Ta lubas 1730. aastal superintendent Metzoldile, kes tema abi palus, hoolt kanda, et kogu talurahvas kirikusse katsumisele läheb ja kõik lapsed kümnendast eluaastast alates kooli saadetakse. "Kes veel mitte mõisas päivi ei tee, peab kooli minema. Kes koolile vastu paneb, langeb rahatrahvi alla ehk pannakse kirikupakku" Selle tagajärjel kuuldu Saaremaalt rõõmustavaid teateid rahva lugemisuskuse üle. Ansekülas võivad leerilapsed 1730–44 kõik peale kuue raamatust lugeda. Kuid ka saartel muutub pärispõlv järjest kibedamaks. Selle tõttu hakkab kooliasi tagurpidi minema ja langeb 18. aastasaja keskpaigas veel madalamale kui mandril.

Missugune koolide seisukord suurmaal kuni nimetatud ajani oli, seda tõendavad 1736. ja 1750. aasta katsumiste andmed Liivimaalt ning Eestimaa sinodi seletus 1751. Nimelt leiti 1736. a terves Liivis 119 kihelkonna kohta nimepidi 108 kooli 1300 õpilasega, 1750. aastal mitte rohkem. Eestimaa kohta konstateeritakse 1751. aasta sinodil, et külakoolid selles mõttes olemas olevat, et üks laps teist ja õpetaja kedagi lugema õpetab, kes teisi külas edasi õpetab, aga kihelkonna koolidega olevat lugu igal pool paha. Talupoeg on vaene ja ei või lapsele kooli jaoks leiba muretseda; paljudes kohtades puudub koolimaja, kooliõpetaja, tema palk jm. Ainult mõnes kohas olevat juba peened asutused. See oli seal, kus väheinimlikul ajal inimlik mõisnik kooli eest hoolitses. Leidus ka kihelkondasid, kus mitu kooli olemas. Nii oli neid Rõuges 1736. aastal tervelt kuus, Harju-Jaanis töötasid 1739/1740. talvel mitte vähem kui 8. Ometi ei olnud neil mõisa-, küla- ehk vallakoolidel, mille ülalpidamine mitte sunduslik ei olnud, püsi: nad tõusid ja kadusid mõne aastaga.

Neis tingimustes langes pea terve hool rahva õpetuse eest kiriku peale, kes kirikuseadusele tuginedes koguduse katsumiste ja loetuste kaudu seda püüdis läbi viia. 1735 tuletati Eestimaal käsku meelde, et kes noortest inimestest lugeda ei oska, seda armulauale ei võeta. Nii sunniti neid, kes lugeda ei osanud, kaks-kolm ja isegi neli korda kiriku juurde õpetusele tulema. Ka pruutpaarid pidid õpetaja juurde loetusele ilmuma ja saadeti tagasi, kui nad lugeda ja 5 peatükki ei osanud. See Eestimaa eeskuju leidis ka Liivimaal järeltegemist ja 1739. a kirikukatsumise korras nõuti siin, et kõik armulauaealised poisid ja tüdrukud enne lauale pääsemist peavad tingimata mõne aja köstrikoolis käinud olema. Kes lugeda ei osanud, seda ei võtnud õpetajad leeri ja nad pidid poole aasta pärast leeriks ettevalmistavast õpetusest köstri juures osa võtma tulema. Nõnda kujunesid Liivimaal köstrikoolid enam *leerikoolideks*, kus 16–18aastased õppisid, kuna 10–16aastased sinna harva tulid ja üleüldiselt kodus õpetust said.

See kõik oli hädaabinõu, et usuõpetuse ja lugemaõppimise põhimõtet mitte ohvriks tuua. Pikapäale aga ei võidud nõnda edasi saada. Mõisnikele ei meeldinud see, kui noort tugevat tööjõudu leeri või selle eelõpetuse pärast mitu korda pikemaks ajaks kiriku juurde nõuti, talupoeg aga, kes viimse üdini väljakurnatud, tundis seda otse karistusena. Ka kirikuõpetajatelt nõudis see palju vaeva ja mõnigi jättis oma kohused hooletusse. Oli tarvis kooli rahvale lähemale tuua, külasse enesesse, ja mõisat tema ülalpidamisele kohustada. Siis võis loota, et suurem osa rahvast juba lapsena lugema, laulma ja katekismust peast ütlema õpib.

7. Aga nagu Rootsi valitsuse ajal, nii läks ka nüüd tarvis kindlat tõuget ülevaltpoolt, et sellekohased kalevi alla maetud uuenduskavatsused tõsiselt arutusele võeti ja asi liikuma hakkas. Selle tõuke andis Katariina II, kes Baltimaade talupoegade seisukorra vastu huvi tundis ja kindralkuberner krahv *George Browne*'i kaudu nende seisukorra kergendust, kui ka koolide järje tõstmist nõudis. Küsimus tuli kõigepealt Riias 1765. a maapäeval päevakorrale. Kuna Liivi maapäev talurahva põlve parandamise suhtes tagasitõrjuvale seisukohale asus, oli ta kooli asjus valmis valitsuse soovidele vastu tulema. Juba varemalt oli ülemkonsistoorium kindralsuperintendent Zimmermanniga eesotsas kava välja töötanud, kus mitte üksi kõstrikoolid, vaid ka mõisakoolid olid ette nähtud. Selle põhjal võttis maapäev vastu otsuse, mille järgi talupojad, kes suudavad omi lapsi ise õpetada lugema ja Väikest katekismust tunnema ja ka õpetajalt sellekohase tunnistuse saanud, õigustatud on oma lapsi kodus õpetama. Kus aga lapsi on, kelle vanemad sellega toime ei saa, seal peab iga maaomanik, kelle mõis üle 5 adramaa, oma mõisa suuruse järgi ühe või 2 inimest leidma, kes hästi lugeda oskavad ja ristiisku tunnevad, ja laskma neid talulastele õpetust anda.

Need "kodukoolid" asuvad mõisas, kus aga selleks ruumi ei ole – mõnes talus. Õpetus algab mardipäeva paiku ja lõpeb lihavõtte ümber. Mõisatele, mis on alla 5 adramaa, jääb vabaks lapsi kõstrikooli saata. Kõstrikoolis võib ka neid edasi õpetada, kes "talupojakoolis" lugemise ja katekismuse omandanud, tingimusel, et õpetaja ja mõisnik seda tarvilikuks peavad. Kooliõpetajalt võeti tasuks tema vaeva eest osa mõisaorjust ja makse maha. Kui palju, ei määratud mitte lähemalt.

Uus määrus seadis kooliskäimise üle kindla kontrolli, mis õpetajate hooleks jäi. Need pidid nimekirju pidama laste kohta, kes olid kohustatud kooli minema, ja nende nimekirjade järgi tuli mõisahärradel selle eest muretseda, et koolikohustuslikud lapsed tõepoolest koolis käisid. Tegelikku valvet selle üle toimetasid mõisnikud talupoegadest kirikuvöörmündrite kaudu, kes iga nädal kooli pidid katsumas käima ja puudumistest härrale teatama. Kodus õpetatud lapsi katsus õpetaja iga aasta lihavõtte paiku, talupojakoole aga pidi ta esialgse kavatsuse järgi vähemalt kord kuus revideerima – hiljem vähendati seda kohustust, kuna kõstrikoolid tema ja kirikueestseisja ühisele ülevaatusele allusid. Nii õpetaja kui mõisaomanik saatsid järjekindlalt, kuid lahus, kirikueestseisjale ja ülemkirikueestseisja ametile aruandeid. Leidis viimane nende läbivaatamisel kooli järelevalves hooletust, siis pidi ta, kui süü mõisnikul oli, selle tähelepanu asjale juhtima, oli süü aga õpetaja juures, siis seda tarvilikul kohal teatama ja süüdlase karistamist nõudma.

Neid eeskirju täiendas kindralkuberner oma 1774. a instruksioonis ülemkirikueestseisja ametile veel selles osas, et mõisaid, mis koolimaja ei ehita, ülemkirikueestseisja amet 50 rublaga kiriku laeka heaks võis trahvida.

Selle mõisa-, küla- ehk talupojakooli korraldusega pandi Liivimaal kui just mitte kooliseadus, siis *üldine laste õpetussundus* maksma: vanemaid kohustati erandita lapsi kodus lugema ja katekismuse 5 peatükki õpetama või neid kooli saatma. Mõisahärrale aga tehti sunduseks oma talupoegadele kool asutada, kui oli lapsi, keda vanemad õpetada ei suutnud.

Esialgu võis selle tagajärjel koolide asutamise hoogustumist märgata. Kuid juba 1785–1787 maapäeva poolt korraldatud katsumistel tuli ilmsiks, et koolid pahatihti olid hooletusse jäetud või kogunisti kadunud. Koolmeistrid olid ametiks kõlbmatud; kooli peeti mõisa rehes, kus õpetus alles pärast uut aastat võis alata, kui rehepeks oli lõpetatud, talumajades, saunades, Nõo Ropkas isegi Külitse kõrtsi rehes. Sellepärast nõudis kindralkuberner Browne valitsuse patendis 1787 uuesti määruste täitmist, korralike kooliõpetajate ametisse seadmist jm. Mõisahärradelt oodati käsus, et nad päris vaeste laste hädalikumaks ülalpidamiseks omalt poolt vabatahtlikult kaasa aitaksid. Määruste tähelepanemata jätmise eest ähvardati rahatrahviga nii õpetajaid kui ka mõisahärrasid.

Kui palju sellel käsul tagajärgi oli, selle kohta andmed puuduvad. Igatahes aga ei eksi meie mitte, kui väidame, et koolide asi edasi kiratsema jäi, sest teated uue, 19. aastasaja algusest ei ütle midagi paremat.

Mis puutub Eestimaasse, siis soovitas kindralkuberner Browne ka selle rüütelkonnale külakoolide asutamist. Aga maapäev leidis 1768.aastal, et “talupoegade koolid juba mitmel pool õnnistatud alguse võtnud, ja olevat loota, et nad üleüldiseks saavad, mille kohta keegi vastakust ei näita” Kui vähe see optimism põhjendatud oli, näitab asjaolu, et Browne pidi samal ajal nii Liivimaalt (1787) kui ka Eestimaa rüütelkonnalt koolide eest tunduvalt suuremat hoolt nõudma. Rüütelkond vastas, et külakoolid on suuremalt jaolt juba sisse seatud, palus aga siiski valitsust nende asutamist üksikute mõisaomanike heaksarvamise asjaks jätta ja mitte kedagi kohustada iseäralisi koolimaju ehitama. Järgmise aasta novembrikuul teatas kuberner oma aruandes kindralkubernerile, et talurahva koolid mõisates nüüd “hääs, otstarvetele vastavas seisukorras olevat; keskeltläbi olevat neid sama palju kui mõisaid, mõnes suuremas mõisas leiduvat enam kui üks, peale selle iga kiriku juures ka köstrikool rahvale, kus noorsugu eksamineeritakse ja õpetaja poolt sellele järgnevas leeris pühale õhtusöömaajale valmistatakse”

Et see teade tõsioludega täiesti kooskõlas ei olnud, või kooli mõiste igasugustele lugemise õpetamise võimalustele laiendas, tunnistavad kirikukatsumiste andmed aastaist 1784–1798, mida õige usutavaiks peetakse. Neist selgub, et Eestimaal nimetatud aastail 18 kihelkonnas ülepea ühtegi külakooli ei olnud, teistes üksikud ja ainult Ridala, Nissi, Kadrina ja Jõhvi kihelkonnas igal vallal, Hageris 1787 ja Kullamaal 1790 isegi igal külal oma kool oli. See asjaolu oli vististi põhjuseks, miks maapäev viimati aastal 1803 otsustama pidi, et igas mõisas, kus talupojakooli ei ole, see veel käesoleva aasta jooksul tuleb avada.

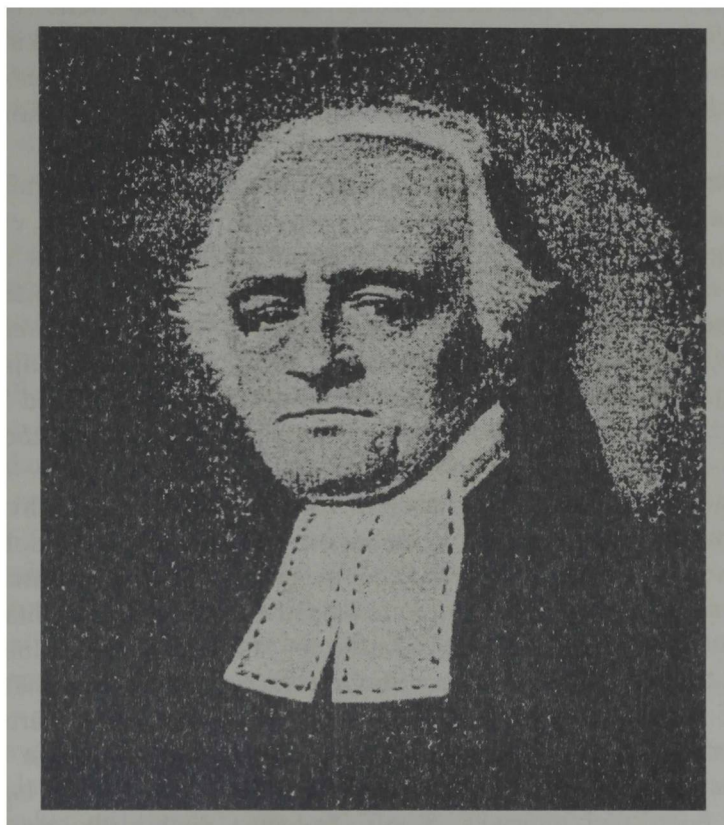
Kõige hiljem võeti asi, jällegi Browne'i pealekäimisel, Saaremaal käsile, kus 1783. a maapäev otsusele jõudis, et tervel maal tuleb külakoole asutada ja lapsi õpetada, kuni nad selgesti loevad ja katekismust mõistavad. Talupoeg, kelle kirikueestseisja ja õpetaja selleks ametisse panevad, ei tohi sellest mitte keelduda. Talle jäetakse palgaks 2 hobuse tööpäeva maha, mis aga mõisale need talud peavad tasuma, kelle lapsi koolmeister õpetab. Maapäev nõudis ka köstrikoolide asutamist. Õpetajaid kohustati vähemalt kord kuus koole katsuma.

Nähtavasti aga ei olnud neil otsustel suuremat edu kui vastavatel määrustel Liivi- ja Eestimaalgi, sest pärisorjuse olud lubasid Saarel niisama vähe midagi kindlamat ja paremat luua kui mandril. Ainult pärisorjuse lõpetamine ja uue õigusliku korra maksmapanek, mis võimaldas rahval ise oma hariduslike tarviduste eest hoolitsema hakata, võis siin muutust tuua. Aadlil, kelle käes oli küll võim ja varandus, puudus tahtmine käsi tõsiselt külge panna. Teiselt poolt ei sallinud ta seda ka mitte, et riigivalitsus meie maal rahvakooli kordaseadmise algatuse oma kätte võtaks, siis leiti kohe maa põlised õigused rikutud olevat ja algas võitlus nende jaluleseadmise eest, milles rahva huvid tahaplaanile jäid.

Viimast illustreerib väga ilmekalt ühe valgustusaja sisendatud katse saatus, mis 19. aastasaja esimesel aastakümnel valitsuse poolt ette võeti selleks, et maarahva lastele nende “seisusele vastavaid teadmisi” anda. Asi seisis ühenduses Aleksander I antud uue koolikorraldusega, mille põhjal ka meie maal kõik õppeasutused ülikooli koolikomisjoni alla pidid kuuluma, sellele allusid omakorda kubermangu gümnaasiumi direktorid ja kreiskooli inspektorid, kui oma piirkonna kooliülemused. 1804. a ilmunud koolide põhikorra (ustavi) mõttes oli Tartu ülikooli koolikomisjon kohustatud oma ringkonnas asutama uut tüüpi koole, *kihelkonnakoole*. Selleks valmistas mainitud komisjon suurema plaani, mille järgi pidi näit. Liivimaale 122 parohiaal- ehk kihelkonnakooli tulema. Õppeainete hulgas figureeris “religioon ja moraal”, kirjutamine, rehkendus, loodusõpetus ja kodumaatundmine. Usu ja kõlbluse õpetamine pidi õpetaja, muu õpetus köstri ülesanne olema, kes mõlemad kooliõpetajatena iseäralist palka pidid saama. Kus senisest kooliõpetaja sissetulekust ei jätku, seal pidid mõisnikud teatava summa kooli ülalpidamiseks määrama. Ülikooli komisjon kinnitas kooli plaanid, valis õpperaamatud, kinnitas kooliõpetajad, valvas ka koolide majandusliku seisukorra üle. Kooliõpetajate ettevalmistuseks kavatseti asutada riigi kulul 2 seminari.

Kui vähe plaani autorid tõsioludega olid rehkendanud, selgus pea. Konsistorium, kus hariduse sõbrad kindralsuperintendent *K. G. Sonntag* ja Kanepi praost *Joh. Ph. von Roth* istusid, ei keelanud kavale oma põhimõttelist poolehoidu, soovitas aga kihelkonnakoolidega algust teha seal, kus õpetajalt ja mõisnikelt vastutulekut loota, nõudis köstri vabastamist kooliõpetaja kohustest ja,

mis peaasi, koolide alistumist konsistoriumile kõigis küsimustes peale majanduslike, mis ülemkirikueestseisja ameti hooleks pidid jääma. Maapäev aga lükkas (1806) niihästi ülikooli kavatsuse kui ka konsistoriumi ettepanekud kihelkonnakoolide valitsemise kohta tagasi ja soovitas üleskutsega pöörata mõisnike, õpetajate ja talupoegade poole, et nad ühisel nõul vabatahtlikult kihelkonnakoolid käima paneks. Valitsus ei kinnitanud seda maapäeva otsust, sest et ta asja liiga üksikute mõisaomanike äranägemise asjaks jättis, ja nüüd asus aadel tegevuseta äraootavale seisukohale. Kubermanguvalitsuse ettepanekud võimalikult pea konvendid kokku kutsuda nõupidamiseks kihelkonnakoolide asutamise üle jäeti lihtsalt tähele panemata.

Liivimaa kindralsuperintendent dr Karl Gottlob Sonntag (1765–1827)
(Riia toommuuseumis oleva näopildi järgi)

Niisamuti toimetas aadel Eestimaal, kus ka sarnased koolid pidid ellu kutsutama. Nagu Haapsalu ringkonna kreiskooli inspektori aruandest 1807. a näha, ei saadud ka siin kirikukonvente kokku, et kooli üle läbi rääkida. Vabandati mitmesuguste ettekäänetega, mille tagataustaks aga koolide seadus oli, mis võimu koolide üle valitsuseorganite kätte jättis. Eestimaal näib isegi konsistorium seda streiki toetanud olevat, sest ta andis 1804. aasta lõpul õpetajatele käsu kreiskooli inspektoreid “tugevasti toetada”, seletas aga varsti seda eeskirja nõnda, et õpetajad küll tarvilikke teateid inspektoritele peavad andma ja neid uute kihelkonnakoolide asjus hea nõuga toetama, kuid iseenesest arusaadavalt “ei tohtivat see toetus õpetajakutse otsestele kohustustele mingil kombel takistuseks saada, vaid peab nendele tarvilikul määral subordineeritud olema”. Just nagu oleks karta olnud, et õpetajad oma ametikohused unustades endid täiesti uute koolide asutamise rakke paneksid!

Neil põhjustel jäi terve kavatsus paberile. Ja ka muidu ei arvanud aadel talurahvaseaduste ootel põhjust olevat koolide eest korralikult hoolt kanda. 1815 kordas Liivimaa maapäev palvet, et 1806. a otsus kinnitataks, aga valitsus oli järeleandmatu. Sellepärast leiab ülemkonsistorium veel enne talurahva vabastamist põhjust õpetajatele meelde tuletada (1814), et nad noorsoo õpetamise hooletusse jätmisele vastu peavad astuma. Ka esitab ta samal ajal, kui maapäev vabastamise kavatsusi arutas, kindralkuberner markii *Pauluccile* märgukirja, kus maapäeva pahameeleks talurahva halvenevale vaimsele ja kõlbelisele seisukorrale tähelepanu juhib ja rahvakoolide puudust maapäeva 1806. a otsuse kinnitamise või igas praostkonnas kiriku järelevaatusel avatava

seminari avamisega soovib kaotada. Selle tagajärjeks oli, et maapäeva soovil ei kutsunud talurahvaseaduse ettevalmistamise komisjon kooliasjade arutusele ühtegi vaimulikku edustajat ja kindralsuperintendent Sonntag sai ainult kirjalikult oma arvamist seniste kooli puuduste üle avaldada ja uue korra põhijooned esitada.

Ainult paari erandit võime nimetada, mis 1804. aasta seadusest tõusnud, ega sõltunud maapäeva otsustest ja mõisnike heasoovlikusest. Need on *Kanepi* praosti *Joh. Ph. von Rothi* 1804. a asutatud *kihelkonnakool*, mis sel ajal Lääne-Euroopas liikumas olevate "töökoolide" (Arbeitschulen) põhimõttel oli korraldatud, ja 1811. a sama Rothi poolt ellu kutsutud *vaeste- ja tööstuskool* (Armen- und Industrieschule) *tütarlaste* jaoks. Sonntag jagab neile oma kirjutuses "Die Kannapähschen Schulen" (Albanus, Livl. Schulblätter 1813) vaimustatud kiitust. Teataval määral kuulub kihelkonnakoolide liiki ka Pärnu õpetaja *Joh. Heinrich Rosenplänteri* 1814 loodud Eesti koolmeistrite kool, kus peale teiste kooliainete kasvatusteadust, raamatuköitmist ja aiapidamist õpetati.

8. Talurahva vabastamine tõi rahvakooli oludesse esialgu enam põhimõttelisi kui tegelikke muudatusi: Eestimaale andis ta (1816) küll ainult paarisõnalise üldmääruse, et iga mõisavald 1000 mõlemast soost hinge kohta peab kooli üleval pidama. Sellepärast tuli siin varsti (1819) koolide uuendamiseks luua eritoimkond, mis koosnes rüütelkonna ja vaimuliku seisuse edustajaist ja oli õigustatud täiesti iseseivalt talitama. See nõndanimetatud "*Alaline komitee maarahva koolide asutamiseks ja ülespidamiseks*" püüdis asja nõnda seada, et koolide majanduskulud ainuüksi talupoegade kanda jääksid. Sellega aga ei olnud riigivalitsus päri, ja nüüd hakkasid kavatsused rändama komisjonist komisjoni, ametiasutusest ametiasutusse, millepärast koolide asutamine kaua viibis.

Võrreldes Eestimaa 1816. a seadusega sisaldas Liivimaa 1819. a talurahvaseadus kooli kohta õige täielikke määrusi. Siin kohustati iga *valda*, mis 500 hinge suur, kooli asutama ja üleval pidama, millega terve koorem vastuvaidlemata talupoegade peale oli veeretatud. Seadus nõudis, et *kõik lapsed*, kes 10 aastat vanaks saanud ja mite haiged ei ole või kelle kohta teada ei ole, et nad kodus küllaldast õpetust saavad, *kooli* peavad minema ja nii kaua seal käima, kuni õpetaja neid tarvilikult õppinuks tunnistab. Iga põhjusega äraviidetud koolipäeva eest määrati vanematele või nende asetäitjatele 5 kopikat trahvi. Õppeaeg kestis 10. novembrist 10. märtsini, seega natukene vähem kui 1765. aasta seaduse järgi. Õpetati lugema, laulma ja katekismust. Kooliõpetajale tehti kohuseks koolivaheajal 10. III kuni 10. XI iga 4 nädala tagant kõiki lapsi katsuda, et nad talvekuudel saadud õpetust ei unustaks. Kooli järelvalve jäeti kirikuõpetaja ja talupoegadest kirikuvöörmündrite hooleks, kes katsumiste tulemustest koolikonvendile pidid teatama. Viimane langes koosseisu poolest kirikukonvendiga ühte, kuid oli ometi eraldi asutus, kes pidi tegema tarvilikke korraldusi kooliasjus, valvama koolisunduse täitmise üle, reguleerima trahvirahasid, samuti õpetuskäigu, koolimajade seisukorra ning kooliõpetaja ametitegevuse üle ülemkirikueestseisja ametile jätkuvalt aru andma. Kooliruumide kohta maksid kindlad määrused: koolimaja peab terve ja avar olema, heade ahjudega, avatavate akendega, kohaste pinkide ja laudadega.

Vallakooli kõrval nõudis uus seadus kihelkonnakoolide asutamist, mis igale kihelkonnale, kus 2000 meeshinge, kohuseks tehti. Neis peab vähemalt 12 last õppima. Ei saa nii palju vabatahtlikult kokku, siis otsib koolikonvent niipalju usinaid ja viisakaid poisse välja ja laseb neid kihelkonnakoolis kõigi valdade kulul õppida. Selle eest peavad need, kes valla kulul hariduse saanud, vastava palgaga 6 aastat vallas kooliõpetaja või kirjutaja ametit pidama. Õppeaineteks olid peale vallakooli ainete veel kirjutamine ja rehkendus ning "üldteadmised ebaususe eemale-tõrjumiseks, hädaohtude ärahoidmiseks ja kutsetegevuse mõistlikuks toimetamiseks" Kihelkonnakooliõpetaja ja köstri amet ei olnud mitte nagu senimaani köstri koolis ühendatud, vaid võisid ka lahus olla. Õpetaja pidi kooliõpetajale eeskujuks kihelkonnakoolis nädalas 4 tundi andma. Nagu vallakoolid, kuulus ka kihelkonnakool koolikonvendi alla. Koolivalitsuse suhtes oli ainult õppeabinõude ja õppemeetodite määramine konsistoriumi võimkonda arvatud, kõik muud korraldused allusid ülemkirikueestseisja ametile.

Sellega sai rahvakool *üleüldiseks ja sunduslikuks* ning laienes, vähemalt kihelkonnakooliga võrreldes, ka oma kava poolest üle seniste kitsaste nõuete. Ka tema valitsemine oli mõõduandvas osas ilmaliku võimu kätte antud. Usupuhastuse paleus, kogu rahvale kättesaadav sunduslik kool, võis sellega põhimõtteliselt teoks saama hakata.

Ometi ei saanud teostamisest niipea asja. Talurahva vabastamise täideviimine nõudis palju aastaid. Talupoeg lasti ihuliselt vabaks, kuid jäeti maata ja sunniti mõisale selle eest tegema, mis teda ei lasknud jõukamale järjele tõusta. Ka jäeti ta veel edasi mõisniku eestkostmise ja järeelvalve alla nii omavalitsuse kui ka kohtu suhtes. Neil põhjustel ei olnud temast kooli asja edendajat mitte loota. Aadel aga pidas kooli eest hoolitsemist rahva asjaks, kes vabaks saanud ja "riigikodaniku seisukorrale" seatud ja ei tahtnud otsekohe kätt külge panna. Nii jäi hoolitsejaks, kes asja vastu elavamat huvi tundis, vaimulik seisus, nagu meie seda iseäranis Liivimaal näeme.

Kuid uue seaduse ümber tekkis siin terav võitlus ülemkonsistooriumi ja maapäeva vahel. Kindralsuperintendent Sonntag ja ülemkonsistoorium leidis kiriku osa koolivalitsuses liiga piiratud olevat; ka ei olnud nad sellega rahul, et kooliõpetajate ettealmistuse eest talurahva-seaduses eriliselt hoolt ei olnud kantud. Nad asusid seisukohale, et kool täiesti kiriku sisemiste asjade hulka kuulub ja talurahvaseaduse määrused maksvale kirikukorrale vastu käivad. Asi ulatus märgukirjade ja kaebuste teel kindralkuberneri juurest haridusministrini ja keisrini, kust ta talurahvaseaduse maksmapanemise komisjoni anti. See andis rüütelkonnale õiguse, kuigi tema autasu nõudmine tagasi lükati.

Tähtsam samm, mis Liivimaal kuni 19. aastasaja keskpaigani ette võeti ja mis nähtavasti oli ühenduses kooliasjade valitsemise ümberkorraldamisega, oli erilise maakoolide valitsuse loomine maapäeva poolt. See nn *ülemmaakoolikohus* seisis koos 4 ülemkirikueestseisjast, kindralsuperintendentist, asjatundjast koolinõunikust ja õigusteadlikust sekretärist. Temale allusid *kreisi maakoolikohtud*, mille esimeesteks olid vastavad ülemkirikueestseisjad, liikmeks aga üks ilmalik ja üks vaimulik koolirevident. See korraldus kinnitati valitsuse patendiga 1840.

Missuguses seisukorras koolid paarkümmend aastat pärast talurahva vabastamist olid, seda näitavad koolide aruanded aastast 1834 Liivimaa kohta, kus Eesti piirkonna peale 7 kihelkonnakooli 79–85 õpilasega ja 412 vallakooli 12 000–15 000 õpilasega tuli. Silmapaistval kombel langesid nendest koolidest enam kui pooled Tartumaa peale (212), kus jälle Torma, Laiuse, Palamuse ja Kodavere kihelkonnas üksi 69 kooli 5664 õpilasega töötas. Veel peeti kooli rikkal Viljandimaalgi pahatihti talutaredes, suitsutubades, saunades. Võrumaal, kus asi muidu parem, asus Rõuge Rogosinski kool mõisakõrtsiga ühe katuse all ja kooliõpetaja ning kõrtsimees olid ühes isikus.

Palju rippus nähtavasti kirikuõpetajaist, kellest suur osa *kodust* lugemise ja katekismuse õpetust kooliskäimisest edukamaks pidasid ja sellepärast laste kooli saatmist ei nõudnud. Tähtsamaks rahvahariduse allikaks oli seega ikka veel koduõpetus ja leerikool, mis 1832. aasta *kirikuseadusega* uue kinnituse said. Selle järgi pidid leerilapsed vähemalt lugeda oskama ja õpetajatel oli laste koduse kasvatus ja õpetuse kontrollimise kohustus. Kui palju see vilja kandis, tõendavad arvud leerilaste kohta Eestimaalt, kelle koguarvust –5350– aastail 1835 ja 1836 leeri tulles 485 ehk 9 % lugeda ei osanud. Aasta jooksul, kuni teise leerini õppis neist veel suurem osa lugemise kätte, nõnda et ainult umbes 100 järele jäi, kes meelevigade ja muude takistuste pärast lugemist ei omandanud.

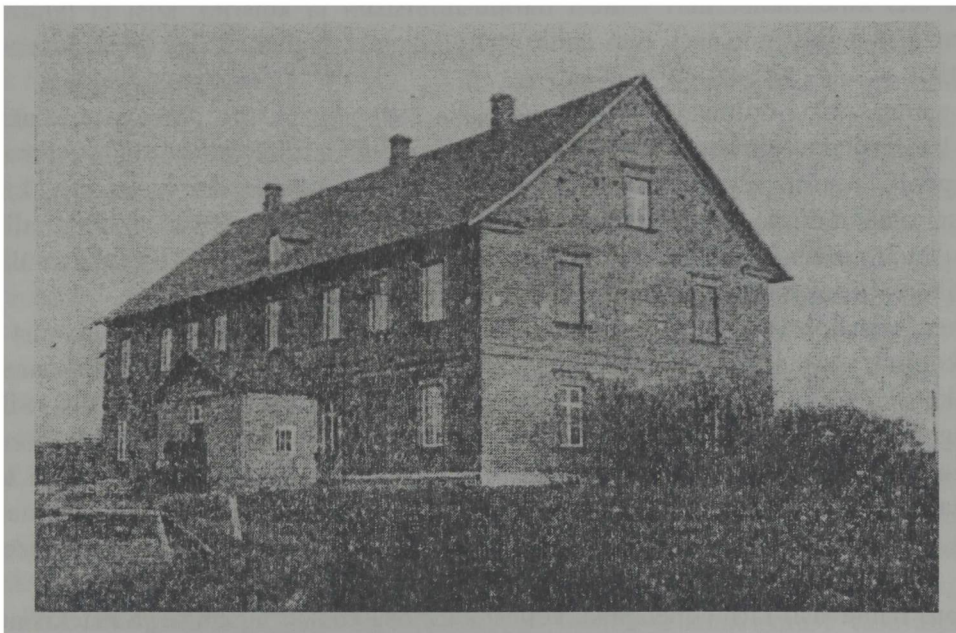
See võis kirikut teataval määral juba täiesti rahuldada, kui usulise õpetuse peale välise katekismuse tundmise ja pühakirja lugemise seisukohalt vaadata. Kuid iseseisvama arusaamise ja sügavama usulise mõtlemise kui ka rahva kõlbeliste käsituste ja püüdmiste süvendamise kohalt ei jätkunud sellest haridusest veel kaugeltki mitte. Veel enam tuli seda puudulikuks arvata rahva muude eluliste tarviduste, "ilmaliku korra" alahoidmise ja parandamise pärast, mida aeg käskivalt nõudis.

Talurahvaseadustega (Liivimaal 1849 ja 1860, Eestimaal 1856 ja 1859) kindlustati talupojale iseseisvam majanduslik seisukord, kinnitati ühtlasi uuesti need alused, mis talurahva vabastamine rahvakoolile oli pannud. Et 1848. aastast peale ka kreeka-õigeusu kihelkonna- ja abikoolid tekkima hakkasid, mis laiema õppekavaga töötasid ja ka evangeeliumi-luteriusulistele omi uksi avasid, siis tagati senistele rahvakoolidele talurahvaseadustes nende konfessionaalne iseloom ja hakati neid *evangeeliumi-luteriusulisteks* koolideks nimetama. 1840. a loodud koolivalitsust täiendati Liivimaal alama astmega, kihelkonna koolivalitsusega (1851), kuhu kuulusid peale kirikueestseisja ja koguduse õpetaja veel kihelkonnakooli õpetaja ja üks talupoegadest, kihelkonna koolivanem. Kreiside maakoolikohtutes anti ühele kihelkonna koolivanemate asemikule hääleõigus. Samalaad- sed koolivalitsuse asutused loodi ka Eestimaal (1856) ülema maakoolikomisjonis ja kihelkonna

koolikomisjonis. Valgas avati kihelkonnakooli õpetajate seminar I. Zimse juhatusel, Kundas Eestimaal (1854), Kaarmal Saaremaal (1871) ja Tartus (1874) kooliõpetajate seminarid.

1874 laiendati ülema maakoolikohtu õppeplaanide kaudu Liivimaal ja 1875 kooliregulatiiviga Eestimaal rahvakooli õppekava. Kihelkonnakoolides tehti ruumi loodusteadusele, füüsikale, ajaloolle, vene ja saksa keelele, vallakoolides maateadusele ja kodumaatundmisele, võimlemisele, käsitööle, vene ja saksa keelele kui vabatahtlikule ainele. Need ained pidi aegamööda võimaluse järgi sisse seetama.

Paari aastakümne jooksul muutus koolielu pilt silmapaistvalt. Aastal 1856 oli Liivimaal juba 102 kihelkonna- ja 521 vallakooli 23 239 õpilasega, 1881/1882 aga 126 kihelkonna- ja 959 vallakooli 41 184 õpilasega. Kodus said 1874. a õpetust 55 499 last, kordamisõpetust, mis neile sisse seati, kes vallakoolis sunduslikud õpetusaastad ära olnud, 25 436. Eestimaal loeti 1880. aastal 532 valla- ja mõisakooli, seega iga 572 elaniku kohta üks. Aasta-aastalt asi täienes.

Vastseliina kihelkonnakoolimaja, ehitatud 1863. a (õp Aunwert'i ülesvõte, 1924)

Kui siis kaheksakümnendate lõpul venestamine algas ja 1887. aastal evangeeliumi-luteriusulised koolid haridusministeeriumi alla viidi ja vene keel eesti rahvakoolis järjest suuremas ulatuses õpetamisel maksma pandi, kui nn ministeeriumikoolides uus koolitüüp loodi, kuhu tema otsese alluvuse tõttu venemeelsetele rahvakooli inspektoritele ja tema usutunnistusvahelise iseloomu pärast takistamata umbvenelasi õppejõududeks võis määrata, siis oli evangeeliumi-luteriusuline valla- ja kihelkonnakool kahtlemata üheks kantsiks meie rahva iseolemisele. Oma kindla konfessionaalse iseloomu poolest võimaldas ta maalaste kasvatust hoida eesti kannust pärinevate ja eesti meelega meeste käes, aidates oma usuõpetuse ja emakeelega paralüeerida kreeka-õigeusu kiriku mõju ja selle kaudu rahva üdise tungivat vene vaimu.

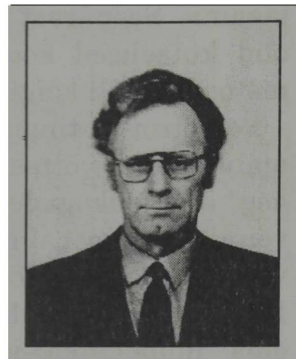
Kui hiljem iseseisev Eesti riik rahvakooli usutunnistusliku värvi kaotas ja kirik tema valitsemisest täiesti eemale jäi, siis võidi uutes vabades oludes rahvakooli senisest ühendusest kirikuga kergesti loobuda. Luteriusuline rahvakool oli oma suure ajaloolise ülesande täitnud: ühes evangeeliumi-luteriusu kirikuga oli ta istutanud meie rahvasse tõsise kultuurivaimu, teinud meist kirjaoskaja rahva, kes omariiklusele tuginedes loob omapärast kultuuri ja tungib igaveste väärtuste poole selgitatud usupuhastuse vaimus.

Ilmunud: "Usupuhastus eestlaste maal 1524–1924. Usupuhastuse juubeli kirjanduslise komisjoni väljaanne usupuhastuse tuleku 400 a. mälestuspäevaks" (1924).

Märkus: Teksti parema loetavuse huvides on osaliselt loobutud vanast kirjaviisist. (Toim.)

MADIS LINNAMÄGI

B. G. Forseliuse Seltsi tegevasesimees

EESTI KOOLIVÕRGUL ON TÄHTPÄEV

Iga kool peab tähtpäevi, 1. septembrist, tarkusepäevast kuni kooliaasta lõpuni välja. Suurimaks tähtpäevaks on oma kooli aastapäev, eriti seal, kus kool on pikka aega olnud kohaliku haridus-, kultuuri- ja seltsielu keskuseks. 1998. aastal on eesti koolidel põhjust uhkustundega ühist suurt tähtpäeva pidada – rahvakoolidest alguse saanud üleriigiline **koolivõrk saab 310aastaseks**.

Eestis teab tänapäeval vist iga koolijüts B. G. Forseliuse (1660–88) nime. Sest tema koolmeistrite seminari tegevus Tartu lähedal Papimõisas (Piiskopimõisas) aastail 1684–88 oli otsustavaks pöördeks eestlaste kultuuri- ja hariduselus. 17. sajandi viimase veerandi haritlastest on tema nimi kõige tuntum. Ta oli õpetaja, rahvavalgustaja ja kirjamees. Kuid ta ei olnud eesti rahvakooli hälli juures üksi. Noore, kõrge ametita ja varanduseta mehena ei oleks ta suutnudki nii suurt ülesannet üksi täita.

B. G. Forseliuse kõige suuremaks toeks oli **ajastu** ise oma uute nõuete ja laienevate võimalustega. Need nõuded püstitas keskajale järgnenud üleminekuajastu, uute tootmis- ja ühiskondlike suhete kujunemise aeg, mille sümboliseks alguseks peavad ajaloolased 1492. aasta (Ameerika avastamine) kõrval ka 1517. aastat – luterliku reformatsiooni ehk usupuhastuse alguse aastat (Eestis ka 1561. aastat – vana Liivimaa kaotamine aastat, Rootsi aja alguse aastat). Uus aeg vajas kirjaoskajaid inimesi, seepärast tuli ka lihtrahvale raamatutarkust jagada. Samal ajal valitses Euroopas hiigelsuur varanduslik lõhe seisuste vahel. Sellises olukorras oli piiblile toetuvate autorite – Jan Hus, Martin Luther, Jan Amos Komenskí – õpetustel väga suur mõju. Nad taotlesid kõigi inimeste võrdsust jumala ees. Jumaliku õpetuse mõistmiseni võis aga iga inimene jõuda vaid iseseisva piibli lugemise kaudu. Nüüd polnud enam raske jõuda üldrahvaliku kooli mõtteni.

Paremini kui ükski teine eesti autor on reformatsioonist lähtunud üldrahvaliku koolihariduse arenguhooni Saksamaal ja Eestis kirjeldanud Eesti Vabariigi esimene haridusminister ja Tartu Ülikooli **pedagoogikaprofessor Peeter Põld (1878–1930)**, kelle 1924. aastal reformatsiooni 400. aastapäevaks ilmunud artikli "Usupuhastus ja Eesti rahvakool" me seepärast käesoleva ajakirja numbris aukohal taasavaldame.

Rootsi kuningriik oli tollal Euroopa suurriik. Rootsi valduses olevas Baltikumi osas võttis kooliasjanduse areng võrreldes usupuhastusega palju rohkem aega kui Kesk-Euroopas. Liivimaa kubermangu kirikuasjade juht, kindralsuperintendent teoloogiadoktor Johann Fischer (1633–1705) on nii Eesti kui Läti rahvakooli loomise algataja. Ta juhindus protestantlikest põhimõtetest ja organiseeris piibli tõlkimist rahvakeeltesse, mille lugemiseks tuli rahvas kõigepealt lugema õpetada. B. G. Forseliuse Seltsi algatusel tähistas Eesti üldsus 1996. aastal esimese läbinisti eestikeelse teose – Wastse Testamendi – avaldamise 310. aastapäeva, mille tõlkimise ja toimetamise eesotsas seisid Kambja mehed Andreas ja Adrian Verginius. Oma riigi tingimustes saime me rõhutada, et Rootsi ajal pandi kindel alus rahva kirjaoskuse arengule. Samal aastal, kui ilmus esimene tõsisem lugemisvara, läksid B. G. Forseliuse koolmeistrite seminari esimesed kasvandikud rahvale kirjatarkust

jagama. Seepärast võimegi rääkida aastast **1686 kui rahvakooli sünniaastast** – olid kutselised koolmeistrid, olid aabitsad, oli häälikumeetodil lugema õpetamise metoodika, oli kõigi seisuste poolt tunnustatud lugemisvara.

Perestroika tingimustes sai avalikumalt rääkida ka Eesti asjast. Ja seda ikka ajalugu appi võttes nagu rahvad on rasketel aegadel alati teinud. "Vana hea Rootsi aeg" oli Nõukogude ajal tabuteema, nüüd oli seoses koolide 300aastaste juubelitega võimalik sellest ilma KGBsse sattumata vabamalt rääkida. Seda tehti innustunult, võimuvastasest protestivaimust kantuna. Tartumaal oli tervelt viis kooli, kus B. G. Forseliuse kasvandikud juba 1686. a tööle hakkasid. Need koolid moodustasid nüüd oma juubelikomisjonid, et väärilt oma sünnilugu tähistada (televisiooni- ja raadiosaated, ajaleheartiklid, konverentsid, mälestuskivid, trükised, meened...). Ühise ettevõtmisena toimus Tartu rajooni koolide ajalookonverents (oktoober 1986), millel ajaloolased seni mahavaikitud või allasurutud asjadest teavet jagasid. Bestselleriks kujunes prof Lembit Andreseni raamat "Eesti kooli vanem ajalugu (vene k 1980, eesti k 1985). Sealtpeale tuntakse Rootsi-aegsete koolide tegevust **300aastaste koolide liikumisena**. Kambja kooli algatusel tekkis mitteformaalne vanade koolide ühendus "12 Kooli Klubi" (Kambja, Kirivere, Kolga-Jaani, Laiuse, Nõo, Otepää, Padise, Puhja, Põltsamaa, Rõngu, Sangaste, Tartu I. Keskkool (nüüd Hugo Treffneri Gümnaasium)), millest sai selle liikumise tuumik. Ühendus kiitis heaks ühised ettevõtmised, toetudes vajadusel professorite Lembit Andreseni ja Sulev Vahtre, Peeter Oleski ning eksminister dots Ferdinand Eiseni nõuannetele. Kambja kool taotles endale Forseliuse kõige andekama kasvandiku Ignatsi Jaagu nime, kes on tuntud nii õpilasena (Rootsi kuninga ees käimine 1686. a) kui õpetajana (55 aastat, neist ligi 40 aastat Kambjas). Ta on õpetajaskonna võrdkuju. Seepärast rajati 14.06.1987 just Kambjasse **Eesti Rahvakooli Memoriaal**, ilma tollal traditsioonilise valitsuskomisjonita, EKP Keskkomitee ja EKP Tartu Rajoonikomitee otsesele vastuseisule vaatamata. Memoriaali näol on tegemist mitte ainult pikka haridustraditsiooni sümboliseeriva mälestusmärgiga, vaid ka eesti rahva teise ärkamisaja mälestusmärgiga, sest **300aastaste koolide liikumine oli uue ärkamisaja esimene iseseisev protestiliikumine**.

Eesti koolivõrgu kujunemisaeg on küllaltki hästi tuntud. Peale prof Lembit Andreseni tööde on kooliajalugu käsitlenud prof Helmut Piirimäe, prof Sulev Vahtre, ajalookand Endel Laul, mag Aivar Põldvee, Ilje Piir, ajalookand Arvo Tering, prof Aleksander Loit, Jaak Naber jpt. Ilmunud on neljaköitelise "Eesti kooli ajaloo" I köide (1989, 579 lk). Ometi on palju veel läbi uurimata, sest arhiivid võõrsil avanesid uurijaile alles Eesti taasiseseisvumise järel.

Koolide aastapäevade tähistamine on kasvatustöö oluline lõik. Avatud ühiskonnas on vaja noorele põlvkonnale varakult selgeks teha, kust me tuleme ja kuhu läheme. Ka kooliajalugu kui kultuuri osa annab meie hingele jõudu jääda eestlaseks, sest infotulvas on kerge libastuda, muutuda kosmopoliitiliseks majanduspõgenikuks isegi omal maal.

Käesoleva artikli autor ei ole ajaloolane. Ta lähtus koolivõrgu aastapäeva ettevalmistamisel koolide praktilistest vajadustest. Kirjavahetus omavalitsuste ja koolidega aitas paljus selgust tuua. Ilmnes, et koolide kroonikate koostamisel ei ole kasutatud sama metoodikat. Oma pitseri on jätnud võõrvõimude poolt erinevatel aegadel antud kooliseadused, samuti kroonikate pidamise suunised, mis anti möödunud sajandil. Seepärast on tekkinud lahknevused kooliajaloo üldkäsitlustes toodu ja koolide kroonikate vahel. Paljud koolid on jäänud kord kinnistunud kooli aastapäeva traditsiooni juurde, kuigi peavad õigeaks ka kooliajaloo andmeid. Alljärgnevad tabelid püüavad näidata praegust seisust Rootsi ajal alguse saanud rahvakoolidest võrsunud koolide või kohaliku hariduselu järjekestvust hoidvate koolide osas. Kirikukihelkondade nimekiri on toodud rõhutamiseks tõsiasja, et

rahvakoolide asutamine oli konsistooriumide kohustus, mida nõudis Rootsi kuningavalitsus. Noortel uurijatel tuleks arhiividokumentide lugemisel seda arvestada.

Intensiivse linnastumise tõttu ei ole paljude kihelkonnakirikute juures praegu kooli, või ei ole meie kaasaegsetel koolihariduse andmise järjepidevuse kulg veel selge. Seda näitab tabeli alumine osa, mis kubiseb küsimärkidest. Loodame, et Eesti ei samastu Tallinna Linnriigiga ja eestlased võivad ka tulevikus ajalooliselt väljakujunenud asulates oma esivanemate töid ja tegemisi jätkata. Oma päritolu ja juuri hästi tundes seda kindlamana ja tugevamana.

Eesti ala kirikukihelkonnad Rootsi ajal (1561–1721)

Eestikeelne nimi	Saksakeelne nimi	Märkused
Eestimaa kubermang		
Ambla	Ampel	
Anna	St. Annen	
Haapsalu	Hapsal	
Hageri	Haggers	Kohila vald
Haljala	Haljall	
Hanila	Hannehl	
Harju-Jaani	St. Johannis	
Harju-Madise	St. Matthias	
Iisaku	Isaak	
Juuru	Joerden	
Jõelähtme	Jegelecht	
Jõhvi	Jewe	
Järva-Jaani	St. Johannis	
Järva-Madise	St. Matthäi	
Jüri	St. Jürgens	
Kadrina	St. Catharinen	
Karuse	Karusen	Hanila vald
Keila	Kegel	
Kirbla	Kirrefer	Lihula vald
Koeru	St. Marien Magdalenen	
Kose	Kosch	
Kullamaa	Goldenbeck	
Kuusalu	Kusal	
Käina	Keinis	
Laagna	St. Peters või Lagena	
Lihula	Leal	
Lääne-Nigula	Poenal (Pönal)	
Lüganuse	Luggenhusen	
Martna	St. Martens	
Mihkli	St. Michaelis	Koonga vald
Märjamaa	Merjama	
Nissi	Nissi	
Noarootsi	Nukkö	
Paide	Weissenstein	
Peetri (Järva-Peetri)	St. Petri	
Pühajõe	Pühhajöggi	
Pühalepa	Pühhalep	

Rakvere	Wesenberg
Rapla	Rappel
Reigi	Roicks
Ridala	Röthel
Risti	Kreuz
Simuna	St. Simonis
Tallinn (Pühavaimu, ...)	Reval (Spiritus Sancti, ...)
Türi	Turgel
Vaivara	Waiwara
Varbla	Werpel
Vigala	Fickel
Viru-Jaagupi	St. Jakobi
Viru-Nigula	Maholm
Vormsi	Worms
Väike-Maarja	St. Marien

Allikas: H. R. Paucker. Ehtslands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge.
Reval 1849

Liivimaa kubermang

Anseküla	Anseküll
Audru	Audern
Halliste	Hallist
Hargla	Harjel
Helme/Taagepera	Helmet/Wagenküll
Häädemeeste/Tahkuranna	Gutmanssbach/Tackerort
Jaani	St. Johannis
Jämaja	Jamma
Kaarma	Karmel
Kambja	Kamby
Kanepi	Kannapäh
Karja	Karris
Karksi	Karkus
Karula	Karolen
Kihelkonna	Kielkond
Kodavere/Alatskivi	Koddafer/Alatzkiwwi
Kolga-Jaani	Klein-St. Johannis
Kuressaare	Arensburg
Kursi	Talkhof
Kärla	Kergel
Laiuse	Lais
Luke	Luhde
Maarja-Magdaleena	St. Marien-Magdalenen
Mihkli/Soontaga	St. Michaelis/Soontak
Muhu	Mohn
Mustjala	Mustel
Nõo	Nüggen
Otepää	Odenpäh
Paistu	Paistel
Palamuse	St. Bartholomäi
Pilistvere	Pillistfer
Puhja	Kawelecht
Põlva	Pölwe

Põltsamaa	Oberpahlen
Pärnu (Nikolai,...)	Pernau (St. Nicolai, ...)
Pärnu-Jaagupi/Kergu	St.Jakobi/Kerkau
Põide	Peude
Püha	Pyha
Rannu	Randen
Ruhnu	Runö
Rõngu	Ringen
Rõuge	Rauge
Räpina/Mehikoorma	Rappin/Mehhikorm
Saarde	Saara
Sangaste/Laatre	Theal/Fölk
Suure-Jaani	Groß-St. Johannis
Tartu (Maarja, Jaani, ...)	Dorpat (St. Marien, St. Johannis, ...)
Tarvastu	Tarwast
Tori	Torgel
Torma/Lohusuu	Torma /Lohhusu
Tõstamaa/Kihnu	Testama/Kühno
Urvaste	Urbs
Valga	Walk
Valjala	Wolde
Vastseliina	Neuhausen
Viljandi	Fellin
Võnnu	Wendau
Vändra/Käru	Fennern/Kerro
Äksi	Ecks

Allikas: Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918. Begonnen von Paul Baerent † Im Auftrage der Baltischen Historischen Kommission unter Mitarbeit von Erik Amburger und Helmut Speer herausgegeben von Martin Ottow und Wilhelm Lenz † Böhlau Verlag Köln Wien 1977

Rootsi-aegsed (1561–1721) koolid 1998. aastal

Kool	Aastapäeva tähistamise lähteaasta	Asutamise aeg	Endine nimi	
I Ülikool Tartu Ülikool	1632	30.06.1632	Academia Dorpatensis/Academia Gustaviana Adolphina,	
II Gümnaasium Gustav Adolphi Gümnaasium	F 1631	1631	Gymnasium Revaliense, Tallinna Gümnaasium, Tallinna 1. Keskkool	
III. Linna- (Linnarahva) kooli järglane 1998. a	Aastapäeva tähistamise lähteaasta	Asutamise või esmainimise aeg ja tegevuse kestus	Linnakool enne 1721. aastat asukoha järgi	Asukoha nimi 1998. aastal
		enne 1280 (toomkoolina)–1830	Hapsal	Haapsalu
		1578 – ?	Arensburg	Kuessaare
		16. sajandi lõpp – ?	Leal	Lihula
		1501–1843	Narva	Narva
		1528– 1806–?	Weissenstein	Paide
Pärnu Ühisgümnaasium	1861	1588	Pernau	Pärnu
Rakvere Vaba Waldorfkool	1597	08.05.1594	Wesenberg	Rakvere
		1428– ?	Reval	Tallinn
		1526–1804 ?	Dorpat	Tartu
		16.–17. sajandi vahetusel	Walk	Valga
		– ?		
		16. sajandi teine pool – ?	Fellin	Viljandi

IV. Rootsi-aegse rahvakooli järglane või kohaliku hariduselu järjekestvuse hoidja 1998. aastal	Aastapäeva tähistamise lähteaasta	Koolitöö esmamainimise aeg	Rahvakool Rootsi ajal asukoha järgi	Asukoha nimi 1998. aastal
Alatskivi Keskkool, J. Liivi nim	F	1693 K	Allatzkiwwi	Alatskivi
Audru Keskkool	F	1687/88 K	Audern	Audru
Haljala Keskkool	F	1687 K	Haljall	Haljala
Halliste Algkool	1874	1683	Hallist	Halliste
Hargla Põhikool	F	1687 K	Harjel	Hargla
Hugo Treffneri Gümnaasium (A. H. Tammsaare nim Tartu 1. Keskkool)**	F	1804	Dorpat-St. Marien (Katariina kog., 1589. a Jaani kog.; 1686. a Maarja kog.)	Tartu *
Hummuli Põhikool	F	1767	Hummelshof	Hummuli
Häädemeeste Keskkool		1874	Gutmannsbach	Häädemeeste
Juuru Keskkool, Ed. Vilde nim	F		Joerden	Juuru
Järva-Jaani Keskkool	F	1685	St. Johannes	Järva-Jaani
Jüri Gümnaasium		1690	St. Jürgens	Jüri
Kadrina Keskkool		1902	St. Catharinen	Kadrina
Kambja Ignatsi Jaagu Kool **	F	1686	Kamby/Camby	Kambja*
Kanepi Keskkool		1686 K	Kannapäh	Kanepi
Karksi-Nuia Gümnaasium	F	1688	Karkus	Karksi-Nuia
Keila Gümnaasium	F	1691, 1693 P	Kegel	Keila
Kilingi-Nõmme Keskkool	F	1687	Saara	Saarde
Kirivere Põhikool **	F	1837	Pillistfer	Pillistvere *, Kõo v.
Kivi-Vigala Põhikool	F	1687	Fickel	Vigala
Koeru Keskkool	F	1727	St. Marien Magdalenen	Koeru
Kolga-Jaani Põhikool **	F	1686	Klein-St. Johannes	Kolga-Jaani *
Kose Keskkool		1923 ?	Kosch	Kose
Kostivere Põhikool		1687 K	Jegelecht	Jõelähtme
Kullamaa Keskkool	F	1698 K	Goldenbeck	Kullamaa
Laatre Lasteaed-Algkool		1867	Fölk(hof)	Laatre
Laiuse Põhikool **	F	1686	Lais	Laiuse*
Lohusuu Põhikool		1697	Lohusuu	Lohusuu
Lähte Ühisgümnaasium, Tartu v.	F	1687	Ecks	Äksi, Tabivere v.
Lüganuse Keskkool		1694	Luggenhusen	Lüganuse
Lüllemäe Põhikool	F	1687	Karolen	Karula
Maarja Keskkool, J. V. Veski nim	F	1680	St. Marien-Magdalenen	Maarja-Magdaleena
Märjamaa Gümnaasium		1693 P	Merjama	Märjamaa

Nissi Põhikool			1687 K	Nissi	Nissi
Noarootsi Gümnaasium	F	1650	1650	Nukkõ	Noarootsi
Nõo Kool **	F	1686	1683 K, 1686 K	Nüggen	Nõo *
Otepää Gümnaasium **	F	1907	1683 K, 1686	Odenpäh	Otepää *
Padise Põhikool**	F	1684	1688 P	St. Matthias	Harju-Madise
Paide Gümnaasium	F		1693 A, P	Weissenstein	Paide
Paistu Põhikool	F		1687 K	Paistel	Paistu
Palamuse Keskkool, Oskar Lutsu nim		1687	1687 K	St. Bartholomäi	Palamuse
Puhja Gümnaasium **	F	1686	1686 K	Kawelecht	Puhja *
Põlva Keskkool, J. Käisi nim			1687 K	Pölwe	Põlva
Põltsamaa Ühisgümnaasium**	F	1917	1686/87 K	Oberpahlen	Põltsamaa *
Pärnu-Jaagupi Keskkool	F		1687 K	St. Jakobi	Pärnu-Jaagupi
Raasiku Põhikool		1717	1717 K	St. Johannis	Harju-Jaani
Rannu Keskkool		1689	1689 K, P	Randen	Rannu
Risti Põhikool	F	1683	1683 P	Kreuz	Risti, Padise v.
Rõngu Keskkool **	F	1686	1686 K	Ringen	Rõngu *
Rõuge Põhikool			1687 K	Rauge	Rõuge
Räpina Ühisgümnaasium			1680, ~1690 A	Rappin	Räpina
Sangaste Lasteaed-Algkool **	F	1686	1686 K	Sagnitz (Theal)	Sangaste *
Simuna Põhikool		1690	1690, 1698 K	St. Simonis	Simuna
Suure-Jaani Gümnaasium	F	1688	1687/88 K	Gross-St. Johannis	Suure-Jaani
Taebla Gümnaasium	F	1848	1693 P, 1698	Poenal (St. Nicolas)	(Lääne-) Nigula, Taebla v.
Torma Põhikool, C. R. Jakobsoni nim	F	1688	1688 K	Torma	Torma
Tõstamaa Keskkool	F	1688	1688 K	Testama	Tõstamaa
Türi Gümnaasium	F		1687/88 K	Turgel	Türi
Unipiha Algkool (asub Kavandus)	F	1695	1695; 1701	Kawand; Unnipicht	Unipiha
Urvaste Põhikool	F	1687	1687 K	Urbs	Urvaste
Vara Põhikool	F		1680 K	Warrol	Vara
Vastseliina Keskkool	F	1725	17. saj. lõpp A	Neuhausen	Vastseliina
Viljandi Valuoja Põhikool	F	1772	1687 A	Fellin	Viljandi
Võnnu Keskkool			1689 K, 1693 A	Wendau	Võnnu
Väike-Maarja Gümnaasium			1698 K	Klein-St. Marien	Väike-Maarja

Märkused:

1. Nimekiri on koostatud järgmiste teoste põhjal:

A – Lembit Andresen Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu I. Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani. Avita ja Lembit Andresen, 1997;

K – Eesti kooli ajalugu. I. köide 13. sajandist 1860. aastateni. Peatoimetaja F. Eisen. Tegevtoimetaja E. Laul. Valgus, 1989;

P – Aivar Põldvee. Eestimaa konsistooriumi kooliaruanded 1691. ja 1693. aastast. – Haridus, 11, 1993;

A Põldvee kiri B. G. Forseliuse Seltsile 11.03.98.

2. Prof L. Andresen on osutanud paljudele koolidele nõu ja abi kroonika küsimustes, J. V. Veski nim Maarja Keskkooli ajalugu on aidanud korrastada prof Sulev Vahtre, Põltsamaa Gümnaasiumi ajalugu prof Helmut Piirimäe, Vastseliina Keskkooli oma ajaloolane Ilje Piir jne.

3. Kool või omavalitsus tunnustab ja kasutab paksemas kirjas antud aastaarve.

* koolmeistriks B. G. Forseliuse kasvandik 1686. aastal.

** 300-aastaste koolide liikumise (1986-89) tuumiku, "12 Kooli Klubi" liige praeguse nimega.

F – B. G. Forseliuse Seltsi liige.

M – mõisakool.

Alljärgnevate (kihelkonna-)kirikute juures toimus Rootsi ajal koolitöö või püüti seda alustada (nimekirjas on ka mõned mõisakoolid). Praegu ei ole neis kohtades kooli või ei ole selge, milline kool on Rootsi-aegse kooli järglane või kohaliku hariduselu järjekestvuse hoidja.

IV. Rootsi-aegse rahvakooli järglane või kohaliku hariduselu järjekestvuse hoidja 1998. aastal	Aastapäeva tähistamise lähteaasta	Koolitöö esmamainimise aeg	Rahvakool Rootsi ajal asukoha järgi	Asukoha nimi 1998. aastal
Ambla Põhikool ?		1693 P	Ampel	Ambla
?		?	St. Annen	Anna, Paide v.
?		?	Awwinorm	Avinurme
?		1691 P	Hapsal	Haapsalu
Hageri Algkool-Lasteaed ?		?	Haggers	Hageri, Kohila v.
Kõmsi algkool/lasteaed ?		?	Hannehl	Hanila
?		1693 K	Helmet	Helme
Iisaku Gümnaasium		?	Isaak	Iisaku
?		1706	St. Johannis	Jaani, Orissaare v.
		<1698 K	Jewe	Jõhvi
Torgu Põhikool ?		?	Jamma	Jämaja, Torgu v.
?		1687 K	St. Matthäi	Järva-Madise
Kaarma Põhikool		?, 1814 K	Karmel	Kaarma
?		1706	Karris	Karja, Leisi v.
Vatla Põhikool ?		?	Karusen	Karuse, Hanila v.
Kihelkonna Põhikool ?		1690 K, 1708	Kielkond	Kihelkonna
?		~1695 K	Kirrefer	Kirbla, Lihula v.
?		1687 K	Koddafer	Kodavere, Pala v.

?		1706 K	Arensburg	Kuressaare
?		~1689 K, ~1690 A	Kurs (Talkhof)	Kursi, Puurmani v..
Kuusalu Keskkool	17.10.1755	?	Kusal	Kuusalu
?		?	Kõppo	Kõpu
?		1670 ?, 1709 A	Keinis	Käina
?		?	Kergel	Kärla
Kärstna Põhikool ?	M	1687/88 A	Kerstenshof	Kärstna, Tarvastu v.
Lihula ?		1691 P, <1699 K	Leal	Lihula
Muhu Põhikool ?		1722	Liwa	Liiva, Muhu v.
Martna Põhikool ?	1836	1694 K	St. Martens	Martna
?		1710 ?, 1724	St. Michaelis	Mihkli, Koonga v.
?		?	Mustel	Mustjala
?		?	Narva	Narva
Peetri Põhikool ?		1693 P	St. Petri	Peetri, Kareda v.
?		1716 K	Piersal	Piirsalu, Risti v.
?		1669 K	Pernau (Jaani kog)	Pärnu
?		?	Peude	Põide
?		?	Pühhalep	Pühalepa
?		1680 A	Wesenberg	Rakvere
Rapla ?		1694 K	Rappel	Rapla
Lauka Põhikool ?		1698 A	Roicks	Reigi, Kõrgessaare v.
Ridala Põhikool ?		1693 P, 1698 K	Röthel	Ridala
Ruhnu Põhikool ?		1692 K	Runö	Ruhnu
?		1539 K, 1640 K	Reval-Spiritus Sancti (Pühavaimu kog)	Tallinn
Mustla Keskkool ?, Tarvastu v.	1843	1686 A	Tarwast	Tarvastu
?		?	Torgel	Tori
?		?	Waiwara	Vaivara
?		1693	Walk	Valga
Valjala Põhikool		<1710 ?, 1780	Wolde	Valjala
Varbla Põhikool ?		1693 P	Werpel	Varbla
Viimsi Keskkool ?	M	1688 K	Wiems	Viimsi
Viru-Jaagupi Põhikool ?		1698 A	St. Jakobi	Viru-Jaagupi
Vasta Põhikool ?	1867	1693, 1698 P	Maholm (St. Nicolas)	Viru-Nigula
Vormsi Põhikool		?	Worms	Vormsi
Vändra Gümnaasium	1922 M	1785/86	Fennern	Vändra

LINNAKOOL RAKVERES

Rakvere on üks Eesti vanemaid linnu. Linnaõigused sai ta juba 1302. aastal. Saavutanud 16. sajandi keskpaigaks nimetamisväärse arengutaseme ja jõukuse, tabas linna Liivi sõja päevil 1568. aastal täielik häving. Pärast sõja lõppu ehitati linn taas üles.

Reformatsiooni võit tähendas Rakveres emakeelse lugemisõpetuse algust ja süstemaatilise kooliõpetuse võidulepääsu. 1582. aastal tehti Eestimaa kirikuelu korraldamine ülesandeks visitaatoriks määratud D. Dubberchile. Tema kohustus oli koolmeistrid linnades ja alevikes ametisse seada. 1596. a taotles Dubberch koolmeistrit Rakverre (1:96). **Kooli kroonika andmeil asutati Rakveres linnakool Rootsi kuninga Sigismundi (samal ajal Poola kuningas Zygmunt III) 8. mai 1594. aasta käsukirjaga.**

Koolmeister, kes õpetas nii saksa kui eesti keeles, leiti Tallinnast triviaalkoolist. Seal oli sel ajal tööl ülikoolis abiõpetajaks õppinud Georg Müller (Georgius Möller, Georg Moller, Jurgen Müller). Tallinna rae nõusolekul anti noormehele 1597. a kevadel tõend, et ta on välismaal koolihariduse saanud ning mõni aeg kohalikus koolis hästi õpetanud. Nähtavasti sama aasta sügisel koliski G. Müller Rakverre ja Pikal tänaval asuvas koolis algas õppetöö. Koolijuhataja palgaks oli 12 tündrit vilja, üks keskmine suur härg ja üks siga (2:55).

1600. aasta esimestel kuudel oli G. Müller veel Rakvere koolmeister. Sügisel suri eestlasest kroonik ja pastor Balthasar Russow. Mülleril tuli Rakvere kohast loobuda ja 1601. aastal Tallinna Pühavaimu koguduse abipastoriks hakata, kellena töötas kuni oma surmani 1608 (1:97).

Lugemaõpetamisega hakati Rakveres sihikindlamalt tegelema 17. sajandi teisel kolmandikul. Koguduse elu jälgimiseks kehtestati Eestimaal uus visitatsioonikord, mille põhjal alustati koguduste kontrollimist ja aabitsate levitamist. Piiskop J. Jheringi visitatsiooniprotokoll Rakveres lõppes 1638. a märkusega, milles nõuti koolmeistritele laste õpetamise eest neli riigitaalrit. Koolimaja ehitamiseni Rakveres veel ei jõutud.

1680. aastate algusest pidas kooli Johannes Justinus Heinholdi. Ta ehitas Rakvere mõisahärra von Tiesenhauseni loal koolihoone, kus vähese tasu eest õpetas linlaste ja ümbruskonna talupoegade

lapsi (1:146; 2:15). 1690. aastate lõpus üritas kooli pidada endine Rakvere mõisa valitseja Samuel Roscius, kelle õpetajavõimed olid kehvapoolsed, nii et Rakvere kohtufoogt keelas 1697. a augustis koolipidamise. S. Rosciuse palvel pikendati õpetamise luba 1698. a kevadeni.

Põhjasõja ajal põletati Rakvere linn maha. 1768. aastal algas koolipidamine uuesti (1:251). 1770. a pidas Heinrich Emmanuel Gustav Boldt kooli oma korteris (2:55). Kooliolude kitsust näitab ka see, et kuigi Liivi, Eesti ja Soome Õigusasjade Justiitskolleegium andis 1771. a välja reskripti korraldada korjandus Rakvere koolile maja ehitamiseks, polnud veel isegi seitse aastat hiljem teada laekunud summa suurus ja seetõttu polnud võimalik koolimaja ehitamist alustada. Lõpuks selguski, et summadest ehitamiseks ei piisa ning koolimaja ehitus jäi päevakorda koguni 19. sajandi algul (1:251).

1776. aastal kinkis parun Tiesenhausen linnale Pikal tänaval ehituskruundi koolimaja ehitamiseks. Linnal ei jätkunud raha, tehti korjandus, saadi 600 rubla. Hoiuprotsentidest maksti H. Boldtile palka. Kooliraha oli 4 rubla aastas (2:55).

1786. aasta koolistatuudi järgi oli Rakveres ühe õpetajaga 2-klassiline saksa õppekeelega linnakool=rahvakool. 4. septembri 1784. aasta ukaasiga tehti asehaldur G. Browne'ile ülesandeks vene keele õpetamise sisseseadmine mõlema kubermangu koolides. Kuna Rakvere kooli õpetaja H. Boldt vene keelt ei osanud, siis hakkas talle seda õpetama üks erusoldat, kes sai selle eest prii ülalpidamise (1:254; 2:55–56). Boldti juures õppis 1786. aastal põhiõpetusele lisaks algteadmisi geograafias, ajaloos ning loodusloos (avalikes või eratundides) 19 last (1:259; 2:56).

Peale Katariina II surma likvideeriti 18. sajandi lõpul Baltimaadel asehalduskord ja taastati enamik rüütelkondade ja linnade feodaalseid privileege. Eestimaa Üldise Hoolekande Kolleegium, mille tulud suures osas kaotsi läksid, oli sunnitud 1797. aastal lõpetama teiste hulgas ka Rakvere õpetajale palga maksmise. Kindla palga kaotanud, lahkus Rakvere õpetaja ametist. Koolipidajaks

võeti isik, kes sai põhisissetuleku muudest ametitest ega sõltunud ebakindlalt laekuvast õppemaksust. Rakveres oli selleks köster H. J. Gõök (1:279).

1804. aastal kehtestati kogu Venemaal neljaastmeline koolisüsteem, mille alusel loodi kreiskoolid. 27. juunil 1805 alustas tegevust kreiskool Rakveres. Talle oli ostetud maja ja tehtud selles vajalikud ümberehitused. Õppetöö algas 35 õpilase ja nelja õpetajaga (1:33). Uue koolisüsteemi alusel asutati 1805. a Rakvere elementaarkool kreiskooli elementaarklassina, alates 1814. aastast tegutses ta aga juba iseseisva koolina (1:538).

1822. aastal õppis Rakvere elementaarkoolis 40 last vanuses 7 kuni 16 eluaastat 1809. aastal elementaarkoolile ehitatud uues majas (2:56).

Kool oli linna ülalpidamisel. Osa väljaminekuid kaeti õppemaksu arvelt. Õppemaks oli 10 rubla aastas. Koolis töötas 1–2 õpetajat. Suhteliselt kõige rohkem talupojaseisusest õpilasi õppis Eesti alal just Rakvere elementaarkoolis, s.t üle poole kooli õpilastest (1:408). Elementaarkooli lõpetanutest astus kreiskooli 4%, nende hulgas ka 19. sajandi teisel kümnendil eesti kirjanik ja arst Friedrich Reinhold Kreutzwald.

1870. aastate keskpaigast alates levis Rakveres eesti rahvuslik liikumine, mille eesotsas seisis 1876. aastal teise õpetajana tööle tulnud kirjamees ja seltsitegelane Juhan Kunder. 1886ndal tuli Tartu Õpperingkonna kuraatorilt korraldus Rakvere algkoolis õppekeeleks võtta vene keel, vastasel korral kool sulgeda. Korraldust asuti täitma. J. Kunder lahkus koolist (2:57).

27. juunil 1905 tegi Rakvere Linnavolikogu otsuse kooli ülalpidamisest loobuda ja koolile rahalise toetuse andmine lõpetada. 1. augustil 1905 tühistas kubermanguvalitsus selle otsuse (2:57).

1905–1906 pidas kooli eesti kirjanik Karl Ernst Peterson (aastast 1935 Särgava) (2:18).

Kui 1911/1912. õa töötas kool linnale kuuluvas majas Pikk tänav nr 29, siis 1912. aasta sügisest asus sinna vastasutatud Rakvere poeglastegümnaasium (praeguse nimega Rakvere Gümnaasium). Algkoolil tuli kolida samal tänaval asunud majja nr 64 II korrusele üüriruumidesse. 1912. aastal tuli kooli juhatajaks Martin Jensen (Mart Olvet). 1918 kolis kool üle Aleksandri (praegu Võidu) tänaval asunud vene kroonu II algkooli asemele, mis lõpetas oma tegevuse 1917. a.

Aastatel 1814–1918 sai Rakvere linna algkoolis hariduse üle 300 isiku. 1917/18. õppeaastal alustati tegevust eestikeelse koolina Rakvere Linna I Algkooli nime all. Viimane oli oma 83 õpilasega n-õ segakool, sest 1917 aastast võeti õppima ka tütarlapsi (2:58). 1918/19 oli õpilasi juba 157.

1920. aastal hakkas kool tööle viie klassiga. Viies oli maksuline. Õpilasi oli kokku 204. Tekkis tarvidus uue koolihoone järele.

24. veebruaril 1928 kinnitas Rakvere Linnavolikogu koolimaja ehitamise lepingu. Ehitusprojekti ja maja plaani valmistas insener K. Kaalu. 27. augustil 1929 alustati õppetööd uues majas Tööstuse tn 12. 29. septembril 1929 toimus koolimaja pidulik õnnistamine, kusjuures aktuse avakõne pidas linnapea A. Pääro, kes andis koolile linnavalitsuse annetusena tiibklaveri. Õpilased kinkisid koolile näitelava eesriide. 1936/37 õppis uue nimega Rakvere Linna 6-klassilises Algkoolis 361 õpilast (2:59).

4. mail 1938 teatas Rakvere Linna 6-kl Algkooli juhatus Rakvere Linna Koolivalitsusele, et kooli õppenõukogu otsustas tunnistada kooli aastapäevaks 8. mai ja tähistada seda päeva koolis igal aastal vastava aktusega. “Koolikroonika andmeil on Rakvere rahvakool, millest I algkool on võrsunud, asutatud Rootsi-Poola kuninga Sigismundi 8. mai 1594. a käsukirjaga” (2:11). Vt. Lisa.

Kõige kauem on Rakveres algkooli juhatanud Martin Jensen (Mart Olvet). Ta tuli kooli juhatajaks 1912ndal ja oli selles ametis 1944. aastani, mil sai samast koolist reorganiseeritud Rakvere Mittetäieliku Keskkooli direktoriks, kuid vallandati 1947 ideelistel kaalutlustel (2:60).

1947. aastal sai kool nimeks Rakvere I 7-kl Kool, mille direktoriks oli algul Salme Väinaste, siis 1952/53 Serafima Koov. 1953–1973 oli kooli direktoriks taas Salme Väinaste.

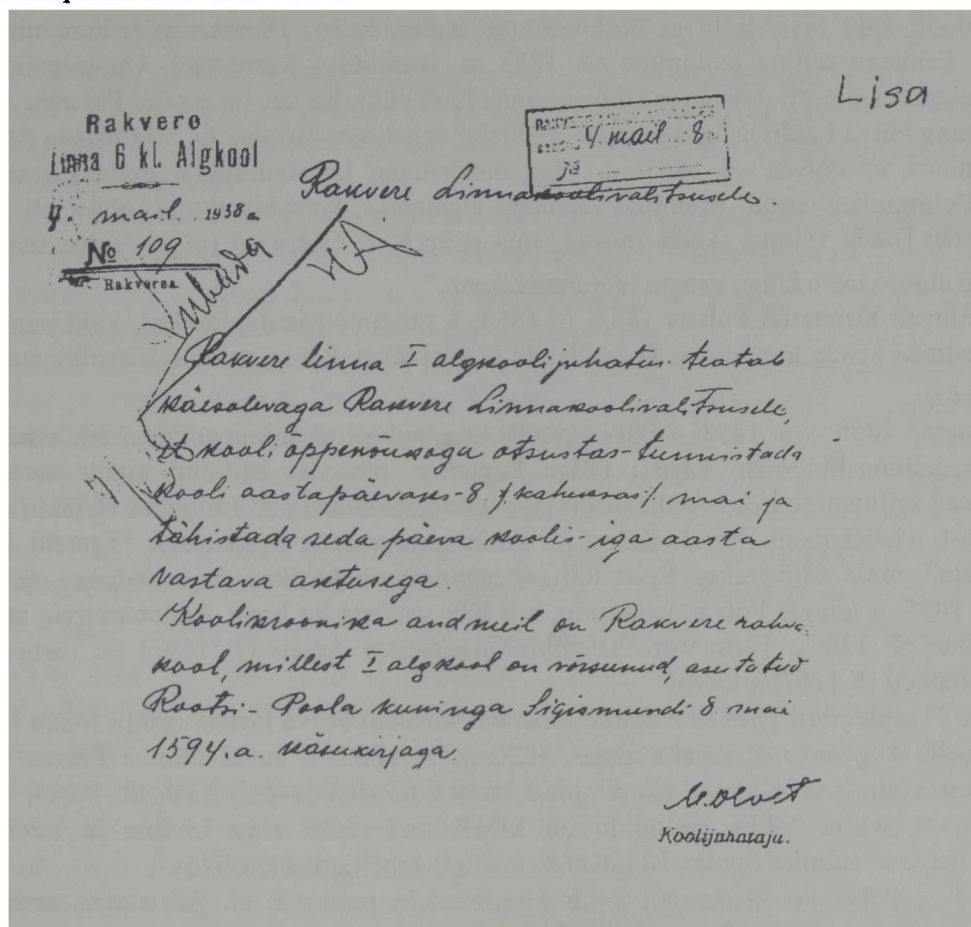
1961. aastal sai Rakvere I 7-kl Kooli uueks nimeks Rakvere I 8-kl Kool. Viimase õpetajatest meenutatakse sageli õpetajaid Kõivumäe, Vikla, Rumm, Nõmmik, Tepp, Hallikma, Relli, Peinar, Suuroja, Õis jpt.

Linna majanduse arenguga kasvas õpilaste arv. 1973. aastal valmis uus keskkoolihoone Tuleviku tänaval. Rakvere I 8-kl Kool ja Rakvere II 8-kl Kool sulgesid oma ukсед. Mõlema kooli õpilaskonna ja õpetajate baasil moodustus Rakvere 3. Keskkool (praegu Rakvere

Realgümnaasium). Seega lõppes 1973. aastal Rakvere I 8-kl Kooli tegevus. Koolimaja Tööstuse tn 12 (siis Barbaruse tn 12), kuhu lapsed olid põhiharidust nõutamas käinud 1929. aastast alates, jäi tühjaks. 1974–1976 asus selles majas Rakvere 2. Keskkooli algklasside pere. Kooliruumides asus ka 1991. aastani Rakvere Õhtu- ja Kaugõppekeskkool, mis kolis seejärel kunagise Rakvere elementaarkooli majja Pikk tn 29.

1991. aasta sügisest töötab Tööstuse tänava koolimajas Rakvere Vaba Waldorfkool, mis peab ennast kunagise 1597. aastal tööd alustanud Rakvere linnakooli ehk rahvakooli õigusjärglaseks. Kooli haldamise kohustus lasub lastevanematel, abi on aga saadud Põhjamaadest ning ka Rakvere linnalt. Õpetajate palgad laekuvad riigieelarvelistest vahenditest ja igakuistest õppemaksudest. Rakvere Vaba Waldorfkool lähtub Eesti Vabariigi õppekavadest, kasutades metoodilises tegevuses Waldorf-pedagoogika põhimõtteid. Kooli direktress on Anne Nõgus, kes oli 1973. aasta juunis oma tegevuse lõpetanud Rakvere I 8-kl Kooli viimase lennu lõpetaja.

Seega on Rakvere linna lastele rahvaharidust antud veidi üle 400 aasta. 1997. aastal avati Pikal tänaval Rakvere EELK-i Kolmainu koguduse kiriku kõrval mälestuskivi tähistamaks 400 aasta möödumist Rakvere linnas koolihariduse andmisest, millele pani aluse tookordne Rootsi-Poola kuningas oma käsukirjaga. 28. märtsil 1998 toimus esmakordselt artikli autori algatusel kunagise Rakvere I 8-kl klassilise Kooli õpilaste ja õpetajate kokkutulek armsas koolimajas Tööstuse tn 12 sama tähtpäeva teadvustamiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Eesti kooli ajalugu. 1. köide. 13. sajandist 1860. aastateni. Tegevtoimetaja E. Laul. Tallinn, Valgus, 1989.
2. 400 aastat rahvaharidust Rakveres. Koostaja ja toimetaja E. Allese. Tallinn, AS Info-trükk, 1997.
3. Rakvere Linna I Algkooli kroonika koopia. Asub Rakvere Vaba Waldorfkoolis.

1855. JA 1858. AASTA LAULUPEOD PÕLVAS JA PÕLVA KIHELKONNAKOOLI ÕPETAJA DAVID DONNER

29. juulil 1857. a kirjutab nädalaleht *Das Inland* Võrumaa Põlva kihelkonna koolide 1855. a tegevusest järgmist: "... seal (Põlvas) korraldati edukalt laulupidu, mis pälvis üldise heakskiidu."¹

Pärnu Postimehes märgib J. W. Jannsen 17. juulil 1857. a: "Põlwe kihhelkondas kidetakse koli asjad rahva melest wägga armsad ollewad, ja se tunnistab, et rahvas mitte ei magga. Suur tuimus ning pimmedus on seäl rahva süddames, kus laste õppetud ja kolid neil otsego kormaks kaela peäl on. Siin koggoduses on ka kord ehk paar juba laulopühha petud, mis wägga rahva meleparast olnud; agga kahjo, et polle meil weel teäda antud, kuidas se olnud ja kes laulnud?"²

Põlvamaalt pärit helilooja ja koorijuht Richard Ritsing kirjutas 1982. a oma artiklis *Edasis*: "Niinimetatud eelkäijaid laulupidusid korraldati peamiselt kihelkonniti ja juba enne esimest suurt laulupidu. Neid oli kaht liiki: laste ja täiskasvanute laulupidusid. Täiskasvanute omi nimetati laulupühadeks. Esimene selline laulupüha oli 1863. a. Ansekülas Saaremaal. On selgunud, et lastekooride laulupidusid peeti juba enne täiskasvanute laulupühi. Ka see on seotud Põlvaga. Põlva kösterorganist ning Põlva Laulu ja Mänguseltsi "Põhjala" segakoori dirigent O. Matthisson (surnud 1933. a.) meenutas, et Põlvas oli 1855. a. väga õnnestunud lastelaulupidu, mida korraldati kas järgmisel või ülejärgmisel aastal. Mainitud laulupeo algatajaks, korraldajaks ja juhiks oli Põlva agar koolitegelane David Donner, keda abistas tema poeg Karl Gottfried (tollal Valga seminari õpilane). Nii sai alguse meie kõige vanem laulutraditsioon."³

Seega on korduvalt kirjutatud Põlvas 1855. ja 1858. a toimunud laulupidudest, kuid puudusid täpsed arhiivandmed nende toimumise, korraldajate ja osavõtjate kohta, millele käesolev uurimus püüab vastust leida.

Kuidas kajastuvad 1855. a ja 1858. a Põlva kihelkonna laulupeod dokumentides? Meie päevini on Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Põlva koguduse arhiivist säilinud ainult meetrika-raamatud, millised säilitatakse Eesti Ajalooarhiivis ja tundmatu autori poolt tõlgitud väljakirjutised kiriku kroonikast, visitatsiooni protokollidest ja kiriku aruannetest pealkirjaga "Teateid Põlva kihelkonna kohta", mida säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas. Selguse saamiseks, kas 1855. a toimus Põlvas laulupidu, tuli läbi vaadata ka Eesti Ajalooarhiivis asuvad Võru praostkonna (F 1205), Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Ameti (F 1197) ja Tartu-Võru Maakonna Kooliameti (F 1167) arhiivid.

Võru praostile 1. septembril 1855. a esitatud aruandes kirjutab Põlva kirikuõpetaja Johan Georg Schwartz (oli selle koguduse õpetajaks alates 1820.a), et 1855. a suvel toimus Põlvas väike laulupidu, millest võttis osa 4 kooli. Koolilapsed laulsid noodist ja neljahäälselt. Pastor J. G. Schwartz arvas, et selline väike laulupidu oli kihelkonna jaoks väga oluline ja lootis, et mitmehäälse ja noodist laulmise õpetamist jätkatakse kõigis kihelkonna koolides.⁴

22. mail 1858. a Põlva koolikonvendi poolt koostatud ja pastor J. G. Schwartzi poolt alla kirjutatud ning 11. juunil 1858. a Tartu-Võru Maakooliametisse Tartus saanud aruandes Põlva kihelkonna koolide tegevuse kohta kirjutatakse: "Koguduse juures – mis suure armastusega kuulab koraalilaulude töödeldud meloodiaid, on nüüd igal talvel koolilaste poolt ära õpitud 6 uut meloodiat ja neid on esitatud jumalateenistustel. Neljahäälne laulmine on koolmeistri eestvõtmisel veel rohkem edasi arenenud, mida ei suuda aga iga koolmeister teha. Kogudus on selle üle väga rõõmus ja armastab seda. Ja veel suuremat armastust on tekitanud see, et suvistepühade ajal toimus siin kolmas laulupüha, millel mitte ainult 6 kooli koolilastega osa ei võtnud, vaid osavõtjad olid ka täiskasvanud. Laulupüha ei pakkunud suurt rõõmu mitte ainult osavõtjaile, vaid ka kõigile kohalolijale."⁵ (Tõlge on vabas vormis. Aut.)

Liivimaa kubermanguvalitsuse koostatud ja Tartu-Võru Maakonna Kooliametile tutvumiseks saadetud aruandes "*Bericht über das Livländische Landschulwesen im Jahre 1858*" tuuakse eraldi esile Põlva kihelkonna kooliolusid, märkides eelkõige ära esimese tütarlaste kihelkonnakooli asutamist 1857. a ja selle esimest kooliaastat. Eraldi lõiguna on juurde lisatud: "*Kord nädalas kogub kihelkonnakooli õpetaja kogu kooli õpilased siin kokku ja veedab selle aja koos lastega lauldes.*"⁶

Nii on ka arhiividokumentide alusel tõestatud, et esimesed laulupeod leidsid aset Põlvas 1855. ja 1858. a, kuigi 1858. a aruandes kirjutatakse, et tegemist oli juba kolmanda laulupühaga. Ilmselt pidi teine laulupäev aset leidma kas 1856. või 1857. a, kuid dokumente selle kohta ei õnnestunud leida.

Põlva koguduse kroonika pole kahjuks originaalis säilinud, kuid Eesti Kirjandusmuuseumis säilitatavas toimikus "Teateid Põlva kihelkonna kohta" on ümber kirjutatud katkendeid Põlva kiriku kroonikast.⁷

1858. a kirikukroonikast on pärit järgmine sissekanne: "*13. mail – kolmandal suvistepühäl – oli Põlva kirikus laulupidu, kust kuue küla koolmeistrid ja kihelkonna kooliõpetajad oma kooriga osa võtsid, kuna ülejäänud neljateistkümne küla koolmeistrid kas ei osanud mitme häälega laulu õpetada ehk puudus selleks heatahtlikkus.*" Edasi jätkab ümberkirjutaja: "*Sama aasta mardipäeva ajal alustas esimene tütarlaste kihelkonnakool oma tegevust 8 õpilasega (nagu selgub, oli tütarlaste kihelkonnakool juba 10. novembril 1857. a avatud), kellest 4 õpilast kihelkonna poolt ja 4 oma vanemate poolt kooli pandi. Õpetajaks oli endine kihelkonnakooli õpetaja Donner.*"⁸

Kerkib küsimus, kes oli Donner, Põlva laulupidude algataja ja korraldaja? Mees, kes oli Põlva kihelkonnas tõstnud laulukunsti nii kõrgele, et oli võimalik korraldada kohalikke laulupidusid juba 19. sajandi 50. aastail?

Tartu-Võru Maakonna Kooliametile ja Võru praostile esitatud Põlva kirikuõpetaja 1841. ja 1842. aasta aruannetes kirjutatakse: "*Põlva kihelkonnakooli koolmeister ja kiriku organist, kes on sündinud 1810. a töötab koolmeistri ja organistina 1833. aastast.*"⁹ Kahjuks puuduvad mõlemas fondis varasemad 1823.–1840. a aruanded koolide kohta.

Otsides lahendust David Donneri isiku kohta, tuleks meelde tuletada kooliolusid Põlva kihelkonnas 19. sajandi alguses. Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Ametile 2. augustil 1809. a esitatud koolide aruandes teatatakse, et Põlvas on köstriks Adam Urberg ja koolmeistriks Johann Mattisson. Viimase kohta märgitakse: "*On ustav ja innukas oma ametis.*" Kihelkonnas oli siis 8 kooli: Kähri mõisakool Karilatsi külas, Väimela mõisakool Rahiste külas, Mooste, Peri, Uuemõisa, Võru, Tilsu ja Kiuma mõisakoolid.¹⁰ 3. mai 1812. a aruandes kirjutab kirikuõpetaja "Kirchspielschulmeister Johann Mattisson," s.o kihelkonna koolmeister, mitte enam lihtsalt koolmeister¹¹, nagu oli veel 23. mai 1810. a aruandes. Põlva kirikuõpetaja Gustav Adolph Oldekop oma 12. mai 1813. a aruandes¹² annab lisaks nõutud andmetele ka kihelkonna külakoolide nimekirja, milliseid oli kokku 13 – Mooste, Kauksi, Peri, Timo, Vastse-Koiola, Võru, Pragi, Kähri, Heimre, Väimela, Tilsu, Kioma-Varbuse ja Joosu mõisates.¹³ 1814. a visitatsiooniprotokollil väljavõttes kirjutatakse: "... kösterkoolmeister on Johann Mattisson, 63 aastat vana, 38 aastat teenistuses. Lastele õpetab ta lugemist ja katekismust ning vaimulike laulude viise. Kool algab enne mardipäeva ja kestab märtsi lõpuni."¹⁴ 1815. a Põlva kirikla hoonete loetelu järgi on kihelkonnakooli hoone heas seisukorras. Koolimajas on ka köstri korter. Kihelkonnakooli õpetajale on lubatud ehitada elumaja, mille jaoks on palgidki juba kohale toodud.¹⁵

Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Ameti konvendi protokollide ja kooliaruannete toimikus on Põlva kirikuõpetaja esildis (*Conduite*) kihelkonna koolide kohta 1833. aastast, kus ta kirjutab, et kihelkonnakooli õpetaja Johann Mattisson on talvel surnud.¹⁶ 9. mai 1833. a kirikukonvendi lisa, mille alusel valiti uueks Põlva kihelkonnakooli õpetajaks David Donner, on tervikuna pühendatud õpetaja kohustustele nii koolis kui kirikus, õppetööle ning millistest külakoolidest võivad tulla õpilased, ja kui palju pidid kihelkonnakooli õpilased tooma moona ja raha koolis õppimise eest. Dokumendile on alla kirjutanud pastor ja kaks kiriku eestseisjat. Kooliõpetaja Donneri kohta pole aga midagi pikemalt kirjutatud – kust ta on tulnud ja kus oma hariduse saanud.¹⁷ Kirikukonvendi

22. mai 1834. a protokollis viies punkt on pühendatud ainuüksi kooliõpetaja Donnerile. Tartu linnaarst Johann Ernst Panck¹⁸ oli nõus õpetama David Donneri rõugepanijaks ja õpingute ajal teda ülal pidama. Sama aruande lõppu on kirikuõpetaja J. G. Schwartz teinud pliiatsiga juurdekirjutuse, et Võru praost on ise kihelkonnakooli õpetaja Donnerit atesteerinud kui tublit, mis on Põlva kihelkonna jaoks märkimisväärne.¹⁹ Oma 1835. a aruandes koolide kohta kirjutab pastor David Donneri kohta: "*Hästi õpetab ja on virk.*"²⁰

Siinkohal tuleb pikem vahe Põlva kiriku ja koolielu kajastavais dokumentides. 2. oktoobril 1841. aasta visitatsiooni protokollis kirjutatakse eesti koguduse jumalateenistuse kohta: "*...koguduse laul oli väga hea ja jutluse ajal valitses vaikus ja hardus.*"²¹ Samas lisatakse, et kihelkonna koolmeister David Donner on 32 aastat vana ja on ühtlasi ka organist, kes oskab veel raamatupookimist ja paneb lastele kaitserõugeid. Kirikuarhiiv on heas korras. Põlva kiriku köstrina nimetatakse Otto Georg Mattissoni, kes ametlikult õnnistati köstriks alles 21. novembril 1842. a. Hariduse oli O. G. Mattisson saanud Tartu kreiskoolis ja end täiendanud selleaegses kuulsas Laiuse kihelkonnakoolis.²²

1842. a aruandes Tartu-Võru Maakooliametile kirjutab pastor kihelkonnakooli õpetaja David Donneri kohta järgmist: "*...laste lauluoskus on hea, sealjuures noodist ja neljahäälselt. Lastel on ka mõningaid saavutusi piibliloos ja lugemises ning nad on vilunud kirjatöös.*"²³ 27. mail 1852. a aruandes kirjutatakse, et kihelkonnakooli õpetaja ja organist on endiselt David Donner, kes on sündinud 1810. a. ja on teenistuses alates 1833. a ning tema tööd hinnatud "*...gut.*"²⁴

Kaustikus "Teateid Põlva kihelkonna kohta" leiduvas Põlva kiriku 1860. a aruandes kirjutatakse, et 1857. aastal on Põlvas asutatud tütarlaste era- ehk kihelkonnakool, mis kasvatab tütarlapsi "*... zur läuberliche Beruf*" mida on sõna-sõnalt raske tõlkida.

Sama allikas annab ka ülevaate koolide inspekteerimise ja karskusliikumise kohta Põlva kihelkonnas. 1836. a Liivimaa maapäeval valiti 4 koolide inspektorit, kes kolme aasta jooksul pidid läbi käima kõik kihelkonna- ja külakoolid ning järgmisel maapäeval nende kohta täieliku aruande esitama. Tartu-Võru maakonna koolide inspektoriks määrati parun Karl von Bruining Paluperast ja tema assistendiks Põlva koguduse pastor Johann Georg Schwartz. Et oma kihelkonna koole oli kirikuõpetajal piinlik revideerida, siis võeti Põlva kihelkonna koolide revideerimisel assistendiks Võnnu koguduse õpetaja Eduard Philipp Körber. 1840. a andis õpetaja Schwartz kantslist teada 10 isikut, nende seas ka õpetaja ise ja arvatavasti dr Hurda isa Jaan Hurt, kes terveks oma eluajaks põletatud viina tarvitamisest ära ütlevad. Sellest päevast suurenes keeldujate (karsklaste) arv iga päevaga. 10. märtsil oli neid juba 65.²⁵

1840. aastal ilmus Tartus H. Laakmanni trükikojas Põlva kihelkonna koolmeistri David Donneri poolt koostatud ja 29. aprillil 1840. a trüki antud "Teadaandmine wina keelmisses nõust"²⁶, millest võib järeldada, et ka Donner oli üks karskusliikumise algatajaid ja järgijaid.

Koolide 1861. a aruandes kirjutatakse, et David Donner on tütarlastekooli õpetaja, 1862. a aruandes märgitakse aga, et tema õpetajakoht on vakantne.²⁷ 7. mai 1863. a aruandes koolide kohta ei ole enam kihelkonnakooli õpetaja ametkohta. Kihelkonnakooli õpilasi õpetas köster Otto Mattisson ja tütarlastekoolis õpetas 1862. a tööle asunud köstri abiline Jaan Käis.²⁸

Põlva kirikumõisa 1857. a hingeloendisse on D. Donneri (koolmeister, orelimängija ja rõugepanija) perekonna sissekande juurde lisatud hilisemad juurdekirjutused, mille järgi David Donner on 1863. a läinud Võnnu kihelkonna Kurista mõisa, tema poeg Karl Gottfried on aga Põlva kirikumõisas kooliõpetaja.²⁹ Kurista mõisa ümberkirjutuslehtedes on sissekanded 27. maist 1863. a, mil koolmeister D. Donner koos naise Luise ning poeg Carl Gottfriedi ja tütar Emiliega on tulnud Kurista mõisa ja 1867. a sealt ümber kirjutatud kogu perega Võnnu kirikumõisa.³⁰ Võrreldes Põlva kirikumõisa revisjonilehti ja Võnnu kihelkonna ümberkirjutuslehti, tekib vastuolu Karl Gottfriedi elukoha suhtes, kuid käesoleval ajal pole see eriti oluline. Võnnu kihelkonna koolide aruannete läbivaatamisel peale 1863. a selgus, et D. Donner polnud seal koolmeistrina enam tööle asunud.³¹ Kastre-Võnnu valla vallaliikmete nimekirjadesse Donnereid sisse kantud pole. Kas nad läksid veel kuhugi mujale, ei õnnestunud kahjuks kindlaks teha.

Kes oli David Donner? Millal ja kus ta sündis ning kus õppis? Põlva kirikumõisa 1834. a hingeloendis on mõisainimesena kirjas David Donner 23 aastat vana, kihelkonnakooli õpetaja ja organist, kes oli 1833. a siia tulnud Vastse-Kuuste mõisast ning tema naine Luise oli siis 21 aastat vana.³² Vastse-Kuuste mõisa 1834. a hingeloendis on Kiisla talus pere nr 3 all järgmised sissekanded: peremees Janka Berkhahn oli 1822. a surnud (eelmise hingeloendi ajal 1816. a elas ta naise ja kolme pojaga mõisas ning oli tollal 45 aastane) ja tema lesk Anna oli nüüd 45 aastane. Vanim poeg David oli 1816. a 5 ½ aastat vana ja oli 1833. a läinud elama Põlva kirikumõisasse, keskmine poeg Carl oli 1816. a 3 ½ aastane ja nüüd 21 ½ aastat vana ning noorim Reinhold oli 1816. a 1 aastane, olles nüüd 19 aastat vana.³³ Vastse-Kuuste mõisa 1850. a hingeloendi andmeil oli ema Anna ilmselt juba surnud, sest teda enam ei mainita. Poeg Carl Berkhahn oli 1837. a läinud Põlva kihelkonna Uibujärve mõisa ja Reinhold Berkhahn oli 1844. a surnud.³⁴ Uibujärve mõisa 1850. a hingeloendisse pole aga Carl Berkhahni sisse kantud, kuna ta viibis arvatavasti seal väga lühikest aega kahe hingeloendi vahel.³⁵

Selguse saamiseks tuleb esialgu minna ajas tagasi. Vastse-Kuuste mõisa 1811. a hingeloendis on mõisainimesena kirjas 65 aastane aidamees Thomas, tema 40 aastane väimees Janka, kes oli oma ütlemise järgi tulnud 1804. a Schwaneburgist (Reini provintis) ning viimase pooleaastane poeg David.³⁶ 1816. a hingeloendi järgi oli aidamees Thomas 1812. a surnud; elasid tema 59 aastane naine Liise, 27 aastane tütar Anne koos oma 45 aastase mehe Janka ning poegade Davidi, Carli ja Reinholdiga³⁷, 1826. a oli kogu perekond saanud perekonnanimeks Berkhahn, hiljem esineb ka Berckhahn.³⁸

Kuidas sai David Berkhahnist David Donner? Võnnu kiriku abieluregistri järgi on Vastse-Kuuste mõisast 1809. a abiellunud Perkune Petre Janka ja Kangro Toma tütar Anna ning sünnimeetrika järgi on 23. detsembril 1810. a Vastse-Kuuste mõisas sündinud poiss Tawit, kelle isa oli aidamees Perkuna Janka ja ema Anna.³⁹

EV Perekonnaseisuameti Arhiivis on olemas EELK Põlva koguduse personaalraamat 1841.–1850. a kohta, puudub 1851.–1870. a kohta ja järgmine algab 1871. aastast. Esimeses personaalraamatus oleva sissekande järgi ei selgu kahjuks midagi olulist. David Donneri nime järel puudub sünniaeg ja -koht, abiellumisajaks on märgitud 1832. a Seltina mõisas Aluksne kihelkonnas Valgemaal. Lahtrisse, kuhu kantakse andmed kogudusest lahkumise või isiku surma kohta on kirjutatud, et David Donner läks 1863ndal Kurista mõisa ning kirikutäht tema pere kohta on 20. detsembril 1864. a saadetud Võnnu kirikusse.⁴⁰ Võnnu kiriku personaalraamatus aga puuduvad sissekanded Donnerite kohta.

Põlva kiriku eesti koguduse sünniregistrite järgi on koolmeister David Donneril ja tema naisel Louisel (Luise) viis last: Karl Gottfried * 15.03.1834, Agathe Lisette * 26.06.1837, Julius * 14.02.1841 – † 20.01.1846, Emilie * 20.01.1846 ja Friedrich * 30.07.1848 – † 09.04.1855.⁴¹

Andmeid David Donneri surmaaaja ja matmiskoha kohta Võnnu ja Põlva kogudustest ei õnnestunud kahjuks leida. Julgen oletada, et ta võis lahkuda elama naise sünnikohta.

Ka David Donneri noorem vend Carl on loobunud oma 1826. a saadud Berkhahni perekonnanimest ja muutunud Karl Donneriks. Põlva kiriku eesti koguduses toimus 20. veebruaril 1838. a Uibujärve mõisa järgi oleva Karl Donneri ja Timo mõisast pärit oleva Christine Spaali saksakeelne laulatus. Neil sündis 4. augustil 1830. a Väimela mõisas poeg Eduard Dawid, kes ristiti saksa koguduse järgi Põlva kihelkonnakooli ruumides ning kelle isa ametiks on märgitud “rätsep”⁴³ Arhiivifondi “Eestimaa Üldkasuliku Ühingu Matriklikomisjon” andmeil suri Karl Donner 25. veebruaril 1844. a ja naine abiellus varsti uuesti.⁴⁴

Samuti jääb leidmata vastus, kust sai oma aja kohta nii hea hariduse Vastse-Kuuste mõisast pärit talupoiss. Tartu kreiskooli õpilaste nimekirjas ei esine teda kummagi perekonnanime all.⁴⁵ Läbi vaadati ka Pärnu kreiskooli ja tema järglase Pärnu I Gümnaasiumi dokumendid, kus õpilaste nimekirjad algavad alles 1851. a Viljandi kreiskooli arhiiv ei andnud paremaid tulemusi.⁴⁶ Muidugi võib teha oletusi, et David Donner abiellus Luise Schultziga Valgas (meetrikad algavad 1834. a). Sellisel juhul pidi ta õppima kusagil Lätis (kuigi kõstri ja organistide kool Valmieras ehk Zimse seminar alustas tegevust alles 1839. a). Läti keele oskusele viitab David Donner oma

raamatu "Tedaandmine wina keelmisse nõust" eessõnas, väites, et ta on kasutanud lätikeelseid eeskujusid.

Kui palju elas Eestis 19. sajandi alguses Donneri nimelisi? Törne arhiivi andmeil teenis Gustav III Adolphi armees kortermeistrina Svanta Donner, kellel oli poeg Johan Gustaf Donner (*1730–†1808.a Rootsisis).⁴⁷ Eestimaa Üldkasuliku Ühingu Matriklikomisjoni andmeil elas 1782. a Pärnus oma perekonnaga kooliõpetaja, sakslane ja vaba mees Wilhelm Donner.⁴⁸ Edasised andmed 1795. a ja 1811. a hingeloendite järgi Wilhelm Donneri perekonna kohta puuduvad. Kuressaares abiellus endine soldat Johann Daniel Donner 1804. a proua Swahni juures teeninud Louisa Christinaga ja neil oli kaks last. Johann Daniel Donner ise suri 1810. a.⁴⁹ Donneri nimi pole Eestis ka hiljem eriti levinud. Tallinna Kubermangu Gümnaasiumis õppisid 1880. aastail Tallinna rätsepa Carl Donneri pojad Carl Herman ja Eduard Wilhelm.⁵⁰ Tartu Ülikoolis õppis rohuteadust ajavahemikus 1921.–1940. a Haapsalu Vana Apteegi juhataja ja omanik.⁵¹ Eesti Kirjandusmuuseumis säilitatakse Helsingi Ülikoolis õppinud rootsi päritolu ja Nürnbergis 1902. a sündinud filosoofiadoktor Gustav Adolf Donneri kirju 1931. aastast tema ajalooliste uurimuste kohta.⁵²

Eesti kultuuriajaloo ja eriti Põlva kihelkonnakooli ning kohaliku seltsielu korraldajana kolmekümne aasta jooksul, eriti aga 1855. a laulupeo ja 1858. a laulupüha organiseerijana, on koolmeistril ja organistil David Donner-Berckhahnil väga suuri teeneid. Loodan, et järgnevail uurijail on võimalik saada selgust D. Donneri perekonnanime muutmise ning tema edasise elukäigu kohta, kuigi Eestis kättesaadavad materjalid on ammendatud.

KASUTATUD ALLIKAD:

1. Das Inland, 1857, nr 30. S 303
2. Pärnu Postimees, 1857, nr 4. Lk 31
3. Ritsing, R. Edasi, 28.X 1982. Lk 5
4. Eesti Ajalooarhiiv, f 1205, n 1, s 121, l. 20; f 1205, n 1, s 102, l 35
5. Eesti Ajalooarhiiv, f 1167, n 1, s 50, l. 74–76
6. Eesti Ajalooarhiiv, f 1205, n 1, s 102, l. 35
7. Eesti Kirjandusmuuseum, f 169, M 189:3
8. Samas
9. Eesti Ajalooarhiiv, f 1167, n 1, s 600; f 1205, n 1, s 68, l. 11
10. Küla kaasaegset nime ei õnnestunud välja selgitada
11. Eesti Ajalooarhiiv, f 1197, n 1, s 286:2, l. 51-54
12. Eesti Ajalooarhiiv, f 1197, n 1, s 286:8, l. 4-5; Liivimaa kihelkonnakoolide asutamise aluseks oli Liivimaa Kubermanguvalitsuse patent 4.X 1806. a
13. Eesti Ajalooarhiiv, f 1197, n 1, s 288:2, l. 21; s 285:5, l. 19
14. Eesti Ajalooarhiiv, f 1197, n 1, s 288:4, l. 26, 26p
15. Eesti Kirjandusmuuseum, f 169, M 189:3
16. Eesti Ajalooarhiiv, f 1205, n 1, s 68, l. 5
17. Eesti Ajalooarhiiv, f 1197, n 1, s 298:4, l. 70p
18. samas, l. 73-75
19. Die Aertzte Livlands, Mitau, 1905, S. 310; Dr Johann Ernst Panck sündis 27.03.1805. a Kuramaal, õppis 1825.–1829. a Tartu Ülikoolis meditsiini, 1833.a Tartu linna- ja politseiarst.
20. Eesti Ajalooarhiiv, f 1197, n 1, s 299:2, l. 23-24
21. Eesti Ajalooarhiiv, f 1197, n 1, s 299:4, l. 70p
22. Eesti Ajalooarhiiv, f 1205, n 1, s 68, l. 8
23. Eesti Kirjandusmuuseum, f 169, M 189:3
24. Eesti Ajalooarhiiv, f 1167, n 1, s 16, l. 104p-105
25. Eesti Ajalooarhiiv, f 1167, n 1, s 38, l. 84
26. Eesti Kirjandusmuuseum, f 169, M 189:3
27. Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiviraamatukogus

28. Eesti Ajalooarhiiv, f 1167, n 1, s 54, 56
29. Eesti Ajalooarhiiv, f 1167, n 1, s 60, l. 64-67
30. Eesti Ajalooarhiiv, f 3657, n 1, s 1
31. Eesti Ajalooarhiiv, f 1865, n 2, s 157:3, l. 119p-120; s 158:2, l. 103p, 161p
32. Eesti Ajalooarhiiv, f 1167, n 1, s 60, l. 107-110
33. Eesti Ajalooarhiiv, f 1865, n 2, s 65:9, l. 5p-6
34. Eesti Ajalooarhiiv, f 1865, n 2, s 149:2, l. 6p-7
35. Eesti Ajalooarhiiv, f 1865, n 2, s 151:6, l. 2
36. Eesti Ajalooarhiiv, f 1865, n 2, s 65:29
37. Eesti Ajalooarhiiv, f 1865, n 2, s 146:8, l. 1; 1811. a hingede revisjonis loendati ainult mehi
38. Eesti Ajalooarhiiv, f 1865, n 2, s 147:1, l. 4p-5
39. Eesti Ajalooarhiiv, f 1865, n 2, s 147:3, l. 7p
40. Eesti Ajalooarhiiv, f 3172, n 2, s 5, l. 441, 70p
41. EV Perekonnaseisu Arhiiv, s 2567
42. Eesti Ajalooarhiiv, f 3147, n 1, s 2, l. 13; s 5, l. 22p; s 9, l. 10; s 14, l. 8p; s 16, l. 29
43. Eesti Ajalooarhiiv, f 3147, n 1, s 6, l. 47; s 7, l. 1p
44. Eesti Ajalooarhiiv, f 1674, n 2, s 393
45. Eesti Ajalooarhiiv, f 3581, n 1, s 13
46. Eesti Ajalooarhiiv, f 4604, 409, 1181
47. Eesti Ajalooarhiiv, f 4918, n 1, s 357
48. Eesti Ajalooarhiiv, f 1674, n 2, s 355
49. Samas, s 363
50. Schüler-Verzeichnis des Revalschen Gouvernementsgymnasiums 1805–1890. Reval, 1931.
S 251, 295
51. Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. III osa. Tartu, 1994. Lk 472
52. Eesti Kirjandusmuuseum, F 194, EBL, M 65:44

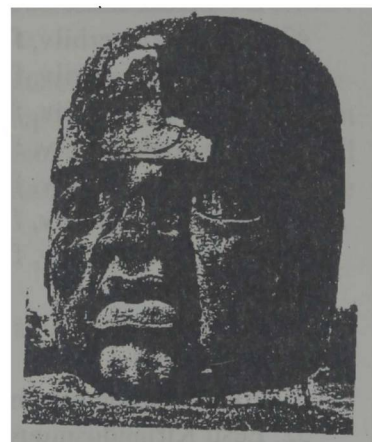

HARIDUS KOLUMBUSE-EELSES JA -JÄRGSES AMEERIKAS

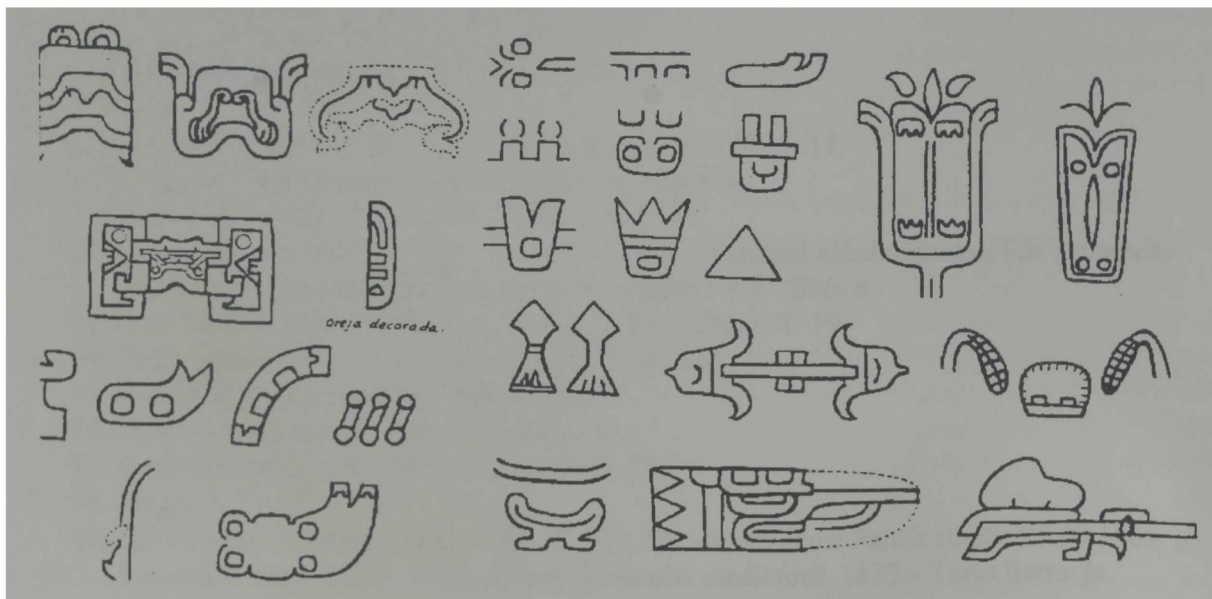
Haridusest inkade ja asteekide impeeriumis

Tavaliselt seostatakse Ameerika põliselanike hariduselu algust valge mehe tulekuga, kes tõi endaga kaasa Euroopa materiaalse ja vaimse kultuuri olulisemad elemendid: ratta, tulirelvad, adra, uue maaviljeluskultuuri, suured veoloomad ning pani aluse agraarrevolutsioonile, mis muutis kardinaalselt kogu senise maastikupildi, harjumuspärase elulaadi, toidulaua. Sama olulised muutused leidsid aset ka kultuurivallas. Koos konkistadooridega tuli katoliku kirik, mille eesmärgiks oli n-õ vaimne konkista. Oli ju sealse pärisrahva ristiusku pööramine kogu ettevõtmise ainus moraalne õigustus, mis viigilehena vaevu varjas indiaanlaste vastu teostatud genotsiidi. Sellepärast on arusaadav, et uustulnukatel oli poliitiliselt kasulik näidata Uue Maailma pärispoegi verejanuliste metslastena, kelle endi huvides tuli nad iga hinna eest kiiresti tsiviliseerida. Heausksed katoliiklased märkasid peagi, et tegemist oli sügava eksitusega.

Tohutu kontinent oli koduks tuhandetele suurematele ja väiksematele etnostele, mis oma kultuuritasemelt olid vägagi erinevatel arenguastmetel, alates küttide-korilaste nomaadikultuuridest kuni inkade, asteekide ja maiade kõrgkultuurideni välja. Viimased kaks olid välja arendanud oma hieroglüüfikirja, mis põhines Mesoameerika nn emakultuuri – olmeegi – kirjasüsteemile. Peaaegu müütilise mitme aastatuhande eest õitsenud olmeegi kultuuri tummad tunnistajad on basaltkivimist personifitseeritud hiigelpaad ja kirjamärkidega kvisambad.

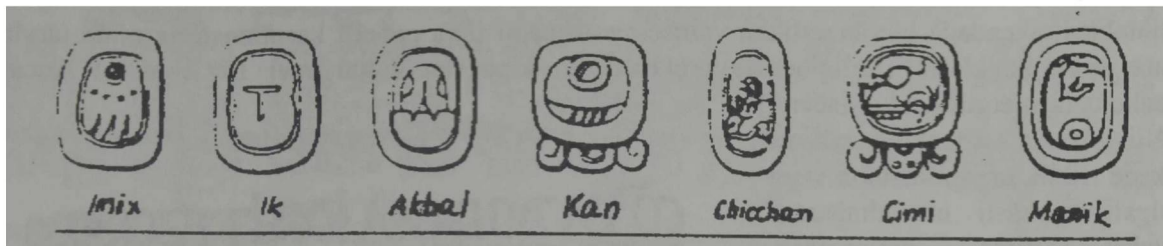
Basaldist hiigelpa (25t)
San Lorenzo (Mehhiko)

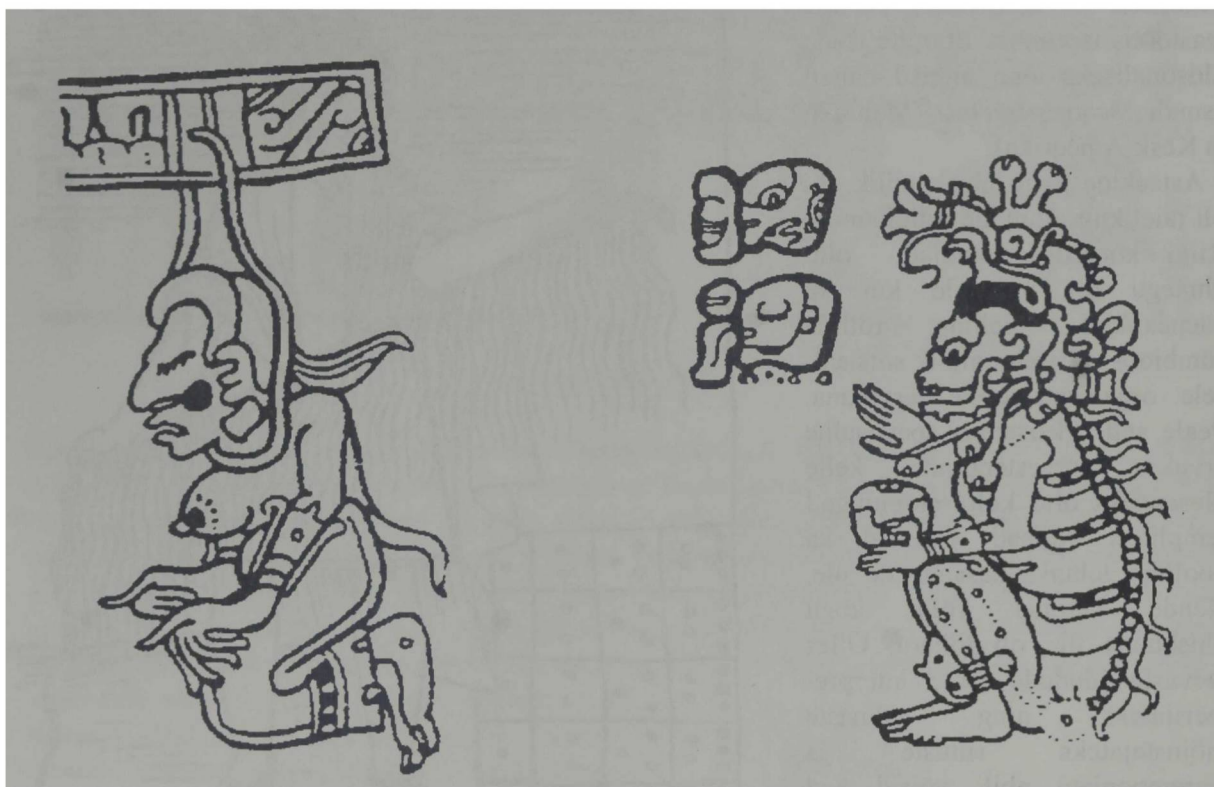
Olmeegi kultuuri (~1200–400 eKr) glüfid

Tänapäeval on kõige tuntumad maiade käsikirjad, mis kristlikule “puhastustulele” vaatamata hispaania keele vahendusel meieni on jõudnud. Neist kõige tõlgitum on niinimetatud maisirahva piibel ehk “Popol Vuh”, mille eestindus ootab trükikojas õiget aega. Tegemist on tekstiga, mis jutustab maia-kitšee rahva ajaloost, kommetest ja tavadest ning nende maailmapildist inimese ja

maailma loomise müütideni välja. Väga kuulsad on Yucatani maiade kroonikad üldnimetusega “Chilám Balám”.

Maiade päevi tähistavad hieroglüüfid (J.A. Joyce'i järgi)

Enesetapjate jumal Ix Tab

Ootamatu surma jumal

Maiade jumalused. Religiooni ja preestrite kastita, mis kontrollis absoluutselt kõike, pole võimalik maia tsivilisatsiooni mõista

Vähem õnne oli asteekide käsikirjadel. Asteekide impeerium alistati esimesena juba 1521. aastal. Leitud käsikirjad põletati linnaväljakuil kui kurja vaimu kätetöö. Vanad targad mehed, traditsioonide hoidjad, kadusid olematusse. Arvukad templid lõhuti ja rajati samale kohale kristlikud kirikud, tava, mis pärineb juba keiser Constantinuse aegadest. Näis, et asteekide kultuur on alatiseks surnud... Seevastu maiade linnriikide sporaadiline vastupanu suruti lõplikult maha alles 1697. aastal. Mis puutub inkadesse, siis nemad seni teadaolevalt hieroglüüfikirja ei kasutanud. Nende juures oli tuntud kipu (ketšua *quipu* sõlm), so eriline mnemotehniline sõlmnõör, mis koosneb jämedamast horisontaalsest peanõörist ja üle tuhande selle küljes rippuvast mitmevärvilisest ning -jämedusest peenemast nõörist pikkusega 10–75 cm, milles on kümnendsüsteemi alusel mitmesuguse vahemaa järel erineva suurusega sõlmed. Kipu abil pidasid selleks väljaõpetatud ametnikud (*Quipucamayoc*) väga täpset arvestust kogu hiigelimpeeriumi

inim- ja materiaalsete ressursside kohta. Olid ju inkad tuntud kui Vana-Ameerika parimad organiseerijad ning ratsionaalsemad majandajad. Inkade tugevalt tsentraliseeritud impeeriumile ei olnud tollases Ameerikas võrdset! Kipu oli inkade kõrgkultuuri väga oluline element, mis võimaldas rakendada bürokraatlikku valitsemisüsteemi ilma paberit kasutamata ja mida tarvitati kaua peale konkistat. (Religioosnes praktikas on kiput tarvitatud veel 1971. aastal Ancashi maakonnas, märgib Pablo Macera.)

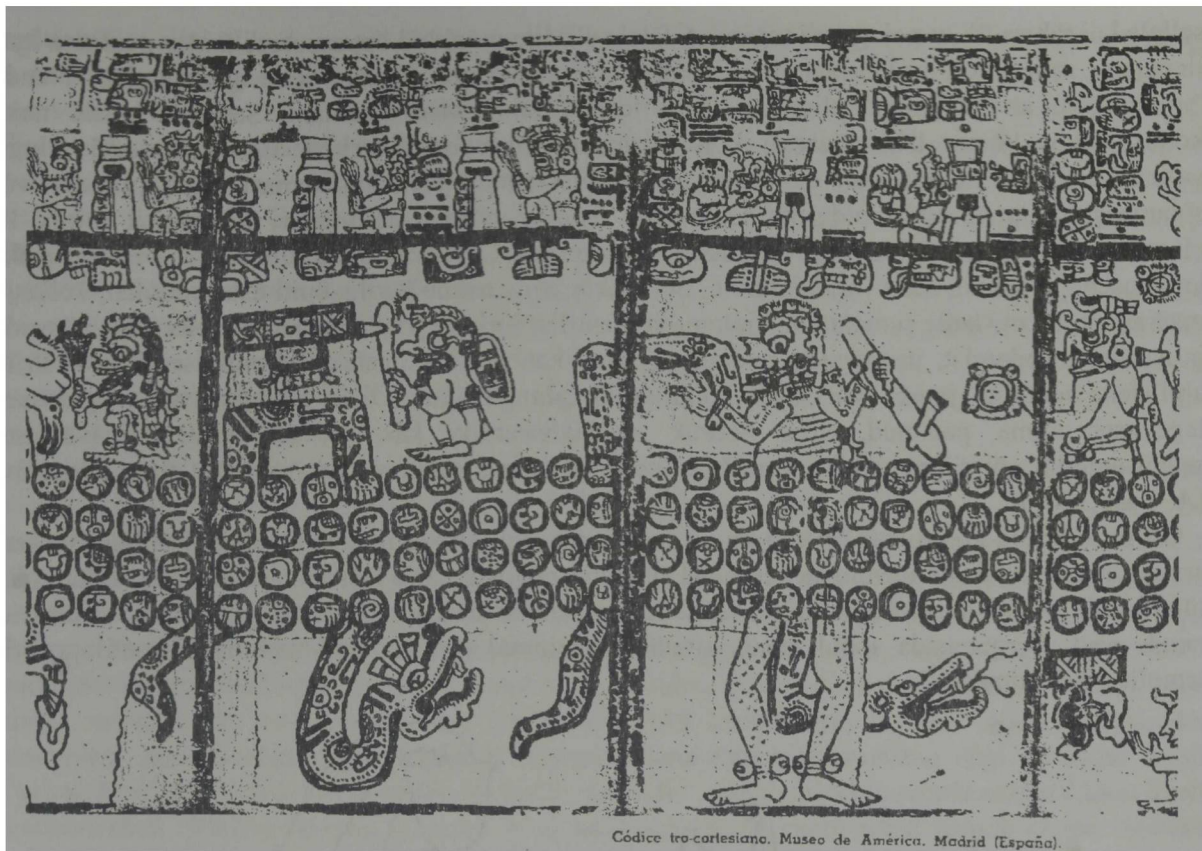
Nii maiade, asteekide kui ka inkade riiklik organisatsioon vajab hulgaliselt hästi ettevalmistatud kaadrit. Ilma haridusinstituutideta ei tulnud ka nemad toime. Samaselt Vana Maaailma riikidele hõlmas koolitussüsteem peamiselt ülemkihte, mis taastootis iseennast. Et mitte jääda üldsõnaliseks toon mõned näited esmalt Mesoameerikast (Mehhiko ja Kesk-Ameerika).

Asteekide kogu ühiskondlik elu oli täielikult allutatud religioonile. Riigi kõrged aukandjad olid ühtaegu nii preestrid kui ka väepealikud. Selline rollide sümbioos oli iseloomulik sotsiaalsele organisatsioonile tervikuna. Peale selle eksisteeris spetsiaalne arvukas preesterkond, kelle ülesandeks olid kultusetoimingud templites. Nemad valvasid ka koolides tehtava kasvatustöö üle. Nende vaimne võim kogu ühiskonna üle oli tohutu. Olles taevaste jõudude tahte interpreteerijateks ning viimaste mõjustajateks riiuste ja tseremooniate abil, võisid nad esile kutsuda nii õnnistust kui ka suurt häda. Nende kätes oli kogu tollane teadus. Kuna planeedid olid jumalad, siis oli ka nende liikumise uurimine püha tegevus.

Taevakehade liikumise jälgimisel oli ka praktiline eesmärk. Alates kellaaja kuulutamisest, milleks puhuti suurt merikarpi ning lõpetades ülitäpse põllutöödeks vajaliku astronoomilise kalendri koostamise ja tuleviku ennustamisega. Ajalugu ja pärimusi anti edasi suulise traditsioonina toetudes koodeksitele, mis kujutasid endast pigem abimaterjali rahva ajaloolise mälu talletamiseks. Neid koodekseid koostasid ja interpreteerisid samuti preestrid. Viimaste ülesandeks oli ka sünniregistrite pidamine. Selleks spetsiaalselt ette nähtud preestrid kandsid lapse nime erilisse raamatusse. Nimi anti päeva järgi, mil laps sündis. (Mõned nendest raamatutest on tänapäevani säilinud.)

Varahoidja kipuga

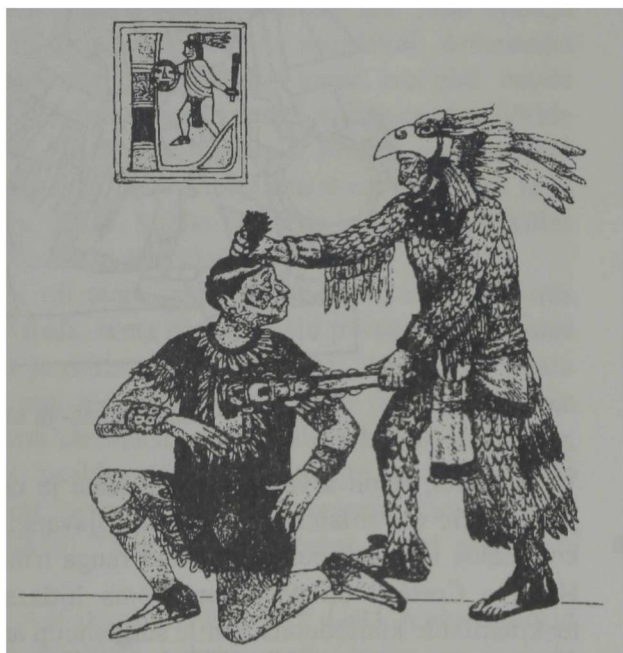

Códice tro-cartesiano. Museo de América, Madrid (España).

Asteegi koodeks

Kuigi seaduste väljatöötamine ja nende tõlgendamine oli ilmalike ametnike tegevus, õpetati viimaseid välja vaimulikus koolis. Ka sõjategevus kuulus preestriameti juurde. Paljud vaimulikud said lahingutes osalemise ning vangide võtmise eest autasusid ja ametikõrgendusi. Seevastu meditsiinivaldkonnas kannatas klerus posijate ja šamaanide ägeda konkurentsi all, kes igivanu maagilisi toiminguid tehes ja suurtele empiirilistele kogemustele ning ravimtaimede heale tundmisele toetudes lasksid end paista üleloomulikke võimeid omavatena. Rohkem kui nende reaalsed teadmised avaldas ümbritsevatele mõju loitsijate esoteeriline keelepruuk, kus ühtki asja ei nimetatud nende tavalise nimega. Näiteks verd nimetati “punaseks naiseks”, puitu “veeks”, tubakat “üheksa korda lööduks”, valu “madussiks” jne.

Hariduselu oli, nagu juba eelpool öeldud, täielikult preesterkonna juhatuse all. Kõige tähtsam kool oli *Calmécac* (“majade rida”), mis asus asteekide pealinnas Tenochtitlánis, tollase Ameerika vanimas suurlinnas (asut. 1325) ehk praeguses México Linnas. Seal õppisid asteegi ülikute lapsed kõiki teadusi ja kunste, mida sellal tunti. Koolis valitses erakordselt vali kloostridistsipliin, tegelikult oligi see rohkem klooster kui kool, kus õpetus oli valdavalt religioosne. Õpilased valmistusid sõjaväelase ja preestri katsumusterohkeks eluks, mis tähendas põrandal magamist, öiseid pikki rännakuid, üll ainult niudevöö, rituaalseid palveid ja ohverdamisi, mis lõppesid suplusega jäises vees, igapäevast rasket tööd, ränki karistusi hooletuse ja sõnakuulmatuse eest, ja seda kõike vaatamata

“Tiigrirüütel” sõjavangiga

sellele kui tähtsa üliku pojaga oli tegemist. Peale eliidile mõeldud õppeasutuse leidus pealinna igas linnajaos rahvakool, mille peamine eesmärk oli noorukite sõjaline ettevalmistamine. Nende “noormeeste kodude” distsipliin oli veidi leebem ning tase madalam. See-eest käisid neist kohustuslikus korras läbi peaaegu kõik Tenochtitláni noored mehed. Ega neil endil mingit valikuvabadust olnudki. Isad otsustasid juba poisi sündimisel, kas temast tuleb preester või sõjamees, mida kinnitati piduliku lepinguga. Töötus pöörati täitmisele, kui poisil täitus 15 eluaastat. Hoolimata kõikidest katsumustest, mis nooruk Calmécacis pidi üle elama, oli suurimaks karistuseks ja häbiks sealt väljaheitmine. Selles kõrgema astme koolis õpiti astronoomiat, kellaaja määramist, ülistuslaule jumalatele, ajalugu, hieraatilist kirja ja joonistamist, astroloogiat, päevade ja aastate loendamist, unenägude seletamist, muusikat, võitluskunste ning praktiseeriti preestrite abilistena templite juures või saadeti viimaseid lahinguväljal. Olles lahingus või religiooses tegevuses silma paistnud, võis nooruk spetsialiseeruda kas preestriametile, sõjaväelase, seadusetundja või riigiametniku karjäärile, sõltuvalt tema kalduvustest, teenetest ning päritolust (A. Caso 1985).

Oli ka selliseid koole, kus õpetati ainult tantsimist, laulmist ja muusikariistade käsitlemist, sest arvu hulga jumaluste teenimise keerukad rituaalid nõudsid palju kaadrit. Haridust ei keelatud ka tütarlastele, oli ka naispreestrid, kes teenisid jumalannasid, aga tüdrukute õpetamise eest tasusid nende isad. Torquemada sõnul teenis ainuüksi peajumal (ühtlasi ka sõjajumal) Huitzilopochtli templis 5000 inimest.

Asteegi pea- ja sõjajumal Huitzilopochtli

Võib arvata, et nii arvuka preesterkonna ja nende abiliste ülalpidamine ning lõputud sõjakäigud jumalustele ohverdamiseks vajalike sõjavangide hankimiseks oli asteekide impeeriumile raskeks koormaks. Eriti rahulolematud olid ränga tribuudiga koormatud äärealade allutatud rahvad, keda Hernán Cortésil oli üsna kerge oma liitlasteks teha ning Moctezuma II (1502-1520) sõjalis-teokraatlikule konföderatsioonile surmahoop anda.

Lõuna-Ameerika poliitiliseks, majanduslikuks, religioosseks ja kultuuriliseks keskuseks oli inkade impeeriumi pealinn Cusco (asut. ~1030–1100). Impeeriumi hiilgeaegadel – 15. sajandi 40ndatest 16. sajandi 30ndateni – juhiti sealt 9–12 miljoni inimese elu ja tööd. Kõik selle

multietnilise riigi ülikud omasid Cuscos oma elamut ja teenijaskonda ning saatsid sinna oma poegi ja noori sugulasi, et nood õpiksid impeeriumi ametlikku keelt – ketšuat – ja saaksid õukondliku kasvatuse. Selleks olid ette nähtud spetsiaalsed õppeasutused: noormeeste Õpekoda (*Yachayhuasi*) ja tütarlastele Väljavalitute Maja (*Acclahuasi*). Madalama tasemega elementaarseid teadmisi ja oskusi andvaid koole pidasid ülal kogukonnad. Kõige esmasema ettevalmistuse eest vastutas perekond. Cuscos sai kohustusliku erialase väljaõppe riigi tulevane juhtkond. Yachayhuasis õpetasid impeeriumi targeimad pead – *Amautas* (õpetajad, filosoofid). Amauta oli õukonda kuuluv inimene, Inka usaldusalune ja nõuandja. Kooli lõpetajatest said niisutussüsteemide spetsialistid, agronoomid, administraatorid, arhitektid, teedehitajad, poliitikud, diplomaadid, sõjaväelased, filosoofid, teoloogid, keraamikud, metallikunstnikud, tseremooniameistrid jne. Kõiki neid loeti riigiametnikeks (*Camayoc*), kes kandsid Inka ees täit vastutust oma valdkonna eest (L. E. Valcarse 1971).

Kroonik Inca Garcilaso de la Vega (1539–1616) versiooni järgi oli Inka Roca (13. saj. teine pool) esimene, kes olevat avanud kuningliku verrega noormeestele õppeasutuse, kus nad saaksid praktilist õpetust ja kogemusi, kuidas läbi viia riitusi ja tseremooniaid jumalate auks, tõlgendada ja rakendada seadusi, valitseda riiki ja pidada sõdu. Neile õpetati ka ajaarvamist, ajalugu, oraatorikunsti, poeesiat, muusikat, astroloogiat. Üle kõige siin maailmas pidanud Inka lugu õpetatud ja diskreetsetest meestest. Ühes asjas oli see valgustatud valitseja aga Forseliuse-aja baltisaksa mõisnikega ühel nõul, nimelt arvanud ta, et lihtrahva lastel pole kasulik teadusi õppida, neile piisab sellest, kui nad õpivad oma isa ametit. Inka Pachacútec, kes 15. sajandi keskpaiku keskendus agressiivsele välispoliitikale, rajades Lõuna-Ameerika suurima riigi, laiendas kooli Cuscos, käskides kõikidel oma arvukatel uutel vasallidel, väeülematel ja ametimeestel Cusco keelt (ketšua) hästi rääkima õppida, vastasel juhul nad oma ametit enam edasi pidada ei saa. Selleks laskis ta ette valmistada õpetajaid, kes ülikonna lapsi kogu riigis, mitte ainult Cuscos, õpetama pidid. Valitseja käsul pidid alistatud hõimude juhid, kellel Inka armulikult lubas oma kohale edasi jääda, saatma oma pärija Cusco õukonda, et ta seal üles kasvaks, õpiks ära ketšua keele, omandaks õukondlikud kombed, saaks valitsemiseks hea ettevalmistuse ning oleks lojaalne Inkale.

Valitseja jälgis isiklikult kooli tegevust. Kool asus otse inka palee taga, olles sellega tagaukse kaudu ühenduses. Seal elasid õpilased koos oma õpetajatega. Inkad käisid sageli filosoofide loenguid kuulamas või riigi seadusi selgitamas. Kroonik Murúa (17. saj. algus) kirjutab: "Õpetajaid oli 4, igaüks neist õpetas poistele ise asju 4 aasta jooksul; esimesel aastal õpetati Inka keelt, mis on Cusco linna oma, neile, kes ei olnud sealt pärit, sest tavaliselt olid nad kõige tähtsamate juhtide pojad üle terve kuningriigi... Ja kui aasta täis sai läksid nad üle teise õpetaja kätte ja see õpetas neid teisel aastal austama iidoleid ja tundma inkade religiooni. Kolmandal aastal õpetati neid, kes edasi said, tundma kipusid, mis neil olid, kus olid asjad, mis olid nende valitsemise ja võimu jaoks väga olulised; neljandal ja viimasel aastal õpiti samade nõõride järgi tundma paljusid minevikujuhtumeid ja sõjakäike, ja õpetati neid Inka keeles, sest nad olid juba selles vilunud, ja õpetajad kordasid neid asju peast, et need ka õpilastele meelde jääks ja et nad refereeriks ja kasutaksid neid asju oma vestluses, ja viis, kuidas nad seda tegid, oli kooskõlas sellega, mida need poisid hiljem tegema hakkasid; selle kohta andsid nad Inkale aru.

Poisid, kes siin õppisid, koheldi väga hästi; neile oli teada, mis nemad pidid saama ja mis õpetajad; aga õpetaja ei tohtinud neid omatahtsi karistada, tema õigused olid piiratud karistamise osas; neile võis nuuti anda ainult ühe korra päevas ja mitte vastu tagumikku, vaid pigem vastu jalataldu; ja kui õpetaja andis üle 10 nuudihoobi ja tegi seda rohkem kui korra päevas, siis Inka karistas õpetajat rängalt ning laskis tal vähemalt parema käe maha raiuda. Sellest koolist tulid välja hästi õpetatud ning arukad poisid, pärast said neist usaldusväärased assistendid, ja nad jõudsid kõrgetele sõjaväeliste ametikohtadele; sest need ametid olid indiaanlaste jaoks kõige ihaldusväärsemad..." (L. E. Valcarcel 1971, p. 615–616). (Viimased pooltuhat aastat pole seda eelistust muutnud!)

Mis tütarlastesse puutub, siis nemad said õpetust Acclahuasis. Väljavalitud ehk päikeseneitsid (*aclla'd*) omandasid seal kodus majapidamises vajalikke oskusi, nagu toidu- ja jookide valmistamine, käsitöö, aiapidamine, koduloomade kasvatamine, aga ka head kombed ning templites vajalike riituste tundmise. Ülik, kes sai endale naiseks *aclla*, sai suurima au osaliseks. Väljavalitud paistsid silma just füüsilise ilu poolest, mis oligi valiku kriteeriumiks. Seega pärinesid

nad kõikidest sotsiaalsetest sektoritest. Ülikuga abielludes tõusid nad sotsiaalsel redelil, sellepärast andsid nende isad nad meelsasti Acllahuasi. Päikeseneitsid olid väga lugupeetud. Neid koheldi kui päikesejumala ja Inka nait. Inka autasustas nendega oma parimaid kapteneid, kohalikke valitsejaid ja muid aukandjaid, kellel oli staatusele vastavalt lubatud kindel arv liignait pidada. Loomulikult ei unustanud ta ka iseennast. *Aclla*'te leidmine oli eriliste meeste (inka salapolitsei) ülesanne, kes oma jurisdiktsiooni all olevas piirkonnas valisid 10–14aastaste tütarlaste hulgast välja kõige kaunimad ja saatsid Cuscosse, kus nad suleti rangelt valvatavasse kloostriisse ehk Acllahuasi. Neil tuli teenida templites, Inka õukonnas või hoolitseda kadunud valitsejate muumiate eest. Viimaste eest hoolitseti nagu elavate eest. Kõik vajaminevad söögid-joogid, ülipeened kangad ja rõivad valmistati sellesamas Väljavalitute Majas. (Inkal polnud kombeks ühte rüüd kaks korda kanda!)

Äärmiselt karmid olid nõuded tütarlaste moraali suhtes. Aukaotus tähendas julma surma mõlemale armastajale, sanktsioonid tabasid ka lähisugulasi. Surmaga karistati päikeseneitsit ka siis, kui ta keeldus Inka poolt määratud mehele minemast. Kui hispaanlased Francisco Pizarro juhtimisel 1532 inkade riiki jõudsid, siis nägid nad selliseid väljavalitute maju ka kõikides provintsid. Nendes elavad *aclla*'d kuulusid madalamasse kategooriasse, seda nii välimuse kui päritolu poolest. Tegelikult kuulub päikeseneitsite institutsioon juba inkade-eelsesesse ajajärku, olles üks vahetussuhete primitiivseid vorme, ka sõjasaagina ja tribuudina olid naised kõrgelt hinnatud.

Katoliku kirik hariduse edendajana

Katoliku kirik oli esimene, mis tõi euroopa kultuuri Uude Maailma. 1492 algab kristlik ajastu Ameerikas. Indiaani maailm kui jagamatu tervik lakkas eksisteerimast. Siitpeale saab rääkida Ladina-Ameerikast ja iberoameerika kultuurist, millel on oma spetsiifiline ibeeria vorm ja mille juured ammutavad elumahlu põlisrahva aegade hämarusse kadunud kõrgkultuuridest.

Konkista keskne ja lahutamatu element oli Hispaania Katoliiklike Monarhide ja Rooma paavsti misjonärlük mentaliteet (Hispaania messianism). Kristluse ekspansioon ja teiste rahvaste evangeliseerimine oli püha üritus, Kristusele meelepärane tegu. See polnud mitte ainult konkista keskne motiiv, vaid ka selle legitimeerija. Pärismaalaste kristianiseerimine oli konkista juriidiline õigustus. (Mõnikord on seda nimetatud ka jätku-ristisõjaks.) Tänapäeval vaieldakse, kas konkista keskne motiiv oli majanduslik, sõjaline või religioosne. Tegelikult põimusid need motiivid 15. sajandi mentaliteedis omavahel läbi, moodustades konkista kaks kätt – teoreetilise ja praktilise (E. Vuola 1997).

Ameerikasse tuli Hispaania vastureformatsiooni kirik. Hispaanlased olid Rooma suhtes sama kriitilised kui kalvinistid või luterlased. Ühtviisi mõisteti hukka Rooma patustamine kristliku alandlikkuse vastu, kuid Hispaania otsustas reformida kirikut seestpoolt, mitte asutada uut kirikut. See oligi vastureformatsiooni sisu (E. Vuola 1997).

Bartolomé de las Casas – Indiaanlaste Kaitsja
(1474 - 1566)

Konkista algul tegutses kirik kui "teine riik". Ta oli indiaanlaste moraalne kaitsja (Bartolomé de las Casas) ja riigi legitimeerija ning tsiviilvõimu esindaja. Kirik oli ka kõige nähtavam. Ta tegutses alati rahvahulkade seas. Kirik oli alati keset küla. Misjonärid jõudsid ka kõige kaugemate selvahõimudeni. Ameerikas öeldi, et kuhu ei jõudnud kuninga ohvitserid sinna jõudsid misjonärid... Vaimulikud õpetasid indiaanlastele kristlikku doktriini ja mitmesugust käsitööd. Religioossed ordud pidasid ülal koole, ülikoole, heategevust, haiglaid. Ameerika kolooniate tsiviliseerimisprotsessis langes neile suurem koormus kui riigiametnikele. Viimased ei vaevunud põliselanike keelt õppima ega nendega lähemalt suhtlema. Ametnikel puudus selleks huvi ja vajadus. Vaimulik seevastu pidi tungima põliselanike hingeellu, õppima nende keeli, elama koos nendega selvas, kõrbes või mägedes. Tema konkista oli palju vaevarikkam. Misjonärid tegutsesid tõeliste "hingepüüdjatena". Nad said kiiresti aru, et kergem on ise kohalik keel ära õppida, kui tõrksatele indiaanlastele hispaania või ladina keelt õpetada. Viimaste jaoks oli hispaanlaste toodud eeslil, kanadel ja sigadel hoopis olulisem tähendus kui hispaania keelel. Kristlik teoloogia on aga küllalt keeruline, pealegi kehtib katoliku kirikus pihisaladus, mis ei luba ka tõlki kasutada. Konvendid muutusid seetõttu tõelisteks keeleõppe keskusteks. Seal töötati välja kohalike suuremate keelte (Mehhikos nahuátli, zapoteegi, taraski, totonaagi; Peruus ketšua, aimaara jpt) grammatikaid ja sõnaraamatuid, trükiti emakeelseid katekismusi ning lauluraamatuid. Praegu on need antropoloogidele asendamatuks infoallikaks, sest mitmete keelte kõnelejatest pole enam muid jälgi. Väga palju koguti andmeid kohaliku flora, fauna, etnoste elulaadi, uskumuste, mütoloogia, muusika, tantsude, laulude kohta. Kirjutati ümber ja tõlgiti hispaania keelde asteekide ja maiade kroonikaid ja koodekseid, mille originaalid mõnikord samade meeste poolt ära põletati (Diego de Landa), sest selline oli inkvisitsiooni käsk. Kloostrites pandi kirja oma ajastu parimad kroonikad (Bartolomé de las Casas, Motolinia, Bernardino de Sahagún, Martin de Murúa jpt).

Kirik tõi kaasa kooli. Esimene samm "hingede päästmisel" oli hariduse andmine. Juba 1505 asutati Santo Domingos (Hispaniola) Uue Maailma esimene kool. Hispaania Kroon käskis 1513. a õpetada indiaani kasiikede lastele ladina keelt, et nad kristlikke tõdesid saaksid omaks võtta. Indiaanlase jaoks oli kool kirikudoktriini omandamise ja töö tegemise kohaks. Iga uue linna asutamisega kaasnes tavaliselt ka hariduskeskuse ehitamine, mida juhtisid vaimulikud. Õpetust anti neis kõigile lastele rasside vahel esialgu vahet tegemata. Haridussüsteemi kujundamisel peeti silmas eelkõige aborigeenide kristianiseerimise vajadust, aga nendes koolides käisid ka kolonistide lapsed. Misjonärid rajasid samal eesmärgil koolid misjonialadele ja indiaani kogukondadesse, ühendades sel viisil apostliku ja haridusliku tegevuse. Frantsisklased, dominiiklased ja augustiinlased rajasid 16. saj. keskpaiku usinasti koole nii Põhja-, Kesk-, kui ka Lõuna-Ameerikasse. Mehhikosse olid frantsisklased asutanud ligikaudu 200 kooli. Dominiiklastele kuulus Peruus 60 kooli. Ruraalsetes misjonijaamades õpetati aborigeenide lastele tavaliselt hispaania keelt, kristlikku moraali ja häid kombeid. Linnades, kus ühes koolis õppisid nii hispaanlaste, kreoolide kui ka põliselanike lapsed, oli programm palju tõsisem. See hõlmas religiooni, kirjutamist, lugemist, ladina keelt, grammatikat, arvutamist, muusikat ning mõnikord ka loogikat, retoorikat, filosoofiat ja meditsiini. Üks esimesi kuulsamaid hariduskeskusi oli frantsisklase Pedro de Gante poolt Mehhiko pealinna rajatud kool. De Gante saabus Mehhikosse 1523. aastal ning tegutses koolipõllul suure eduga kuni oma surmani 1572. Kool oli kinnine õppeasutus, mis kuulus San Francisco kloostri juurde ja oli mõeldud kasiikede poegadele, kes lisaks tavalisele alg- ja keskastme programmile said veel õpetust kunstkäsitöös. Neist said esimesed indiaanlased, kes töötasid kirikute dekoreerimisel. Tema õpilased olevat võistelnud omavahel, kes rohkem iidoleid ümber lükkab ja templeid hävitab. Kooli hea nimi sigitas rohkesti järgijaid, mis oligi ettevõtmise tagamõte. Ometi takistasid seda majanduslikud olud. Kirik oli sunnitud piirama nii õpilaste arvu kui ka koolis viibimise aega. Alates 1539. aastast oli kooli astumise minimaalne vanus 7 aastat ja koolis võis õppida samuti ainult 7 aastat. Teine mudelkool indiaani ülikute lastele avati 1536. aastal Mehhiko piiskopi Juan de Zumárraga poolt asekuningas Mendoza tõhusal toetusel (Colegio Imperial de Santa Cruz de Tlatelolco). Zumárraga on läinud ajalukku ka teisel moel. Nimelt märgib ta ühes oma aruandes rahuldusega, et on hävitanud 500 templit ja 20 000 iidolit. Tema koolis õpetas kuulus etnoloog ja kroonik B. de Sahagún, kes esimesena uuris asteekide ohverduskombeid. Õpilasi oli seal ligi 1000, keda peeti ülal rendituludest, mis kool sai asekuninga poolt kingitud mõisatest. Zumárraga kooli eeskujul avati taolisi koole teistes Mehhiko suurtes linnades, samuti

Lõuna-Ameerikas Bogotá, Quitos, Limas, Cuscos, Santiagos. 1547. aastal avasid Zumárraga ja Mendoza samasuguse kooli mestiitside jaoks, kes õppisid seal religiooni, lugemist, kirjutamist ning ameteid.

Väga suurt tähelepanu osutati ametikoolide asutamisele. Vaimulikud märkasid kiiresti põliselanike osavust teatud tegevusaladel, eriti nende muusikalist ja käelist andekust, mida nad soovisid paremini ära kasutada ja ühtlasi indiaanlasi uue ühiskonnaga paremini integreerida. Aborigeenid õppisid rätsepa, kingsepa, puusepa, sepa, valaja, kivimurdja jms ameteid, mida kiiresti kasvav linnaühiskond hädasti vajab. Neile õpetati ka pillimängu, maalimist, nikerdamist.

Hoolitseti ka tüdrukute ja neidude õpetamise eest. Algul oli see ülesanne meeste õlgadel, kes pidid oma koolis saadud oskused pere naisliikmetele edasi andma. Kuid juba 1528. aastal saabusid Hernán Cortési palvel Mehhikosse esimesed 16 nunnat, kes naiste õpetamisele aluse panid. Bogotá ja Limas avati naistele mõeldud õppeasutused 1552. Frantsiskaani ja augustiini nunnad õpetasid tütarlastele kristlikku doktriini, laulmist, õmblemist, tikkimist ja muid oskusi, mida sellal loeti naistele vajalikeks.

Kokkuvõtteks võib öelda, et katoliku kiriku haridusalased pingutused kandsid vilja, kuigi ei puudunud needki, kes leidsid selle olevat mahavisatud vaeva. Nende arvates polnud indiaanlastele sellest mingit tulu ja parem oleks olnud nad hariduseta jätta. Kirik seda arvamust ei jaganud, vaid saatis selle asemel oma misjonärid Guatemala, Chiapase, Hondurase, Nicaragua, Costa Rica, Venezuela, Tšiili jt alade sõjakate suguharude juurde, mis paljudele elu maksis.

Haridusalased edusammud pääldisid ülikoolide rajamisega, sest Euroopasse õppima sõita oli paljudele liiga kauge ja kallis. Ameerika esimene ülikool (1538), mis kandis Santo Tomás de Aquino nime, asutati augustiinlaste poolt Hispaniola (Quisqueya) saarel, kus hispaanlased löid oma sillapea edasitungiks läände. Mandri-Ameerika vanimad ülikoolid on Lima San Marcose ülikool (1551) ja viimasest mõni kuu noorem México ülikool. (Tartu ülikooli rajamiseni oli jäänud veel 81 aastat!) Üldse tegutses Ameerikas 16.–17. sajandil 26 ülikooli, aga kunagi ei eksisteerinud need kõik üheaegselt. Nende rajamisel olid eeskujuks Hispaania vanad ja kuulsad ülikoolid Salamanca, Alcalá de Henares, Valladolid. Vähehaaval hakkas kujunema oma kreooli ja mestiitsi intelligents, kelle sünnimaaks oli Uus Maailm ja kelle missioon oli hoopis teine kui nende esiisadel, aga selleni jäi veel ligi 300 aastat

KASUTATUD KIRJANDUS:

1. Ancient South America. Karen Olsen Bruhns. Cambridge UP, 1996.
2. Arciniegas, Germán. El continente de siete colores. Historia de la cultura en América Latina. Buenos Aires, 1963.
3. Caso, Alfonso. El pueblo del sol. México, 1985.
4. Historia de Iberoamérica. Tomo II. Historia moderna. Madrid, 1992.
5. Historia de Iberoamérica. Por Manuel Rodríguez Lapuente (México). Barcelona, 1983.
6. Inca Garcilaso de la Vega. Comentarios Reales de los Incas. Lima, 1985.
7. Macera, Pablo. Historia del Perú. Lima, 1983.
8. Modern Latin America. Thomas E. Skidmore. Peter H. Smith. New York, 1992.
9. Murua, Martín de. Historia general del Perú. De los orígenes al último Inca. Barcelona, 1992.
10. Séjourné, Laurette. América Latina. Antiguas culturas precolombinas. México, 1981.
11. Valcarcel, Luis E. Historia del Perú Antiguo. Tomo I, II, IV. Lima, 1971.
12. Vuola, Elina. Limits of Liberation. Praxis as Method in Latin America Liberation Theology and Feminist Theology. Helsinki, 1997.

"12 KOOLIKLUBI" LIIKMED OMA KOOLIST

HELMER JÕGI

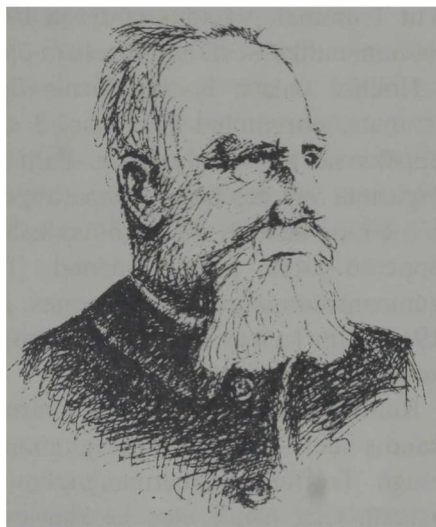
Hugo Treffneri Gümnaasiumi direktor,
vilistlane aastast 1970

HUGO TREFFNERI GÜMNAASIUM – MÜÜDID JA LOOTUSED

Treffneri kooli asutamisest möödus kaheksa pingelist ja töörohket õppeaastat, enne kui kolme esimese lõpetaja nimed 1891. aastal meie kooli ajalooaamatusse kirjutati. Mihkel Aaviku nime sellest lennust teab iga vähegi kooliharidust saanud eestlane. Kolmest sai kolmteist, kolmkümmend kolm, kuuskümmend kolm, üheksakümmend kolm. Järgmisel, 1899. aastal oli lõpetamas juba 145 noormeest... Vaatamata keeruliste aegadele – sõdadele, võimude ebasoosingle, sulgemisohtudele – jätkas kool oma tegevust. Igas lennus on olnud piisavalt inimesi, kelle töö ja tegevus on Hugo Treffneri Gümnaasiumi (HTG) nimele kuulsust lisanud ja suurendanud siit saadava küpsustunnistuse kaalu järgmise haridusastme jaoks. Oleme püüdnud mitmeid aastaid oma lõpetajate nimekirju täpsustada. Teame, et kahe maailmasõja vahelisel perioodil lõpetas HTG pea 1300 noormeest. Koos viimase 107. lennuga saame kokku 5287 lõpetajat. Arusaadavatel põhjustel ei saa see nimekiri olla päris täpne. Igal kevadel kogunevad koolimajja poisid, kelle lõpetamisest möödunud aastaid tähistab nulli või viiega lõppev arv. Pea alati tehakse nimekirjadesse täpsustusi ja parandusi. Mitte alati ei õnnestu meenutada, kas see või teine klassivend lõpetas kooli, sest täna me veel ei tea kõigi nende treffneristide nimesid, kes jäid igavesti nooreks... *Dulce et decorum est pro patria mori*. Me oleme siiski säilitanud lootuse, et õnnestub täita puuduvad lüngad kooli ajaloos, sest neid, kes pidasid ja peavad ennast treffneristideks, on mõnevõrra rohkem kui ametlikult dokumenteeritud lõpetajate nimekirjades välja võib lugeda.

Lootus – see ei ole naiivne, pilvitu ettekujutus elust ja tulevikust. Lootus – see on võime mitte paanikasse sattuda raskes olukorras, vaid leida vahendid ja väljapääs keerulistest olukordadest. Minu jaoks on sõnaga *lootus* iseloomustatavad päris mitmed olulised etapid kooli arenguloos. Kui Hugo Treffner oleks pärast esimest ebaõnnestunud katset asutada poeglase erakool kaotanud lootuse, siis... Vaatamata ametlike ringkondade vastuseisule esitas Hugo Treffner kahel korral Tartu koolide direktorile oma kooli asutamispalve. Kooli asutamise luba saabus 7. detsembril 1883 vana kalendri järgi ja seega peaks tänapäeval kooli aastapäeva tähistama 19. detsembril. (Eestis mindi üle uuele kalendrile 1918.) Ent juba 35 aastat on kooli sünnipäeva tähistatud detsembri esimesel nädalavahetusel. See tava on jäänud püsima tänaseni ja me ei näe mõjuvat põhjust selle muutmiseks ka tulevikus.

Tegelik õppetöö algas jaanuaris 1884 "Linda" seltsi ruumides Raekoja (Raatuse) t 16. Seal oldi lühikest aega, sest üür osutus liialt kõrgeks. Kaheks aastaks sai kool endale uue kodu Myliuse majas Kroonuai t 21. Vahepeal õnnestus Treffneril osta hoone Hobuse t 2. Esimesel aastal tehti kahekordne kivist juurdeehitus, teisel aastal ehitati lisaks kahekordne puumaja. See maja oli juba päris hästi õppetöökohaldatav. Kool hakkas jõudsasti kasvama. Et peamajas oli ainult kuus korralikku klassiruumi, siis tuli õppetöö tarbeks üürida mitmeid klassiruumi eramajades. Kool on töötanud lühemat või pikemat aega Bellevue majas Kalda tänaval, Peterburi (Narva) 13, Vollmeri

Hugo Treffner

majas Kalda tänaval, Peterburi (Narva) t 22. Koolil oli teinegi oma maja Hobuse t 4, Kieseritsky maja Hobuse ja Peterburi tänava nurgal.

Pikki aastaid loodeti ja tehti selle nimel tööd, et saada endale korralik koolihoone. Hobuse 2 koolimajas tehti aastate jooksul mitmeid juurde- ja ümberehitusi. Suurim nendest oli kolmekordne kivihoone Kalda tänava poolses küljes, mis valmis 1906. a. Selles koolihoones võeti esmakordselt kasutusele uudne ainekabinettide süsteem. Kahjuks pole ükski nendest hoonetest tänaseni säilinud.

Kui A. H. Tammsaare nim. Tartu 1. Keskkool ja arvukas vilistlaspere tähistasid Treffoonia 100. aastapäeva, siis avaldati lootust, et kooli endine asukoht saab mälestuskiviga tähistatud. Kuigi 90-ndate algus tundus lootusetu ajana monumentide püstitamiseks, valmis ometi 1990. a Hugo Treffneri monumendi kavand, mille autoriks on HTG vilistlane skulptor Mati Karmin ja arhitektiks Tiit Trummal. Visadus võitis ja 1997. aasta 25. mail avati ausammas koolijuhile, mis on ühtlasi monumendiks Eesti haridusele ja õpetajale ja ei ole ka liialdus öelda, et eestlusele.

Hobuse tänava hoones kestis õppetöö 1918. aastani. Selle aasta kevadel kuulutasid Saksa okupatsioonivõimud kõik koolid suletuks. Uuesti avamiseks tuli luba küsida ja Preisi koolide õppekavad tarvitusele võtta. Palju kroonugümnaasiumide õpilasi valgus HTG-sse, mis oli küll õigusteta, ent eestikeelse õppetööga. Ajaloosündmused kulgesid tormiliselt, langesid nii Saksa kui Vene okupatsioon. Kool töötas kahes vahetuses. 1918. a sündmuste keerises oli vana koolihoone õppetöö jaoks kitsaks jäänud. Tartu linna koolivalitsuse toetusel alustas kool tööd eesti gümnaasiumina praeguses hoones. Kolimine uude asukohta on päris täpselt dateeritud: 3. veebruar 1919. Siin kasvas ta Eesti Vabariigi üheks perekamaks kooliks. Näiteks 1920/21. õppeaastal oli koolis 1022 õpilast.

Rüütli-Munga-Jaani tänava kvartalis asuva koolihoonega olid HTG-l seosed olemas. Kui kool kandis veel Tartu Kubermangugümnaasiumi nime, õppis siin teiste tulevaste suurmeeste hulgas ka Hugo Treffner. Kubermangugümnaasium alustas oma tegevust 15. sept. 1804. Selle kooli asutamisega pandi alus keskhariduse järjepidevusele Tartus ja kogu Lõuna - Eestis. Eelpool kirjeldatud sündmuste tõttu on täna selle järjepidevuse kandjaks taasavatud HTG. Sii kooli esitas Hugo Treffner 1882. aastal taotluse oma erakooli avamiseks, sest Tartu Kubermangugümnaasiumi direktorile allusid kõik Tartu ja Põhja-Liivimaa koolid. 100. aastapäeva puhul nimetati kool Tartu Aleksander I Õndsas Gümnaasiumiks. 1918. aastal avati ta korraks Tartu Saksa Gümnaasiumi nime all. Ka siin on kaudsed nimedemängu seosed olemas. H. Treffner kuulus enne oma kooli asutamist Aleksandrikooli Peakomiteesse. Viljandi meeste eestvedamisel taheti tähistada Liivimaa talupoegade pärisorjusest vabanemise 50. aastapäeva mälestussamba püstitamise tsaar Aleksandrile. Algatati korjandus. Esihõlmetest kavades kasvas hoopis parem mõte – rajada samba asemel eestikeelne Aleksandrikool. Mitmete reformide ja erimeelsuste tõttu realiseerus see mõte tublisti moondunud kujul alles 1888. aastal, kui Põltsamaa lähedal Kaarlimõisas avati Aleksandrikool venekeelse linnakoolina. Võib-olla erimeelsused, eestlaste omavaheline kemplemine, visalt edenev rahakogumine Aleksandrikooli jaoks andsid Treffnerile tõuke oma kooli asutamiseks. Aleksandrikooli lugu on veelkord kinnituseks sellele, et on raske jääda patrioodiks, kui tuleb sõnadelt tegudele minna. On saatuse ironia, et nende koolide nimed on läinud ajaloo annalidesse, kuid Treffneri asutatud kool püsib tänaseni. Ja ka täna ei tohi me kaotada lootust, et see auväärne kool saab endale kaasaegse ja väärilise koolihoone, vaatamata kemplemistele kooli asukoha ja ehituse maksumuse üle.

“Valulaps” on meie kool pea alati olnud. H. Treffner taotles oma koolile täisõigusi pikki aastaid. Tema esimeste lendude abiturientid pidid sooritama küpsuseksameid kroonugümnaasiumide juures küll Tallinnas, Tartus, Riias ja isegi Miitavis. Täisõigused sai kool 11. märtsil 1907. Esimesest lennust 1891. aastal oli seega möödunud 16 aastat. Need haritud mehed, kes said koolist kaasa rahvusliku vaimu, õppimis- ja töötahte, olid hiljem tõhusalt tegevuses Eesti riigi rajamisel. Juba see fakt, et Eesti Vabariigi seadusandlikes kogudes ja valitsustes oli treffneristide osakaal aukartustäratav, peaks kummutama visalt käibiva müüdi Hugost kui venestamise pooldajast. (Alles hiljuti kuulsin ühte haritud vanaprouat sellesisulisi hinnanguid jagamas.) Täpne hinnang on see, et tänu Hugo Treffneri koolile laienes oluliselt keskharidusega eesti soost maanoorte hulk ja seega eestlaste juurdepääs kõrgharidusele. Seda traditsioonist tulenevat missiooni oleme püüdnud täita tänaseni. Kuidas ta suutis oma kooli säilitada ja laiendada jääb tänaseni mõistatuseks. Härra Mauruse vastuoluline isiksus annab põhjuse mitmetele erinevatele tõlgendustele. Mina mõtlen

temast kui mehest, kes oli täis lootusi ja tohutut energiat oma unistuste realiseerimisel. Enda kohta olevat ta armastanud naljatada: "Kui tuleb kord surra, siis ei tea, kust küll selleks aeg võtta?"

Tänapäeval, kui omame piisavat ajalist distantsi, on meil suhteliselt lihtne anda hinnang vanale Treffnooniale. Kuid mind hämmastab hoopis see, et juba 1914. aastal, kaks aastat pärast "Eesti-Hugo" surma, kui kooli püsijäämine oli suure küsimärgi all, mõistsid treffneristid endise koolijuhataja elutöö suurust ja tähtsust. Vilistlaste poolt asutatud sihtfond päästis kooli ja määras tema edasise arengu, koondas vilistlaskonna ja pani aluse järjepidevusele treffneristide eri põlvkondade vahel. Vaatamata paljudele raskustele, mis HTG teele veeretati (ja ta on ka täna pinnuks silmas mitmetele ringkondadele), on pea iga aasta lisanud kaalu HTG küpsustunnistusele. Meie vilistlastele, kes jätkavad oma akadeemilisi pürgimusi on see tugevaks trumbiks ja moraalseks toeks, seisku seal siis peal kas HTG või Tartu 1. Keskkooli õppenõukogu otsus.

Uus etapp kooli ajaloos algas 1990. aasta sügisel, kui taasavati Hugo Treffneri Gümnaasium. Meie tänases tegevuses näen ma kooli 115 aastase sisemise arengu ja küpsemise loogilist jätku. Eesti kooli tänased ülesanded on seotud tema minevikutraditsioonidega. Meie koolihariduse minevikust peab kirjutama ja rääkima, sest üks elujõulise rahvusena püsimise müüte on meil seotud haridusega. Keegi on öelnud, et müüdi hoidmine ja täitmine aitab üle vaesusest, vaimuvaesusest ja valedest väärtustest. Selleks me peame korraldama konveierilt maha tulema ja arutama selle üle:

- Kus me täna asume ?
- Millesse me usume ?
- Mida me tahame ?
- Millisi muutusi me oma koolihariduses peame teostama ?
- Kuidas me liigume uutes suundades ?
- Kuidas me hindame tehtud muutusi ?

Muutuste teostamine ei ole retk mööda sissetallatud või rohtunud radu. Hugo Treffneri nimi ja tema elutöö on osa nendest tugipunktidest, mis võimaldavad astuda eilsest homsesse, sest piiratud inimesed annavad ka täna oma hinnanguid voorimehe moodi, kes ütles Indrekule: "Väga sitt kool. Ei õigust ega ilusaid riideid" Kõrtsmik harituma mehena on tabanud naelapea pihta öeldes Indrekule: "Vii see oinasarv vana Mauruse juurde", ütlesin mina, "ja kui tema tast midagi ei tee, siis ei tee tast enam ükski midagi, pane sõnnikut tõstma. Ja mis te arvate, mis sündis? Nõmme Karlust sai tudeng.... Ei, ei, öelge mis tahes, aga see on tubli kool, tore kool, sest sinna pääsevad ka meiesugused sisse."

Maurus Indrekule: "Inimene tuleb /.../, sest tema tahab õppima hakata, tahab universiteeti tudengiks minna" Need hinnangud on käibel ja aktuaalsed tänaseni.

Alguses valitud märksõna juurde tagasi pöördudes, loodan, et sellest emotsionaalsest kirjutisest ilmneb, et Treffneri koolis on juba algusest saati istunud sügavalt sees arusaam, et võidelda tasub ainult lootusetuna näivate asjade eest. Selle näiliselt paradoksaalse arusaama elluviimisel on meid aidanud õiged eetilised tõekspidamised ja emotsioonid, mis on aluseks ratsionaalsetele otsustele. Nii kummaline kui see ka ei tundu on see irratsionaalne pool aluseks ratsionaalse poole, so intellekti ehk mõtlemisvõime arendamisele, sest ta ahendab valikute ala õigete otsuste vastuvõtmisel. Ja seda veendumust oleme pidanud realiseerima järjest keerulisemaks ja kaootilisemaks muutuva ühiskonna foonil. Treffneri koolis pole kunagi koostatud ja kirjutatud arengukavasid arengukavade pärast, pole valjusti välja öeldud suuri ja kõlavaid eesmärke, vaid on tehtud tööd, oldud kindlameelsed ning järjekindlad, sest probleemi korral sibulat ei lõigata, vaid kooritakse. Selle väite tõestuseks olgu näide muutustest õppeprotsessi korralduses meie koolis. Kuigi näitajad olid head, tajusime kuus aastat tagasi, et kooli senine kontseptsioon hakkab mõjuma meie arengule pärssivalt, sest ei vasta varsti enam õpilaste vajadustele ja vanemate ootustele. Õpilaste areng ja võimed on suuresti erinevad. Meie taotlustes seisis esikohal soov anda õpilastele heal tasemel akadeemilisi teadmisi ning püüda arendada maksimaalselt noorte võimeid ja oskusi neid huvitavate ja edutunnet pakkuvate õppeainete kaudu. Mõni aasta varem aga mõtestasime enda jaoks gümnaasiumi mõiste. Tartu 1. Keskkool reorganiseeriti eraldi algkooliks ja progümnaasiumi klassidega gümnaasiumiks. Paljudele ei mahu tänaseni pähe, et kooli juures ei ole algklasse. Oleme harjunud nägema, kuidas esimese klassi laps astub pisikene käsi suure abituriendi peos 1.septembril kooli aulasse. Kas selle pisarateni heldima paneva pildi nimel tasub ühe katuse all

õpetada nii erinevas vanuses lapsi? Nelja aasta jooksul loobusime tasapisi ka progümnaasiumi klassidest, sest õpetajal tuli liiga tihti kehastuda ümber progümnaasiumi õpetajast gümnaasiumi õpetajaks. Kumb ta siis on, või ei olegi seal olulist erinevust? Hea taseme saavutamine nõuab inimeselt siiski pühendumist ühele valdkonnale. Juba teist aastat alustame viie paralleeliga puhta gümnaasiumina. Loodame, et me ei jää vabariigis ainsaks selletüübiliseks kooliks. Selle kogemuse alusel on tekkinud veendumus, et struktuuri muutused toovad kaasa koolikultuuri muutuse ja ka vastupidi. Muutuste protsessis teisesid ka meie arusaamad. Tekkis vajadus uute teadmiste ja kompetentsuse järele. Näiteks neli aastat tagasi koolis välja töötatud juhendid ja reeglid on tänaseks ümber töötatud, lähtudes uutest väärtushinnangutest, sest toimub halastamatu võidujooks ajaga.

Palju kasulikku on meile andnud koostöö vabariigi teiste koolidega Ühenduse *Omanäoline Kool* projektide raames. Olime projekti *Klassideta kool* vedajad. Kursuste süsteemis õppetöö korraldus on Eesti koolides üha enam levimas. Projektis aktiivselt osalenud koolidele andis see teadmisi ja tuge oma piirkonna ja kooli eripära arvestava õppekava väljatöötamiseks. Ka meie hindame saadud kogemusi kõrgelt ja arvame, et üheks tõukeks tänase taseme saavutamisel oli ja on koostöö uuendusmeelsete koolidega. Tooksin väljavõtte meie 1994.a projektist.

Projekti kirjeldus:

Õppeaasta on jaotatud viieks perioodiks, mille pikkus on seitse nädalat. Iga periood sisaldab mitte enam kui kuus ainekursust. Õpilane saab nüüd keskenduda ainult 5–6 õppeainele.

Iga periood lõpeb konsultatsioonide ja arvestuste nädalaga. Kursuste hindamiskriteeriumid on täpsustatud ja õpilastele teatavaks tehtud. Väheneb subjektiivne faktor õpilaste hindamises. Jooksev hindamine on soovitatav.

Õppematerjal on jaotatud terviklikeks, loogilisteks kursusteks. Õpetaja saab lugeda talle meelepäraseid kursusi. Õpetajate koostöö on paratamatu. Intensiivistub õppeaja kasutamine. Õppija hakkab ise konstrueerima enda jaoks sisemiselt motiveeritud hariduse sisu. Suureneb õppija vastutus oma õpitulemuste eest: ise valin - ise vastutan. See on meie projekti üks põhilistest eesmärkidest, et õpilane õpiks ja harjuks ise valima, otsustama ning vastutama oma kavatsuste teoks tegemise eest talle pakutavate võimaluste piires.

Oleme veendunud, et kursuste süsteem loob soodsa keskkonna innovaatiliste ideede realiseerimiseks.

Milliseid küsimusi loodame veel selle projektiga lahendada ?

1. Rohkem tähelepanu andekate laste õpetamisele, traumeerimata ja edutunnet ära võtmata vähemandekatelt. Selleks loob eeldused õpilaste valikuvõimaluste suurenemine ja individualiseerituma õpetuse lisandumine.

3. Väheneb seostamata õppematerjali hulk ja muutub koolikultuur. Ühe perioodi kursused moodustavad loogiliselt terviklike plokkide. See saab toimuda läbi õpetajate tiheda koostöö, kus peale oma aine hea tundmise peab omama ülevaadet ka naaberainetest. Selleks on toimumas struktuuraalsed muutused. Traditsioonilised aineseksioonid on asendumas osakondadega: reaali-, humanitaar-, loodusteaduste ja keelteosakond.

4. Kooli formaalseks efektiivsuse näitajaks ei saa enam mingil juhul olla lõpetajate kõrgkooli pääsemine ja seal püsimine. Uued konkreetset kriteeriumid peab kool ise endale leidma, s. o hindama ennast sisendil ja väljundil.

5. Kooli juhtimine on suunatud demokraatlike juhtimisvormide laiendamisele. Arendusprotsessis pole võimalik enne tegutseda, kui ollakse kokkuleppele jõudnud: igauks peab igauhest aru saama (juhtkond, hoolekogu, õpetajaskond, õpilaskond, lapsevanemad). Peab juurduma kiire ja adekvaatse teabe levitamise süsteem, mis on mõeldamatu arvuteid kasutamata.

Kui tõmmata paralleele vana Treffooniaga, siis sealgi tuli maapoiss kooli, kui talutööd võimaldasid. Istus klassi, mille tasemele mingis aines ta arvas oma teadmised küündivat. Kui õppetükid osutusid arusaamatuks, siis läks ta klass allapoole või kui õpetaja jutt oli liiga lihtne ja tuttav, klass ülespoole. Nii võis ühte ainet õppida ühes klassis ja teist teises klassis. Täiesti kursuseõppega kool ja õppija enda vastutus. Meie projekti kohta oli tollal ajakirjanduses palju kriitikat: Eesti koolist tehakse Ameerika kool, soomlaste kogemust ei saa üksüheselt kopeerida, mida see laps oskab valida, kool on muudetud kaubamajaks jne. Muutus, mille käigus tekivad uued teadmised, arusaamad, uus praktika, kutsus esile uusi muutusi. Täna on HTG PHARE pilootkool

ja rakendab infotehnoloogiat õppeprotsessi korraldamisel. Osaleme samuti Eesti kooli kvaliteediprojektis, koolisisese käivitasime projekti nimega *Koolimeeskonna arendamine õppivaks organisatsiooniks*. Oleme veendunud, et muutused on ette võetud eelkõige meie õpilaste heaks ja jõuavad ka iga õppija tasandile.

Hugo Treffneri Gümnaasiumi tegevusest ajaloolise lühiülevaate andmine on väga raske ülesanne. Kooli ajalugu kajastavad mitmed väljaanded. Hindamatu väärtus on Tartus 1933. aastal kooli 50. juubeliks väljaantud kogumikul. Selle kogumiku materjale osaliselt korrates ja vilistlaskogu käsutuses olevate andmetega täiendades ilmus 1977. a New Yorgis HTG mälestusteos *Treffoonia 1883–1978*. HTG väljaandena ilmus Tartus 1993. aastal kogumik *Treffoonia 110*. Nende väljaannete maht on enam kui 300 lk. Kooli 100. juubelit jäi märkima Californias 1983. a välja antud Arno Niitmäe teos *Noorus ja kooliaastad Treffoonias*. Autori suurepärasest mälu võib imetleda veel teiseski memuaarteoses *Neli kooli*, mille väljaandmine sai teoks 1996. a Tartus, kooli ja mitmete inimeste toetusel ja eestvedamisel. Kahes viimatimainitud teoses antakse ajastu üldpilt aastatest 1919–1944 ning kirjeldus mitme õppeasutuse tegevusest. Oma mälestustes on palju lehekülgi pühendanud Hugo Treffneri Gümnaasiumile Johan Kõpp, August Hanko, Artur Puksov, Jaan Lattik, Karl Ast-Rumor, Johannes Voldemar Veski, Karl Raudsepp jpt. Paljudes sõjamemuaarides (näiteks Harald Riipalu), rääkimata Vabadussõjale pühendatud teostest, võime lugeda treffneristide võitlustest II maailmasõja rinnetel ja nende hilisemast saatusest. Kirjandusmuuseumi arhiivides ootavad avaldamist 1996. a meie hulgast lahkunud kooli vilistlase ja õpetaja prof dr Elmar Salumaa mälestused. Mitmetes ajakirja Akadeemia, mille peatoimetaja Ain Kaalep on meie vilistlane, numbrites on avaldatud hinnanguid ja mälestusi H. Treffneri koolist. Kindlasti on kooli ajaloo uurijatele huvipakkuv koolis asuv Rudolf Hämara poolt kogutud ja köidetud HTG vilistlaste kirjavahetus aastatel 1973–1992, samuti tulihingelise treffneristi Richard Freimanni kirjavahetus kooliõpilastega ja arhiiviuuringute tulemused.

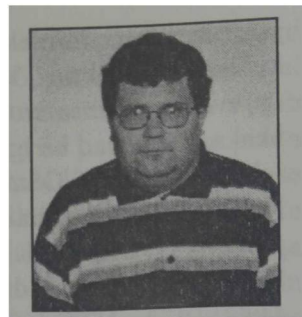
Hinnangute andmisel kooli hariduslikele taotlustele ja vaimsusele ei saa mööda A. H. Tammsaarest ja Mauruse koolist. Eesti koolide käekäiku mittetundev inimene võib ju küsida, miks on seda memuaarkirjandust nii palju. See rohkus on kaudsel ka tõenduseks prof Ü. Vooglaiu poolt ajakirja *Maurus* avanumbri peatoimetaja saatesõnas kirjutatule: "Härra Mauruse alias Hugo Treffneri koht Eesti haridus- ja kultuurielus on märkimisväärne. Tänu temale said paljud meie kultuuri suurkujud raskustele vaatamata korraliku hariduse. Tema koolis õppisid Liiv, Tuglas, Enno – tema juures alustas oma tõusuteed Tammsaare." Vanema põlvkonna mehed, andes hinnanguid HTG-le, ei saa mainimata jätta Konstantin Pätsi sõnu kooli 50. aastapäeva aktusel: "Meie iseseisvuse süünd oleks ehk sootuks teistsugune olnud, kui meil poleks olnud Hugo Treffneri kooli." See mittetäielik loetelu osutab sellele, et kooli lühiajaloo jaoks valikute tegemine olulisi daatumeid ja nimesid välja jätmata on praktiliselt võimatu.

Kooli sisemisest arengust ajaloolise ülevaate tegemine nõuab omaette uurimust ja pikemaid kirjutisi. Nendes peaks olema kindlasti kajastatud muutused kooli õppekavas. Gümnaasiumis erinevatel ajajärgudel õpetatavate ainete loend, ainekavad koos oma mahtude ja sisuga, õppeprotsessi korraldus, teadmiste hindamine ja kooli lõpetamise tingimused, õpilaskonna tegevus, koolis viljeldav õpilaste kirjalik omalooming jpm. Omaette teema on koolis töötanud ja töötavad õpetajad. Nende ettevalmistus, tegevus õpetajana, õppekirjanduse loojatena, meetodikutena. Markantsetest kujudest HTG suhteliselt lühikese ajaloo jooksul tekib auväärne ja huvitav galerii. Ma ei usu, et ka siis saab adekvaatse vastuse küsimusele: Mis salapärase tõmme see on, mis toob Hugo Treffneri poolt asutatud kooli enam kui sada aastat kokku õpihimulisi noori igast Eestimaa kandist? Või ongi õige, kui iga põlvkond püüab ise avastada seda tabamatut imet, mida me koolis kutsume Hugo vaimuks. Tahaks lõpetada Eesti Vabariigi presidendi sõnadega Hugo Treffneri ausamba avamisel Tartus 25. mail 1997. aastal:

"Ausamba õpetajale püstitab lõppeks ühiskond, mille heaks on töötanud tema õpetus, mille tugevust on kasvatanud sealt koolist kaasa võetud aated. Hoidkem oma kodu ja kooli."

TOIVO ÄRTIS

Kambja Ignatsi Jaagu Kooli huvijuht

LAULUGA LÄBI SAJANDITE: OLNUST JA OLEVAST KAMBJA IGNATSI JAAGU KOOLIS

Kambja kuulub Eesti vanemas kultuuri- ja haridusloos ärksameelsemate paik-kondade nimistusse. 1686. aastal toetas kirikuõpetaja ja eesti kirjakeele arendaja Andreas Verginius kohaliku talurahvakooli – üks esimestest Eestis! – asutamist ning andis koostöös oma poja Adrianiga välja Wastse Testamendi lõunaeestikeelse tõlke. (Meenutagem, et eestikeelne piibel ilmub esmakordselt pool sajandit hiljem!)

Ka mitmehääle koorilaulu sünnipaik on Kambjas. 1794. aastal hakkas hernhuutlaste koguduse kutsel koos käima lastekoor. 1810. aastal tuli Kambjasse Georg Beek, kes oli Saksamaal koorijuhtimist õppinud – tema õpetas koolilastele noodikirja.

Et kooli- ja kooritraditsioon on Kambjas sajandeid käsikäes arenenud, aitavad koolilaulu salmid sedagi haridusloolist fakti- ja mõttemosaiiki tervikuks raamida. Kambja kooli laulu värsistas 1995. aastal emakeeleõpetaja Tiina Tiideberg, viisi lõi muusikaõpetaja Anneli Vilbaste.

*Kallid on lapsepõlverajad
ehk mõni mälestus veel.
Hinge jääb iidne koolimaja,
algus me haridusteel.*

Ajalugu on fakte kummastaval kombel selliselt pillutanud, et viimase ilmasõja eel, iseseisvas Eesti Vabariigis algas Kambja kooli kroonikaraamat tol korral veel lähedase, tsaari-Venemaa ajajärku, aastasse 1843 ulatava asutamisaastumiga. “Vanal heal Rootsi ajal” kuningas Karl XI toetusel tekkinud ja kolm sajandit kestnud koolitraditsiooni hakati Kambjas, nagu mujalgi Eestis, tõsisemalt väärtustama alles nõukogude võimu agoonia eel – 1986. aastal, kui kooli direktoriks tuli praegune B. G. Forseliuse Seltsi tegevasesimees Madis Linnamägi.

Rahvakooli suurjuubel tipnes Kambjas

Tartumaa esimeste rahvakoolide suurjuubelite tähistamine kulmineerus pärast Nõo, Rõngu ja Puhja koolide pidustusi Kambjas 1987. aasta juunis. “Toimunut väärtustab aga asjaolu, et kambjalased laiendasid oma kooli juubelipäevad Tartumaa ja kogu Eesti talurahvakooli aastapäevapidustusteks ning kinnitasid nõnda meie rahva vaimu- ja kultuuritraditsioone,” hindas ajakirjanik Anu Jõesaar toimunut ajalehe Sirp ja Vasar veergudel 19. juunil 1987.

Rahvakooli tähtpäeva Kambjas on Anu Jõesaar kirjeldanud nõnda: “Pühapäeval /14.juunil/ aastapäevaüritused kulmineerusid. Koguneti Tartusse Forseliuse parki, kus esimese rahvasoost koolmeistrite seminari asukohas süütasid tuleraua ja taelaga sümbolise haridusleegi Tartu Pedagoogilise Kooli direktor August Solo ja Kambja kooli vilistlasnõukogu esimees Henn Käämbre. Sellest leegist süüdatud tõrvikud viidi hobusõidukil Kambjasse, tõrvikukandjatele järgnes siin rongkäik kooli vilistlastest ja külalistest, kuni väikesed leegid koondusid ühte eesti rahvakooli monumendi tulealtaril. /---/

Eesti rahvakooli monumendi (skulptor Endel Taniloo, ümbruse kujundanud arhitekt Ülo Sirp) avas Tartu Rajooni RSN Täitevkomitee aseesimees Rein Kuku. See on rohkem kui kolm ja pool meetrit kõrge Aakre mailt leitud kivi, mille esipoolel

märgitud rahvakooli tähtpäev, teisel pool aga Tartumaa esimestest koolmeistritest lugupeetuima Ignatsi Jaagu nimi.

Rahvakooli monumendi läheduses, Kambja kirikuaias, asuvad nüüdsest mälestuskivid Kambja kandi hariduselu tähtsatele minevikumeestele. Aukohas B. G. Forseliuse sümbolne kalm, selle taga Ignatsi Jaagu, Kambja kooli asutaja, nimeka kirjakeele arendaja ja tõlkija Andreas Verginiuse ning Kambja literaadi Albrecht Sutori mälestuspaigad. Juubelipäevade aegu käidi ka Ignatsi Jaagu sünnikohas Kavandus, kus avati samuti mälestuskivi (skulptor Jaan Luik).

Kolm päeva kestnud aastapäevaüritused mahutasid palju. Kuulajad said rikkamaks teadmiste võrra eesti kooli ajaloo, mida jagasid mälestuskivide juures ja juubelikonverentsil professorid Lembit Andresen ja Sulev Vahtre ning teised ajaloolased ja kodu-uurijad.”

Anu Jõesaare hinnangul tähendas 1986/87 õppeaasta Kambja koolielus omamoodi uue etapi algust: “Nüüd ollakse neil päevil põlistatud ajaloo propageerijad ja kaitsjad, hariduselu väärtustajad”

Aeg on aga aina edasi voolanud, nüüdseks on Kambja lastele juba 312 aastat õpetatud lugemist ja kirjutamist, rehkendamist ja laulmist. “See on enam kui kümme põlve õpetajatööd, see on mõnedki aastad tuhandete õpilaste elust,” kirjutas praegune koolijuhataja Enn Liba kolm aastat tagasi koolilehe Vahetund avanumbris. “Need neli oskust on elus peamised, sest lugemine vahendab meile eelmiste põlvede tarkuse, kirjutamine võimaldab oma mõtteid avaldada, rehkenduse koolis selgeks saanu oskab seda elus, laulmine teeb rinna rõõmsaks.”

Teiste seas on erinevatel aegadel Kambja koolis lugemist-kirjutamist-rehkendamist-laulmist harjutanud ka kirjamees ja kunagine Eesti Vabariigi minister August Hanko, nimekas raudteeinsener, kunagine Eesti Vabariigi poliitik ja minister Karl Ipsberg, kirjanik Ain Kaalep, kunstnik Tõnu Soo, füüsik Henn Käambre, agronoom Viive Rosenberg...

Tänased koolitraditsioonid

1994. aastal otsustas Kambja kool, et edaspidi peetakse kooli aastapäevapidu jüripäeva paiku, sest vanadel aegadel oli just siis koolilaskepäev.

Kenaks traditsiooniks on kujunenud õpilaskonverentsid, millel käsitletakse kodu-kandi ajalugu. Nooruurijate vaatluse all on olnud kirikuloo ja Wastse Testamendiga seotud teemad, käsitletud on Kambja hariduselu. Läänud õppeaastal tutvuti Kambja kihelkonna avaliku elu tegelastega, aprillis toimunud õpilaskonverentsil käsitleti Jaan Lattiku, Julius Kuperjanovi, Jaak Sarapuu, Priidu Beieri jt tuntud kambjalaste elu ja tegevust.

Tunamulluseks õpilaskonverentsiks valminud uurimus “Usuelu hetkeseis Kambja koolilaste peredes *Anno Domini* 1995” (autoriteks V klassi õpilased Eva Unt, Mairit Paidra ja Valmar Kuristik, juhendaja õp. Toivo Ärtis) tunnistati parimaks ka Tartu Maavalitsuse kooliosakonna poolt korraldatud konkursil “Sajandivahetuse eel” Anne-Liis Kalpuse uurimus Kambja kirikuõpetajatest (juhendaja õp. Marju Pehlak) pälvis tunnustuse Wastse Testamendi 310. aastapäeva teaduskonverentsil.

Kooli sõnailu ja pildivara kogumikku ehk almanahhi “Tootsi taskuid” (koostasid õp. Tiina Tiideberg, Ulvi Unt ja Toivo Ärtis) on järjestikku ilmunud kolm aruannet, “taskud” tahetakse täita ka edaspidi.

“Tootsi taskute” teises aruandes mõtiskleb direktor Enn Liba kaasaja maakooli argipäevast: “Igapäevast koolielu elame erinevate pooluste vahel, justkui kaaludel. Võimetekohane õppimine ja maadlemine mahajäänutega. Vähesed teadmised ja kõrge enesehinnang. Osavõtt olümpiaadidest, võistlustest ja hilineme tundidesse, põhjendamata puudumine koolist. Ilulugemise konkurss ja kasimata suuga sõnapruukimine. Loominguline tegevus ja korratud vihikud, õppevahendid. Edu spor-

divõistlustel ja vastumeelsus füüsilise pingutuse suhtes. Unistus uuest koolimajast ja õppimine kuues erinevas hoones.

Juhuse hooleks jäetud kaalukaasi kaldumine on sageli soovimatu. Tasakaalukas kaalukaasi kallutamine on ettevaatlikkust nõudev ja pikaajaline protsess, eeldab kannatlikkust õpetajatelt, eneseteostust ja enesedistsipliini õpilastelt.

Kooli oma näo kujundamiseks soodustame õpilastel teadlikku ja loovat tegevust. Osutame võimalusele tegevust ise reguleerida ja muuta. Arvuti abiga kujundame teadmiste iseseisva täiendamise ja infotulvas orienteerumise oskust.”

*Kolmsada aastat ammu täitund,
siis oli Ignatsi Jaak.
Kirikus meile tule läitnud,
rahvas, et valgustust saaks.*

Sümbolõpetaja Ignatsi Jaak

Koolilaulu värsid meenutavad tunnustavalt Ignatsi Jaaku, keda peetakse eesti õpetajaskonna võrdkujuks. B. G. Forseliuse küllap kõige tuntum õpilane oli päritolult Kambja kirikukihelkonna Kavandu küla pärisorja poeg.

Ignatsi Jaak käis koos koolivenna Pakri Hansu Jüriga 1686. aastal Rootsi kuningakojas Karl XI palge ees eesti talupoiste vaimset tublidust tõestamas. Rõngus, Otepääl, Kavandus ja Unipihal õpetajana töötamise järel jäi ta kõige pikemalt, ligi neljakümneks aastaks ametisse Kambjas.

Millal sai Jaagust Kambja kõster ja koolmeister, selles lähevad andmed mõnevõrra lahku, märgivad Ignatsi Jaagu elukäiku uurinud ajaloolased Sulev Vahtre ja Ilje Piir (Edasi, 25. jaanuar 1987). Kambja kirikuõpetaja Albrecht Sutori poolt Tartu–Võru kirikueestseisjale 23. märtsil 1734. aastal saadetud kirja järgi oli see 1704. aastal. Ajaloolaste hinnangul võib aga usutavamaks pidada varasemat, 1720. aasta visitatsiooniprotokollis leiduvat märget, et Jaak oli ametis olnud juba 18 aastat, niisiis 1702. aastast peale. Võib-olla sai 1702. aastal alanud ametipidamine Põhjasõja oludes tõsisemalt teoks aga alles 1704. aastal, kui sõjategevus Kambja ümbrust enam ei puudutanud.

1720. aastal võis Jaak sedastada, et ta oli andnud õpetust juba 500-600 lapsele. Jaagu usin õpetajategevus oli arvatavasti peamine ja kaalukam argument, miks Palupera mõisnikel Rennenkampffidel ei õnnestunud oma endist hinge pärisorjusesse tagasi nõuda, ehkki seda visalt taotleti.

Oma ametit pidas Jaak peaaegu surmani. Alles vahetult enne seda hakkas teda asendama Tartu linnakoolis õppinud poeg Carl.

Jaagu surmadaatumiks on kirjanduses pikka aega ekslikult pakutud 1744. aastat, kuna nõnda oletas Villem Reiman, kelle väitel Kambja kirikuraamatuist ei selgu täpsemalt Jaagu surmaaeg. “Kaheldamatult on õige Kambja surmameetrikas suurema käekirjaga esile tõstetud sissekanne – wanna Köster Jaak Ignatz suri 1741. aasta mais. Kuupäevad meetrika selles osas puuduvad, kuid kuna Jaagu surm on registreeritud sel kuul surnud 13 inimesest kolmandana, siis langeb see ilmselt maikuu algupoolde,” kirjutavad ajalouurijad Ilje Piir ja Sulev Vahtre.

Kooli tuntakse õpetajatest

Kunst pole kapsa kasvatamine, kunst on lapse kasvatamine – nii tõdeb Kambja vanasõna. Pärast Ignatsi Jaaku on Kambja klassitubades kooli- ja elutarkust jaganud sajad õpetajad. Vanemast perioodist on järjepidavamalt teada üksnes koolijuhatajate nimed, kooliajaloo on paraku üksjagu “valgeid laike”

“Kerge on ülesmärkida sündmusi, mille tunnistajaiks ise oleme, kuid palju raskem on valgustada kooli kaugemat minevikku,” muretas Kambja Kõrgema Algkooli

juhataja Karl Kirss oma kooliaastapäeva kõnes 1928. aastal (tähistati alles Kambja kooli 85. sünnipäeva). “Ei ole mitte kerge tungida varem töötanud õpetajate vaimu ilma, nende töösse ja õpetusesse ainult ametlikkude paberite kaudu. Liig kahvatu ja kuiv on paberite keel. Ei midagi kõnele nemad sellest elavast ja vaheldusrikkast elust, mis sünnib kasvandikkude keskel, nende südames ja hinges õppetundidel ning vabal ajal. Samuti seisab ka puudutamata õpetaja isik tema töökoorma, murede ja raskustega.”

Ka Eesti Vabadussõja üks legendaarsemaid kangelasi, lühikest aega kihelkonnakooli juhatajana töötanud Julius Kuperjanov on talletunud Kambja auväärse haridusloo lehekülgedele vaid kiretu nimena. Väga napilt on teateid tema pedagoogilistest tõekspidamistest, suhetest õpilaste ja kolleegidega.

“1914. aasta sügisel sai Julius Kuperjanov õpetajaks Kambja kihelkonnakoolis, nii siis mitte kaugel oma kodutalust Lallist,” kirjutab Kambjast pärit kirjamees ja poliitik August Hanko 1936. aastal ilmunud raamatus “Leitnant Julius Kuperjanov – partisanide löögivaimu kehastaja” “Õpetajana oli ta õpilasile parimaks seltsimeheks ja sõbraks. Ta käis oma õpilastega koos sportimas ja viitis sageli nende seltskonnas oma vaba aega.”

Tartu Õpetajate Seminari lõpetanud noor koolipapa lahkub ametist juba 8. veebruaril 1915 Esimesse ilmasõtta kutsumise tõttu, tema poolelijäänud tööd püüab kuni õppeaasta lõpuni jätkata vend August Kuperjanov. Punapartei ülemuste tahtel ei tohtinud Julius ja August Kuperjanovi õpetajatööd kooli 300. aastapäeva puhul ilmunud voldikus sõnagagi mainida, Kambja kooli 1969. aastal valminud masinakirjalisse kroonikaraamatusse oli aga endine õpetaja J. Vilismäe nende nimed siiski sisse kirjutatud.

Sel sajandil on end kõige pikemalt Kambja koolile pühendanud Leili Kesas, kes oma esimeses ja ainsas töökohas tegutses väarikalt 47 aastat. Teenekate koolijuhtide või õpetajatena on Kambja kooliloos ja õpilaste mälestustes jäädvustunud ka Johannes Pütsepp, Julius Lind, Karl Kirss, Jaan Aia, Melli Rätsep, Endla Langel, Endla Kaldvee, Mall Rebane, Leida Tartu, Helju Selge, Maret Palu, Valter Viikna, Ülo Maurus, Salme Vilismäe, Madis Linnamägi ja paljud teised. Ülikoolijärgsetel suunamisaastatel on Kambjas töötanud ka praegu kirjanikena tuntuks saanud Jaak Sarapuu ja Ingvar Luhaäär.

Peeaaegu poolsada aastat oli Kambja laste “hingetohtriks” koolitadi Helmi Kolk, kelle arvamusi arvestasid kõige väänikumadki vembumehed.

*Talumees tollal
härrade põllul
puhkusest unistas vaid.
Mehed, kuid noored,
mõtted neil suured
rändasid tarkusemail.*

Kolm sajandit koolilugu

Kambja kooli algusaastate kohta on vähe teada, sest Põhjasõja ajal läksid vanimad kirikuraamatud ja muudki dokumendid kaduma. Tänapäeval on saladuseks jäänud Kambja esimese koolmeistri nimi, kes õpetas lapsi enne Ignatsi Jaaku. Teada on vaid, et esimesel talvel kogus koolis tarkust 76 õpilast. “Tolleaegne kool õpetas lapsi lugema, katekismust tundma ja kirikulaule laulma. Lugemikuks oli katekismus, sellele lisandus peagi Wastne Testament. Lugema õppimine toimus Forseliuse uuendatud meetodil ja ka tema koostatud aabitsa järgi. Pisut õpetati matemaatikat ja vanemate soovil ka kirjutamist.” (Marju Pehlak, “Kambja kool läbi aegade”, 1997).

Arhiivis on aga säilinud kirikumeetrika alates 1719 aastast, kirikukroonika, visitatsiooniprotokollid jms. Nende dokumentide põhjal kirjutab kirikuõpetaja J. Rennit 1899. aastal Kambja kiriku ümberehituse 25-aastaseks mälestuse pühaks

raamatukese "Mis räägivad Kambja kirikuraamatud Kambja kirikust ja kogudusest". Selles on avaldatud, kui tsiteerida kunagist koolijuhatajat Karl Kirssi, "õige huvitavaid andmeid Kambja kihelkonna koolide kohta":

1765. aastal – Kambja kihelkonnas on asutatud 8 külakooli, nende seas üks Kambjas;

1780. aasta paiku – "Kihelkonna piirides on ka nüüd 8 kooli; Unipiha kool on juure ehitatud, aga Wanas Kuustes on teine kool hingusele läinud. Kambja koolis (Suure ja Wastse Kambja valdade jauks) käivad 35 last /---/. Haaslawa koolmeister teatab, et ta juba 10 aastat ametis olla, aga et ta siitsaadik kõigewähemat palka ei ole saanud, ei mõisa poolt, ei ka laste poolt. Teiste koolmeistrite palk on umbes paar wakka wilja, mõned saavad natuke rohkem, teised vähem";

1786. aastal – "1. detsembril 1785 andis kubermangu valitsus käsu, et terwel Liivimaal üleüldine koolide rewideerimine ette wõetakse; ülemad oliwad nimelt kuulda saanud, et koolmeistrite palk liig puuduline olla, ja seepärast kõige alamad, kõlvatumad inimesed seda ametit pidada; et õigeid koolimajasid ei olla, waid kooli külmas suitsuses rehetares peetawat ja pealegi ükskord ühes ja teinekord teises paigas. 16. Junil 1786 on niisugune katsumine Kambjas ette wõetud, ja on Kambja koolide kord järgmine olnud:

/---/

3) Wastse Kambja kool on ühe aasta eest alustatud. Lapsi õpetatakse talu rehes; sellest kästakse Märdipäewaks 1786 sünnis koolimaja walmistada. Kui pärishärra käsku ei täida, maksab 50 rubla trahwi kirikukassa heaks. Koolmeister on Kaarli Albri Jaan; palgaks on kahe wakamaa; 20 last; kõik lapsed käivad koolis.

4) Suure Kambjas on üks kool. Koolimaja on teistele eeskujuks. Koolmeister on Kangro Jaak; palgaks saab ta 8 $\frac{3}{4}$ walla rukkid mõisast. (Woore külla tahetakse teine kool ehitada, kuhu ta Tõdu ja Wastse Kuuste lapsed wastu wõetakse). Kangro koolis käivad 25 last

/---/ Nüüd määratakse koolmeistritele kindel palk; nimelt: mõisad maksawad 6 wakka rukkid, 5 wakka otre ja 4 leisikat soola; seda maksu wõiwad mõisate omanikud ka oma walla rahwa peale ärajautada; peale selle maksab iga koolilaps 1 nael küünlaid ja 1 koorem puid.”;

1835. aasta paiku – "Kihelkonna piirides on 14 wallakooli, aga kooliskäimine on wilets. Saja inimese peale arwatakse 10, kes mitte lugeda ei oska.”

Et algõpetust saanud lastel oleks võimalus rohkem koolis käia, muudetakse talurahva koolikorraldus pärast pärisorjuse kaotamist kaheastmeliseks: valla- ja kihelkonnakoolid.

Kambja kiriku konvent kaalub kihelkonnakooli asutamist esmakordselt 1843. aasta 12. mail. Kiriku wöormündritele, koolmeistritele ja koolivanematele loetakse ette ülemamaakoolikohtu (Oberlandschulbehörde) eeskiri 20. Aprillist kihelkonnakooli asutamise asjus, samuti ka eesti keeles talurahvaseaduse paragrahv 517 Asjaosaliste arvamusena talletab protokoll tõdemuse: "Niisugune kool võib küll kasulik olla, aga nendel ei ole võimalik seda asutada ja kooli läbi saaksid tarvilikud käed põllutöölt ära wõetud.”

Mõni kuu hiljem on kihelkonnakooli asutamine jälle konvendi päevakorras. 22. septembril 1843 loetakse ette juba keiserliku kreiskooli (Kreisschulbehörde) eeskiri 24. augustist. Kui wöormündrid, koolivanemad ja koolmeistrid ettepaneku läbi on arutanud, tehakse otsus: "Siinne köster wõtab oma peale asutatavas kihelkonna koolis õpetuse lugemises, kirjutamises, rehkendamises, kiriku viiside laulmises, niisamuti ka katekismuse õpetamise 12 lapsele kihelkonnast ja muretseb neile kirjutusmaterjali ning raamatud. Et kooli õpetus ainult neli kuud kestab, siis on iga lapse vanemal võimalik 3 aasta peale kooliõpetust laiendada. Köster saab oma vaeva eest 5 rbl hõbedas iga lapse pealt kõige nelja kuu eest.”

Kihelkonnakooli asutamisajaks peetakse 1843. aasta 22. novembrit ehk märdi-päeva, kui umbes kolm kilomeetrit kirikust eemal Kammeri tee ääres Uibomõisas köster Johann Tarraski elumajas alustab tööd kihelkonnakool. "Kooli õpetus uuesti asutatud kihelkonna koolis algas Märdipäeval. Praegu on koolis ainult kolm last ole-mas," jäädvustatakse uue kooli hetkeolukord kiriku konvendi 30. detsembril 1843 kirjutatud protokollis.

1849. aastal hakati ehitama uut kihelkonnakooli hoonet surnuaia lähedusse Vana-Kuustesse viiva tee äärde. Koolitare, mis sai ka köstri elupaigaks, valmis 1852. Aas-tal. Rahvasuus kutsutakse seda paika senini Köstrimäeks, kuigi vana koolimaja on nüüdseks ajahambast puretud, maha jäetud ja hävimas. (Kahju, et taasiseseisvumis-järgsel ajal ei leidnud B. G. Forseliuse Selts võimu-, haridus- ja äri-ringkondadest toetajaid Köstrimäele rahvakooli muuseumi rajamiseks, nagu seltsi asutamise aegu, vähem kui kümnekond aastat tagasi plaaniti.)

1919. aasta sõjasügisel kolis kihelkonnakool Köstrimäelt Suure-Kambja mõisahoo-nessse ja alustas seal 12. oktoobril tööd Kambja Kõrgema Algkoolina, millega peagi, paar aastat hiljem koolivõrgu ümberkorraldamise käigus ühendati Vastse-Kambja ja Kangro algkoolid.

*Kambjas on ammu koolimaja
väiksem ja vanem kui võiks.
Tahaks et külas nüüdsel ajal
jälle üks kuningas käiks.
Kõneleks siis et koolipoisid
teavad mis medali läik.
Nii nagu tookord peos neid hoidsid,
kel lõppes Rootsimaal käik.*

Suure- Kambja algkoolis, 7- ja 8-klassilises koolis käisid Kambja piirkonna lapsed tarkust kogumas peaaegu poolsada aastat, 1965. aasta sügiseni, mil sovhoosikes-kusesse (Vastse-)Kambjasse ehitatati uus, kuid juba avamispäeval armutult kitsas koolihoone (väiksele mansardkorrusega puitelamule ehitati galerii abil külge 8 klassiruumi, 2 koridori, abiruumid ja WCd; koolipere meeolehärmiks jäidki rajamata söökla, aula, võimla, garderoob, õppetöökojad jt vajalikud ruumid).

Lähitulevik tootab uut koolihoonet

Praegu on Kambja põhikool üheksaklassiline, koolis õpib 190 õpilast, keda õpetab veerandsada pedagoogi. Direktorina töötab alates 1994. aastast teenekas ja alati erksavaimuline koolimees Enn Liba, kes on juhtinud Nõo Keskkooli ja olnud sotsiaal-nõunikuna ametis Tartu Maavalitsuses. Õppealajuhatajana tegutseb vanemõpetaja Marju Pehlak, vanemõpetajateks on atesteeritud ka Mare Mõisa, Ulvi Unt ja Valve Keskpalu. Kooli huvialategevust korraldab Toivo Ärtis. Kuni 1998.a märtsikuuni hoidis kooli majandusasju piinliku korrektsusega korras Kaupo Keskpalu, kelle raske haigus Toonela-maile viis. Praegu jagavad majandusjuhataja kohustusi Valve Keskpalu ja Tarmo Teder.

Koolitööd tehakse kuues kohas Kambja alevikus. Vahetundidel ruttavad õpilased koos õpetajatega ühest hoonest teise. Kooli aktused peetakse sõltuvalt ilmast kas õues ("rohelises aulas") või 50-kohalises vallamaja saalis mitmes vahetuses.

Vastupidiselt praegu Eestis avalduvale tendentsile Kambja kooli õpilaste arv aasta-aastalt kasvab.

Vallavanem ja endine sovhoosidirektor Ivar Tedrema on kümme aastat taotlenud uue koolimaja-kultuurikeskuse ehitamist Kambjasse. Järjekindlust on lõpuks ometi krooninud edu: Riigikogu planeeris 1998. aasta riigieelarvesse Tartu Maavalitsuse (maavanem Jaan Õunapuu) ja Haridusministeeriumi (minister Mait Klaassen)

ettepanekul 5 miljonit krooni uue koolimaja ehituse alustamiseks Kambjas. Ehituse kogumaksumus on 30 miljonit krooni.

Uue koolimaja projekti koostamist ja Kambja kiriku taastamist alustati kaheksakümnendate aastate lõpul üheaegselt. Tollase koolijuhhi Madis Linnamäe näpunäidete kohaselt projekteerisid hoone Merike Raid ja Ants Aosilla Maaehitusprojektist. Maja välisilme on viidud kooskõlla Kambja kiriku arhitektuuriga, aleviku üldplaneeringu kohaselt on kooli uueks asukohaks valitud maa-ala kiriku ja kalmistu vahel. Kiriku rüpest võrsunud kool hakkab Kambjas peagi tegutsema pühakoja vahetus naabruses. "Kiri algab kirikust, rahvas algab raamatust," – nõnda tõdeb ka Hando Runneli kirgas mõtteidu, mis pronksi valatult kaunistab ühte kiviaabitsa lehekülge rahvakooli memoriaalil.

Tänavu kõvasti korrigeeritud projekti järgi saab 250-kohalises põhikooli hoones olema ka 300-kohaline aula, ruumid raamatukogule ja tööõpetusele, arvutiklassile, internetiruum, köök ja söökla, samuti kõik kooli tööks vajalikud abiruumid. Kooli lähedusse on projekteeritud normaalmõõtmetega staadion.

Nagu näha, Rootsi kuninga toetusel sajandite eest rajatud Kambja kooli laiendamiseks kuninga abi siiski vaja ei ole, kambjalased tulevad toime oma jõu ja mõistusega. Koolilaulu ridu "tahaks et külas nüüdsel ajal jälle üks kuningas käiks" võiks aga siiski julgelt laulda, sest senini ei ole Kambjat veel ükski kuningas külastanud. 1932. aasta 1. juulil visiteeris Kambjat Tartu Ülikooli 300. aastapäeva pidustustel aukülalisena viibinud Rootsi kroonprints, kellele tutvustati Rootsi võimuga seotud paiku. Tema auks peeti tervitusjumalateenistus. Ta kirjutas enda nime ka kiriku-kroonikasse ning surus kätt kõige vanemal koguduse liikmel Daniel Kuperjanovil (Julius Kuperjanovi isa). Kroonprints tänas kõiki meeldiva vastuvõtu eest, öeldes eesti keeles: "Palju tänu". Ta istutas kiriku ette tamme, mis kasvab seal tänaseni.

*Aabitsast algad,
tarkusi valdad.
Rahvuse areng saab hoo.
Kirik ja küla,
laulude kõla,
Kambjas on kõlamas koos.*

Põhjaliku ülevaate Kambja kooli elust-olust ja muutumistest kolme sajandi vältel annab kooli õppealajuhataja Marju Pehlaku uurimus "Kambja kool läbi aegade", mis 1997 aastal kooli 310. aastapäeva puhul ka raamatuna avaldati.

Kool tootis elektrit

Koolid on rahvale ikka vaimuvalgust jaganud, kuid Kambja kooli ajaloos on periood, kui toodeti ka elektrivalgust. Nelikümmend aastat tagasi said Suure-Kambja küla elanikud ettevõtlike kooliõpetajate ja õpilaste ehitustöö tulemusena oma kodudes, ametiasutustes ja töökohtadel nautida lambivalgust, mida tekitas kooli hüdroelektrijaam.

"Kambja kooli õpilaste poolt ehitatud hüdroelektrijaam hakkas elektrivoolu andma 23. märtsil 1955. aastal. Õpilaste ja õpetajate ehitatud esimene hüdroelektrijaam Eestis andis valgust 1961. aastani, mil saadi sisse riiklik elektrivool," meenutab oma mälestustes tollane õppealajuhataja Endla Langel. "Elektrijaama ehitamise mõte tekkis kooli kollektiivil sellepärast, et veel ei olnud väljavaateid saada ligemal ajal elektrivoolu riiklikust elektrivõrgust, kuid oli tarvis valgust koolile ja koolimajas elavatele internaadi kasvandikele. Ka õppe-kasvatustöö teostamiseks on sageli tarvis elektrivoolu, et käivitada mitmesuguseid masinaid." Kooli hüdroelektrijaam valgustas koolimaja kõiki ruume, õpetajate elumaja, metskonnamaja, rahvamaja ja kaht talumaja.

Kool edendab külaelu

Öeldakse, et kõik algab koolist. Kambja koolist on kõikidel aegadel kambjalaste hulka läinud algatusi, mis on aidanud elu edendada. 1911. aastal asutatud Hariduseltsis haris lapsevanemaid mitmesuguste loengute ja õppustega, aitas korraldada rahvamaja ehitamist. Esimesel iseseisvusajal korraldati Kambja Kõrgema Algkooli õpetajate eestvõttel kihelkondlik õpetajate õppepäev, kihelkonna kongress, ülekihelkondlik kasvatuspäev, kihelkondliku ulatusega noortepidustused (sündmus jäädvustati kroonikafilmina!). Rahvuse tulevikule mõeldes hoogustati karskusliikumist, sest viin kippus liigselt kambjalaste kainet meelt vallutama.

Tänapäevalgi on koolil oma missioon vallaelu arendamisel, inimeste töökspidamiste kujundamisel. Kümmeaastat tagasi hakati Eestis uuesti emadepäeva pühitsema – toona võttis Kambja kool traditsiooni kohe omaks. Nii oli olnud ka 1923. aastal, kui emadepäeva pidamise komme alles Eestisse jõudis.

Kord tegi koolijuht Enn Liba lastevanemate koosolekul ettepaneku, et auväärsete kultuuritraditsioonidega Kambja väärriks laulu- ja mänguseltsi. Kambjalased võtsid idee omaks ja praegu tegutseb selts endise õpetaja Hilja Neumanni juhtimisel hoogsalt. Jõudu on kogumas ka puhkpilliorkester, mille kool mõne aasta eest taas kokku kutsus.

Viimastel aastatel on Kambjas laialt levinud moodne kirjaoskus ehk arvutikasutamise – jällegi on kaasaaitajaks olnud kool. Arvutiõpetaja Sulev Kaasiku tegutsemise tõeliseks Kambjasse ja Vana-Kuustesse Avatud Eesti Fondi rahaga rajatud avalikud internetipunktid.

Kõik algab koolist! 1987. aasta juunis Kambja kooli Pikksaares toimunud juubelipeost osavõtnud on tunnistanud, et nende jaoks aimdus Eesti võimalik taasiseseisvumine juba siis, kui kunstnikust vilistlane Tõnu Soo hõikas: “Elagu Eesti!” Paljud mõtlesid tol hetkel, et kuidas ta julges, teised jälle, et kuidas ta tohtis – repressioone siiski ei järgnenud. Aeg oli muutumas, aated olid jälle ausse tõusmas – vaevalt see oleks nii läinud, kui meie rahval ei oleks sajanditepikkust kooli- ja laulutraditsiooni.

Kambja kooli I klassi õpilased 01.09 1987 koos vanematega aktusel memoriaali juures

KIRIVERE KOOL

Kena põlispuude vilus
seisab koolimaja ilus.

Niimoodi algab Eesti ühe vanima, Pilistvere kooli järeltulija, praeguse Kirivere Põhikooli laul.

Talurahvakoolide asutamise ametlikuks alguseks peetakse 1687 aastat, kui Liivimaa maapäeval võeti vastu vastav otsus. Arvatakse, et Eestis töötas juba enne seda üksteist kooli, nendest üks Pilistveres. Kirikukatsumise 1680. aasta protokollist selgub, et Pilistveres oli köstri ja koolmeistrina ametis eestlane Adam, kes oskas ka pisut lugeda. Palgaks sai ta igalt talult külimitu vilja, peale selle kasutas ta vähest köstrimaad. Elamuks oli Adamal vilets, läbijooksva katusega hurtsik.

1688. aasta kevadel toime pandud revideerimise andmeil oli Viljandimaal seitse rahvakooli. Kõige rohkem õpilasi (25) käis Pilistvere koolis. Hariduse andmine maa-rahvale toimus vahelduva eduga, sageli käis see nii-öelda üle kivide ja kändude.

1735/1736. õppeaasta kooli- ja kirjakatsumise andmeil oli Pilistveres 150 lugeda oskajat. Külakoolmeistrid olid elatise suhtes jäetud "jumala hooleks" Õpetus tollases koolis seisnes lugemises, laulmises ja palvete pähetuupimises. Kogu Liivimaa kohta on ainult Paistust, Pilistverest ja Rannust teateid ka kirjutamise õpetamisest. Pilistveres õppinud lapsed pähe kogu katekismuse ja osanud tarvitada eestikeelset kalendrit.

Esimene kihelkonnakool olevat Pilistveres avatud aastal 1785. 1837 aastast säilinud andmeil õpetas Pilistveres lapsi koolmeister Jaan Schneider. Tõelise kihelkonnakooli, mis ületas vallakooli taseme, sai Pilistvere siiski alles 1852. aastal.

E. H. Buschi 1862. aastal ilmunud raamatu järgi oli Pilistvere kihelkonnas üks kihelkonnakool kahe õpetaja ja 24 õpilasega ning 20 vallakooli, igaühes üks õpetaja. Vallakoolides õppis siis 322 last. Kodus õppijaid oli kirjas 1395.

1837 aastal alustas Kirivere külas Evardi talutares tööd ka külakool, praeguse Kirivere Põhikooli eelkäija.

Statistiline ülevaade, mille Õpetatud Eesti Selts koostas 1863. aastal rahvakoolide kohta koolmeistritelt küsitluslehtedele saabunud vastuste põhjal, näitab, et Pilistvere külakoolis õppis 10 poissi ja 9 tüdrukut, neid õpetas Peeter Reinberg, kes oli 26 aastat vana ja oma hariduse saanud Pilistvere kihelkonnakoolis.

Ajavahemikku 1870–1882 kuuluvate kooliaruannete järgi kujutas enamik Pilistvere vanu vallakoolimaju endast rehe juurdeehitisi muldpõranda ja ebatasaste, tahumata palkidest seintega. Kõige madalam keskmine vallakoolide õpilaste arv Viljandimaal oli Pilistvere kihelkonnas – kolm alatist ja kuus kordajat last. Koolinädal vältas kolm päeva, 1871/1872. õppeaastast mindi üle viiele päevale.

Rahvakoolide arengus said pöördelisteks 1880-ndad. Seda ka Pilistvere kihelkonnas. 1885. aastal avati Pilistvere kihelkonnakooli uus kivimaja, endine koolihoone oli hävinud 1882. aasta tulekahjus.

18. jaanuaril 1911 korraldati ülevenemaaline algkoolide loendus. Selle andmete põhjal oli Pilistvere kihelkonnakooli õpilaste nimekirjas 72 last, kellest parajasti oli koolis 60. Tol ajal tegutsesid Pilistvere kihelkonnas veel Kabala ja Kiigevere kiriku-kihelkonnakool, Arusaare kihelkonnakool, Käo ja Soomevere ministeeriumikool, Laimetsa rahvakool, Imavere-Kiigevere ja Kabala-Laeva mõisakool, Jalametsa, Kurla, Villevere, Saagevere, Venevere ja Paadikvere vallakool ning Kurla, Saagevere, Vilivere ja Laeva abikool.

1919. aastal muudeti Pilistvere kihelkonnakool kuue- ja 1945. aastal neljaklassiliseks algkooliks. Aastatel 1952–1954 töötas seal koolijuhatajana Valve Sõber, 1954–

1955 Vaike Sarv, 1955–1960 Enn Tuuling ja 1960-1968 August Tomson. Kolmeklassiliseks jäänud kool suleti 1968. aastal õpilaste vähesuse tõttu. Tema funktsioonid läksid üle Kirivere 8-klassilisele Koolile.

Endises Pilistvere koolihoones asub nüüd hooldekodu eakatele inimestele.

Praeguse Kirivere Põhikooli, Pilistvere kihelkonnakooli järjepidevuse edasikandja, juured on pärit 1837. aastal Kirivere külas Evardi (Ävardi) talutares tööd alustanud külakoolist. Mõni aasta hiljem ehitati Matsi metsa äärde koolimaja, kus koolmeistrina töötas Evardi talu perepoeg Jaan Evard.

1858. aastal ehitati praeguse koolimaja õuele puidust koolimaja, mis enam pole säilinud. Aastatel 1860–1902 tegutses kool vallakoolina. 1904. aastal alustati tööd punases telliskivihoones.

1902.–1912. a. oli siin kaheksaklassiline ministeeriumikool, kus 1904. aastast alustas tööd Kirivere kooli kauaaegne õpetaja Anton Kolts, 1906. aastast töötas koolijuhina Georg Asberg.

Alates 1917. aastast toimub õppetöö eesti keeles. 1921. aastal muudeti Kirivere kuueklassiliseks algkooliks, kus aastaid töötas koolijuhatajana Paul (Tiss) Tamm-pere.

1940. aastast sai Kiriverest mittetäielik keskkool.

1941. aasta oli traagiline ka Kirivere kooli perele. Oma armastatud töö ja kodukoha pidi sundkorras maha jätma kauaaegne koolijuhataja Paul-Osvald (Tiss) Tamm-pere. Tema aastatepikkune töö kooliajaloo uurimisel lendas tuulde. Ta lasti maha 11. mail 1942 Sverdlovski oblastis Sosva asulas Sevurallagis. Sama saatus tabas ka õpetaja Elvine (Einglas) Konksu, kes koos poja ja abikaasaga küüditati Tomski oblastisse. Tagasi kodumaale ta enam ei jõudnudki

1951. aasta sügisel nimetati Kirivere 7-aastaseks kooliks.

1962. aasta sügisest kannab kool aga Kirivere 8-klassilise kooli nimetust.

1964. aastal valmis punase telliskivihoones kõrvale kooli juurdeehitus.

1989. aasta septembrist muudeti kool 9-klassiliseks.

1992. aastal sai kool **Kirivere Põhikooli** nime.

Maakool on alati olnud kohaliku haridus- ja kultuurielu keskuseks. Ka Kirivere koolis on püütud aastatepikkusi traditsioone alal hoida. Koolis tegutsevad muusikaringid, mudilas- ja lastekoor, näitering. Au sees on sport, korvpalli mängivad nii poisid kui tüdrukud, tegeletakse käimise ja kergejõustikuga. Koolis antakse juba aastaid arvutiõpet.

Kirivere kool on nii mõnegi kihelkondliku ürituse algatajaks ja eestvedajaks. Juba üheksateist korda on toimunud kihelkondlik Jüriöö jooks Kõo mõisahoonest juurest Pilistvere kivikangruni. Igal aastal toimuvad laste kihelkonnapäevad. Traditsiooniks on saanud kevadised emadepäeva-kontserdid ja sügisesed perepäevad, samuti lauluvõistlused ja rahvakalendri tähtpäevade tähistamine. Aktiivselt osaletakse nii maakondlikel kui ka vabariiklikel olümpiaadidel, spordivõistlustel, konverentsidel, viktoriinidel.

Iga viie aasta tagant on Kirivere kooli oodatud nii kooli enda kui ka kunagiste kihelkonnakoolide vilistlased. Käesoleva aasta kevadel tähistasime ümbruskonna hariduselu 310. ja Kirivere kooli 160. aastapäeva. See juubeliüritus oli koolile väga tähtis – kool sai omale nii lipu kui ka laulu. Kooli lipu keskel on kukk – aabit-satarkuse sümbol. Kooli laul on praegustele lastele juba väga armsaks saanud ja kõlab kõigil koolipere tähtsamatel kokkusaamistel.

Kena põlispuude vilus
seisab koolimaja ilus
Juba aastaid püsinud siin
vanaks eales ta ei saa

Refr: Koolikell, koolikell
mälestus on sinust hell.
Kui sa jälle kutsud meid
Käima ammutuntud teid.

Õppisid siin isad-emad
ja ka vanavanaemad.
Koolitee nüüd mulle valla
seda ikka hoolsalt tallan.

Refr: Koolikell, koolikell
Aastad kaovad ajamerre,
tuleme taas Kiriverre.
Koos me käime kooliradu,
kaasas mälestusi sadu.
Refr: Koolikell, koolikell

Teed oma koolimajja ei lasta rohtuda, siia tullakse ikka ja jälle heameelega tagasi,
küll vanade sõpradega kohtuma, küll õpetajatega vestlema.

Kool on olnud ja püsib ka edaspidi meie kõikide mõtteis ja mälestustes.

KOLGA-JAANI KOOL AASTAIL 1988–1997

Kolga-Jaani koolikompleks koosneb õppekorpusest, kus paikneb enamus ruume. Endises internaadihoones asuvad ruumid on peale internaadi likvideerimist kohaldatud algklasside õpilastele. Kolga-Jaani Põhikooli kasutada on koolimaja juurdeehitusena valminud täismõõtmeline võimla. Endise Kolga-Jaani kolhoosi abiga valmis 80. aastate lõpul korralik staadion.

Kolga-Jaani Põhikoolis on aastaid õpilaste arv olnud kahesaja piirimail. Kui aga 1995. aastal alustas tööd Leie Põhikool, siirdus osa lapsi sinna. 1997. aasta sügisel oli koolis 137 õpilast, 17 aineõpetajat, huvijuht, raamatukoguhoidja, majandusjuhataja ja 7 teenistujat.

Kooli õpetajate eesmärgiks on konkurentsivõimelise hariduse andmine. Ja et see nii on ka olnud, näitab meie kooli lõpetajate edasiõppimine sellistes tugevates koolides nagu Viljandi linna gümnaasiumid, Hugo Treffneri Gümnaasium Tartus, Nõo Realgümnaasium ja Noarootsi Gümnaasium. Häid tulemusi on saavutatud maakondlikel aineolümpiaadidel, eriti matemaatikas, kus on juhendavaks õpetajaks Laine Kaup. Meie väikesel maakoolil on oma plussid ja miinused. Lapsed on siin sõbralikud ja viisakad, tundides pole distsipliiniprobleeme. Õpetajad tunnevad lapsevanemaid, külastavad nende kodusid. Kooliperel on välja kujunenud ühtsustunne. Õpetajad jõuavad tunnis tegelda ka väheste võimetega õpilastega ning peale tunde klassivälise tööga. Kuigi oleme ääremaa, käib meil ka väljaspool kooli kultuuritegevus. Külla kutsutakse esinejaid kaugemaltki (teatrikollektiive, üksikesinejaid, muusikakooli gruppe, Soome kristliku suunitlusega rühmi jne). Miinuseks tuleb lugeda seda, et väheste bussiliikluse tõttu ei pääse meie lapsed linna huvikoolidesse. Õpetajatel on raske end metoodiliselt täiendamas käia. Muret teeb ka see, et vallas on vähe töökohti. Sellepärast lähevad ärksamad inimesed koos lastega mujale elama. Vananeb õpetajate kaader. Kust võtta uusi õpetajaid, kes püsiksid ka ääremaal ja südamega tööd teeksid?

Väga pikaajaline traditsioon on kooli kooridel. 1997. a sai poistekoor võistulaulmisel I ja lastekoor II kategooria. Lapsed esinevad pidudel nii koolis kui ka väljaspool seda: laste laulupidudel, koolipidudel, Vabadussõjas langenute iga-aastaselt mälestamisel. Juba mitmendat aastat võtavad väljavalitud poisid osa Eesti Meestelaulu Seltsi poistekoori tööst. Lastekoor osaleb maakonna laululaagrites, mis toimuvad 2 korda aastas. Lauluvankri vedamisel on väsimatu olnud õpetaja Milvi Ristisaar.

Kolga-Jaani Põhikooli endise huvijuhi Reeda Sadama lapsed osalesid edukalt Kooli TV-s ja "Mulgi muna" võistlustel. Huvitöö organiseerimisest koolis võtab osa õpilasaktiiv. Tegutsevad mitmed huviringid nagu rahvatants (juhendaja õpetaja Mare Vare, Agnes Pärnamets), näitering (Reet Andreson, Maret Närripä), kabelalering (Hillar Taska). Kolmandat aastat toimuvad informaatikatunnid 7.–9.

klassile (Peeter Siilaberg). Korvpallitreeninguid viib läbi Andrus Renter, kes ise osaleb "Polarise" meeskonnas. Kergejõustikus ja võrkpallis on kool osalenud maakonna koondspartakiaadi aladel. Rahvastepalli võistlustel saavutati I koht. Võrkpalli I võiskkond saavutas I koha, II võistkond III koha. Korvpallis saadi IV koht, suusutamises IV koht. Osaletud on vabariigi spordiliidu võrkpalli alagrupi võistlustel, kus saavutati IV koht. Koolide sõpruskohtumisel Tormas saadi võrkpallis III koht.

Ka algklasside lapsed käivad piiblilootundides. Poisid saavad puhkpille õppida Viljandi Muusikakooli õpetaja käe all. Tunniväline tegevus aitab juurde saada teadmisi, oskusi ja kõike seda, mis võimaldaks meie muutavas elus paremini hakkama saada.

Ka algklasside lapsed on aastaid osalenud edukalt mitmesugustel spordivõistlustel: rahvastepallis, kombineeritud teatevõistlustel, kergejõustiku nelja-võistlustel (juh. õpetajad Mare Vare, Anu Tomp, Ülle Siilaberg). Sageli on saadud esikohti. Löödi kaasa vabariiklikel võistlustel "Tähelepanu, start!", milles jõuti poolfinaali. Rahvastepallis jõuti finaali. Viljandi maakonna 3.–4. klasside rahvastepallivõistlustel saavutati põhikoolide arvestuses I koht (1997), "Tähelepanu, start!" alagrupi II võistluses Kolga-Jaani Põhikoolis I koht (1998), "Tähelepanu, start!" 1.–3. klasside rahvastepallivõistluste finnalis Tallinnas IV koht (1998), "Tähelepanu, start!" 1.–3. klasside teatevõistluste finnalis Tallinnas IV koht (1998). Meie kool tunnistati Viljandimaa algklasside teatevõistluste üldvõitjaks (1998) jne.

Head ja väga head tulemused spordis on saavutatud tänu sportimistingimuste paranemisele. Enne võimla valmimist toimus sporditöö põhiliselt kitsastes koridorides.

Ringide töötulemusi eksponeeritakse õpilastööde näitustel. Kool on samuti edukalt osalenud maakonna ja vabariiklikel õpilastööde näitustel. Juhendajatena on tublid olnud õpetajad Anu Tomp ja Ülle Siilaberg.

Alati on meil au sees rahvakalendri tähtpäevade tähistamine. Mardi- ja kadripäeval korraldame karnevale, esineme õpitud laulude ja tantsudega. Ka jõulu- ja kevade alguse pidudel annavad õpilased oma parima. Suure menu osaliseks on saanud igal aastal mihkripäeva laada korraldamine, kus õpilased kauplevad sügisandide ja palju muuga. Sinna kutsutakse osalema kogu küla rahvas. Laat korraldatakse kooli staadionil ja osavõtjatest pole puudu olnud. Lõpuklasside neiud peavad kohvikut, keerutatakse tantsu akordionimuusika saatel ja ollakse muidu rõõmsad.

Kolm viimast aastat on kevadel üks oodatumaid sündmusi oma kooli laager Võrtsjärve ääres Vaiblas. Kasutatakse vallale kuuluvat suvituskompleksi ja laagriplatsi, kuhu seatakse telgid üles. Laagris korraldatakse spordivõistlusi, maastikumänge, ehitatakse liivaskulptuure, tantsitakse, lauldakse jne.

Novembris 1996 tähistas kool suurejooneliselt oma **310. aastapäeva**. Üritused toimusid kahel päeval. 15. novembril avati uus võimla ja pühitseti kooli lipp. Lipu kavandi autoriks on kooli vilistlane Tiit Viilup, kes kavandas ka vimpli ja eksliibrise. Lipp õnnistati Kolga-Jaani kirikus. Järgnes õpilaskontsert, õpilastele korraldati uhke bankett. Õhtul toimusid vastvalminud võimlas spordivõistlused õpilaste ja külaliste vahel. Terve päev sai jäädvustatud videolindile – on mida aastate tagant vaadata. 16. novembril toimunud vilistlaspäev kujunes eriliseks taaskohtumiste ja muljete päevaks. Endisi õpilasi kogunes üle 300. Õnnitlejate hulgas oli ka Forseliuse Seltsi esindaja, kes andis üle seltsi tänukirjad teenekatele õpetajatele. Õhtut ilmestas kontsertaktus ja ilutulestik. Pidupäevadel ei unustata ka endisi õpetajaid, keda meie seas enam pole. Nende kalmudele viiakse lillekorvid ja süüdatakse küünlad.

Koos vanematega osalevad õpilased ka valdadevahelistel võistlustel: Põltsamaa jõe mängudel, Kolga-Jaani ja Põltsamaa valdade suvi- ja talivõistlustel, Sakala mängudel. Samade mängude raames vaadatakse kord aastas üle kooliaiad, kooliümbrused ja spordiväljakud. 1996. aastal saavutati sel alal II koht.

Kaheksa aastat tagasi otsustati õpilaste toitlustamise eesmärgil rajada koolipõld, kus kasvatatakse porgandeid, kapsaid, sibulaid, kaalikaid, punapeete ja kartuleid. Kooliaias kasvatatakse kurke, maitsetaimi ning marju. Tänu kõigele sellele on õpilaste koolilõuna väga odav.

Juba kolmandat aastat osaleme Arno Tali Sihtkapitali "Tootsi peenar" konkursil. 1996. a saadi II koht ja auhinnaks oli Pere ja Kodu aastatellimus ja aiatarbid.

1990. aastal loodi sõprussidemed Soome Lavia valla Lavia kooliga, hiljem Kiikoise 6klassilise kooliga. Nende reiside tulemusena saadi hulgaliselt nii isiklikke kui ka koolidevahelisi kontakte. Kahjuks on sidemed Soome koolidega praeguseks hetkeks unarusse jäänud.

Kool on olnud maal ikka kultuurikeskuseks. Oleme aidanud organiseerida Kolga-Jaanis tegutsenud energilise ärkamisaja tegelase Villem Reimani mälestuspäevi. Esiimesed Reimani-päevad toimusid 28. ja 29. mail 1998. Enne üritust osales kool koos vallarahvaga hoogtööpäevakutel alevi ja kalmistu korrastamiseks. Öhtul oli külas Mart Laar koos tudengitega, kes tegid ülevaate Reimani elust ja tegevusest. Esmakordselt nägid Kolga-Jaani elanikud pärast pikki aastaid taas sinimustvalge lipu lehvimist kodualevi kohal. Keskööl toimus tõrvikutega rongkäik Reimani hauale, kus hardas vaikuses meenutati minevikku. 28. mail toimus kultuurimajas erakordselt osavõturohke ajalookonverents, mille viis läbi Mart Laar. Ajalookonverentsi ilmestasid vennad Johansonid, kes koos publikuga tõid ajaloohämarusest päeva- valgele laulud, mida polnud ka publik unustanud. Mälestuspäevade tähistamine on kujunenud kogu vallarahva suurimaks traditsiooniks.

Et pereemadel kodus igav ei oleks, tuleb kord kuus kolmapäeva õhtuti kooli sööklasse kokku naisteklubi. Räägitakse käsitööst, laste kasvatamisest ja õpetamisest, terviseprobleemidest. Iga kord tutvustatakse uut toiduretsepti, ja maitstakse selle järgi valmistatud. Külla on kutsutud huvitavaid inimesi.

Traditsiooniks tahame muuta ka lastevanemate kohvikklubi õhtud. Ürituse korraldajaks on tavaliselt kooli lastevanemate hoolekogu. Öhtust võtavad osa kooliõpetajad ja lastevanemad. Avaõhtu toimus 6. detsembril 1997 Võimla fuajees küünlavalgel esines Õie Vahar Tallinna Pedagoogilisest Ülikoolist. Tantsuks mängis kohalik kapell. Nendele õhtutele tulevad sageli ka need, kes muidu ehk lastevanemate koosolekule ei saa ega tihka tulla, sest koosolek on päeval, kohviklubi aga õhtul kell 19, kui kodutööd tehtud. Öhtuid hakkame korraldama kord õppeveerandis.

Taas alustas tööd eelkool. See on mõeldud lastele, kes sügisel kooli tulevad. Eelkool töötab kaks korda kuus, kaks tundi korraga. Lapsed tulevad kooli koos isemaga. Ei käi ju kõik lapsed lasteaias. Eelkooli töö on end igati õigustanud. Kevadeks tunnevad ka nn kodulapsed kõiki tähti ja loevad kokku lauseid. Nad saavad siit elementaarseid õpioskusi ja suhtlemiskogemusi, arendavad oma tundeelu, käelist tegevust ning analüüsi- ja üldistamisvõimet. Lapsevanem õpib aga juba varakult last õppetöös abistama ja kooliga suhtlema.

Koolil on sidemed Kolga-Jaani Lions Club'iga, kuhu kuulub ka meie õpilaste vanemaid. Lions'id aitasid ehitada võimlat, kus praegu käib õhtuti aktiivne spordielu, kinkisid koolile süntesaatori ja arvuti. Igal jõulu- ja kevadpeol küpsetavad Lions Club'i leedid saiakesi, mille müügist saadud raha kingitakse koolile õppevahendite ostmiseks või edukamatele õpilastele preemia-õppekursiooni korraldamiseks.

Käesoleva 1997/98. õa algul otsustasime oma kooli rajada koduloomuuseumi, et säilitada eelmiste põlvkondade ajaloolist mälu. Praeguseks ajaks on toodud juba ligi 200 eksponaati. Sellest tööst võtavad osa õpetajad, õpilased ja lapsevanemad. Ees seisab muuseumiruumide väljaehitamine ning ekponaatide kogumine, korrastamine ja süstematiseerimine.

Kolga-Jaani kool püüab nüüdses keerukas ühiskondlikus situatsioonis säilitada omanäolisust ja traditsioone, anda lastele head haridust ja tegutseda põhimõttel: "Kool oli, on ja jääb!"

Õpetajate mõtteid vahendasid ajalooõpetaja Jevgenia Kampus ja emakeeleõpetaja Maret Närripä.

TERJE SAAR

Laiuse kooli vilistlane aastast 1992

KILLUKESI LAIUSE KOOLIELUST – MINEVIKUST TÄNAPÄEVANI

"Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta," on öelnud luuletaja Juhan Liiv, kes elas aastatel 1910–1911 Laiusel. Kas pole see ka siis käsuks praegustele põlvedele mäletada, koguda ja edasi kanda rahva vanu rikkusi, mida me kuuleme oma esivanematelt. Nii saame kõrvutada vana ja uut – minevikku ja tulevikku.

1665. aasta talvel või 1666. aasta kevadel saab Laiuse kogudus uue kirikuõpetaja, kelleks osutub Reinerus Broocmann (Rainer Brockmann sen.) ja kes teenib Laiusel aastatel 1666–1704. R. Broocmann oli rahvuselt rootslane, sündinud Kadrina kiriklas Virumaal, kus tema isa oli pastoriks. Kirikuõpetajana ning pastorina osutab R. Broocmann suurt tähelepanu koolidele, toetades oma sugulase (naisevenna) B. G. Forseliuse rahvakooli loomise ning arendamise püüdeid. 1677. aasta paiku alustas R. Broocmann kooli pidamist Laiusel. Sobiva ruumi puudumisel said lapsed õpetust pastori elutoas. Kas see päris kool veel oli, on kaheldav. Ilmselt oli see kirikuõpetaja katse lihtsalt lähedaste külade mõnedele erksatele lastele oma kodus kirjatarkust õpetada. Tema otseseks abiliseks rahva õpetamisel oli köster, kelle nimi on kahjuks aegade hämarusse vajunud.

1684. aastal asutas B. G. Forselius Tartu lähedale Piiskopi mõisa koolmeistrite seminari. Kaheaastase tööga tõestas ta uue kirjaviisi ja ortograafia paremusi. 1686. aastal lõpetas esimene lend koolmeistreid, kellest üks asus tööle Laiusele. Selle noore mehe nimi pole jällegi kahjuks teada. Et kool aktiivselt tegutsema hakkas, sellest annab aimu praost R. Broocmanni kirjalik aruanne B. G. Forseliusele 11. märtsist 1688. Broocmann kirjutab: "1687/88. õppeaastal käib Laiuse koolis üle 30 poisi, kes pea kõik oskavad lugeda. Kihelkonnas leidub juba üle saja isiku, kes võivad lugeda raamatut. Mõned lapsed õpetavad kodus omakseid lugema ja saavad selleks õpetajalt aabitsaid."

1692. aastal oli Laiuse kiriku juures juba kaks koolimaja, ühes õppisid poisid ja teises tüdrukud.

1700.–1750. aastani puuduvad Laiuse rahvakooli eksisteerimise kohta kindlad andmed. See on ka mõistetav, sest Laiuse kihelkonda oli laastanud suur nälg (1695–1697), Põhjasõda ja katk (1711–1712). Kuid 1775. a kirikukatsumises on need andmed taas olemas – sel ajal töötanud koolis õppis 25 õpilast – 13 poissi ja 12 tüdrukut.

1800/1801. õppeaastal oli Laiusel 37 koolilast. 1811. aastal oli Laiusel kaks "väga ruumikat, head, valget" koolimaja – mõisas ja Raaduveres. 1817. aastal peavad Laiusel õpetajaametit Kooli Kaarel ("osav, virk, kiiduväärt mees") ja Matsi Reinu Ado ("kõlvuline ja korraliku käitumisega mees"), kes olid kohalikud talupojad ning kuulusid mõisale.

Alates 1805. aastast hakatakse teostama teatavat koolisundust, puudujaid trahvitakse 25 kopikaga nädalas, mille maksis peremees, kelle talus laps elas. Kuid kooliskäimine ei muutu ikkagi "täiesti korralikuks" Juba 1804 kerkib üles rahvakooli kõrgema astme – kihelkonnakooli asutamise mõte. Algatus tuleb Tartu Ülikooli

Koolikollegiumi poolt. Laiuse kihelkonnakooli tookord kahjuks luua ei suudetud. Õpetajaks määrati selleaegne köster Johann Abraham Wackelin. Lapsed õpivad, kuid ainult lähimast ümbrusest ja kihelkonnakooli loomine lükkub edasi.

Alles 1822. aastal alustab Laiuse Kihelkonnakool tööd. Õppeaineteks on kirjutamine, rehkendamine, katekismus ja "üldised teadmised ebausku kõrvale tõrjumiseks, hädaohtude eest hoidmiseks ja mõistlikuks kutsetöö tegemiseks". Väga hästi edeneb Laiusel laulmine. 1823.aastal on Laiusel 14 õpilast, kes oskavad isegi neljahäälset laulda. Laiuse Kihelkonnakool võidab tunnustust. Esialgne õpetaja oli köster Ludvig Nieländer (töötas 1818–1834). 1827 aastal esitas Laiuse pastor Heinrich Georg von Jannau konvendile palve võtta kihelkonnakooli ka tütarlapsi. Palve rahuldati ja 1828. aastal astusid tütarlapsed esimest korda kihelkonnakooli uksest sisse, et õppida üks aasta. Jannau ise on kirjutanud ühes oma aruandes, et tütarlapsed avaldanud väga suurt teadmishimu, edenened õppimises hästi ning olla üldse poistest isegi andekamad nagu Prantsuse omadki. Kooli õpilased läksid edasi õpetama külakoolidesse. 1831. aastal töötas Laiuse Kihelkonnakooli õpetajana Heinich Nieländer (Ludvig Nieländeri sugulane), kes oli saanud vastava eelkoolituse siinsamas koolis. Laiusel töötas ta ühtejärgi 40 aastat ning juba 1835. aastal on Jannau kirjutanud: "H. Nieländeri väsimatu usinus, sõnakuulmine ja hea käitumine väärrib täielikku tunnustust" 1830–1860. aastani õpetas Nieländer oma koolis esimesena eesti keeles ajalugu, loodust, füüsikat, matemaatikat ja veel viiulimängu. 1835. aastal nägi kava ette õpetada lastele usuõpetust (katekismus, piibllilood, kirikulaulud), "mõistlikku lugemist", eesti-, saksa- ja venekeelset "ilukirjutust" eeskirjade järgi, õigekirja etteütlemise abil, arvutamist (sh peastarvutamist), "maailmakirjeldust", loodusõpetust, "mõistlikku harjutamist kirjalikkude tööde tegemise varal", maateadust, eriti Venemaa geograafiat, neljahäälset koorilaulu, natuke viiulimängu, et lauluhäält tabada. Pärast õppetunde õpetati (kui aeg ja ilm lubasid) veel aiatööd, eriti viljapuude eest hoolitsemist, natuke raamatuköitmist, nootide kirjutamist jne. 1840. aastal lisandus õppeainena metoodikaõpetus, kus õpetaja andis nõu, kuidas lapsi hästi õpetada. Laiuse Kihelkonnakooli kuulsus jõudis väljaspoole oma kihelkonna piire. Laiuse lõpetanuid paluti õpetajateks kaugemale, siia õppima tuldi aga ka teistest kihelkondadest. Õpilaste hulka sattus neidki, kes olid hariduse saanud mujal, kuid täiendasid oma teadmisi Laiusel. 1873. aastal lahutati köstri ja kooliõpetaja amet. Aastatel 1873–1874 töötas kihelkonnakooli juhatajana Fr. Lampson.

1874.–1879. aastal tuli Fr. Lampsoni asemele Jüri Soo, kes aitas koolile muretseda võimlemisriistu : kitse, ronimispuud- ja postid, rööbaspuud. Kool sai endale tänu sellele võimlemispaiga ehk "turnaia" Võimlemisega seoses hakatakse korraldama võimlemispidusid ehk turnipidusid, millest esimene toimus 1876. aastal. Need leidsid tähelepanu ja vaimustavat heakskiitu kaugemalgi. Õpetaja J. Sood peetakse eesti võimlemisliikumise isaks. Kooli järgmine juhataja J. Kotli asutas siia ja juhatas Laiuse pasunakoori ning kuulus ka karskusseltsi "Püüe" asutajate hulka. Loomulikult jätkasid kihelkonnakooli kõrval tööd ka valla- ja külakoolid, kuigi nende arv 19. sajandil sagedasti muutus. Kuid oma külakool on Laiusel alati olnud. Õpetajana töötasid neis valdavalt kohalikud õpetajad. 1907 aastal saadetakse palve Riigimaade ministrile, et endise Sootaga kõrtsi hoone ühes juuresoleva maaga antaks Laiuse Kihelkonnakoolile. (Laiuse küla ei ole kunagi eksisteerinud, kõik Laiuse nimega seotu, v.a Laiuse loss, asub Sootaga külas!) Kooli juhatajaks oli tol ajal pärast J. Juksaare lahkumist (töötas 1893–1901) kiriku konvendi poolt valitud J. Lassmann (töötas 1901–1911), kelle murdis surm 1911. aastal 30-aastasena.

Uue koolimaja ehitamise plaanist jõuti teostuseni alles 1914. aastal. Uus maja ehitati Fr. Kangro plaani järgi ja see valmis hilissügiseks. Maja avatakse 15. veebruaril 1915 ning selles on 120 õpilase magamisruumid ja koolijuhataja korter.

Alates 1915. aastast on koolis pidevalt ka tüdrukud.

Aastal 1918–1922 töötas kihelkonnakool Laiuse Kõrgema Algkooli nime all, st et kihelkonnakool läks üldisse rahvakoolide võrku. 5. juunil 1922 toimus Laiuse Kihelkonnakooli 100.aastapäeva pidulik aktus koolimajas ja piduõhtu seltsimajas.

1922. aastal muudeti Laiuse Kõrgem Algkool Laiuse 6-kl Algkooliks, milles on 5 klassikomplekti 100–120 õpilasega.

Aastal 1944 nimetatakse kool Laiuse Mittetäielikuks Keskkooliks. Kool töötas siis nelja klassikomplektiga ja seitsme klassiga, senisest koolijuhatajast sai direktor. 1946. aastal sai tollaegse direktori Paul Palli (töötas 1946–1953) käe all tuntuks kooli mandoliiniorkester, millel oli suur menu. Koolipeod toimusid kaks korda aastas kohalikus rahvamajas. Aastail 1945–1953 oli kooli käsutuses kaks maja – mõlemad ühekorruselised. Neist üks oli endine kõrtsihoone ning teine endine köstri elamu. 1953. aastal anti koolile ka endine pastoraadi hoone, kuhu viidi üle siis internaat ja tehti kortereid õpetajatele. 1948/49. õppeaastal suurenes kooli õpilaste arv 135-ni, sest kool jäi valla ainukeseks. Märtsis toimunud küüditamise tagajärjel ei tulnud kooli enam 6 õpilast.

1954. aastal direktoriks saanud August Kikas tegi palju ära kooli materiaalse baasi tugevdamiseks, mis senini oli olnud üks nõrgematest külgedest. 1954/55. õppeaastal rajati kooli katseaed, mis koosnes iluaiast ning suuremast koduaiast ja oli ümbruskonna kauneimate hulgas. Kooliaeda juhatas bioloogiaõpetaja Erna Kuusk. 1961. aastal muudeti kool 8klassiliseks. Osteti koolimaja vastas olev puumaja, kuhu paigutati söökla, köök ja laoruum.

1964. aastal asus direktorina tööle Anti Allikas, kes oli suur matkaentusiast. Koolis sai traditsiooniks alustada õppeaastat 2–3 päevase matkalaagriga. 18.–19. juunil 1966 toimus Laiusel vabariiklik võimlemispidu, millega meenutati kunagise koolmeistri Jüri Soo algatatud "turnipidu"

1. sept. 1976 kolitakse uude koolimajja, mille ehitas tollaegne Jõgeva KEK.

1967/68. õppeaastal sai koolidirektoriks Asta Raja, esimene naine sellel ametikohal. Koolis oli A. Raja töötanud alates 1953. aastast kehalise kasvatuse ja ajaloo õpetajana. Saavutustelt oli Laiuse kool Jõgeva rajooni parimate hulgas (head tulemused aineolümpiaadidel, spordis, "taibukate turniiril" jne). Asta Raja pööras suurt tähelepanu sellele, et õpetajate kaader oleks pedagoogilise kõrgharidusega. A. Raja oli direktor, kes tegi oma tööd südamega. "Aga südamega saab pedagoogiametit pidada siis, kui oled selleks tööks sündinud," arvab Asta Raja ise, keda tervise halvenemine sundis 1988.aastal koju pensionipõlve pidama jääma.

1987. aastal alustas direktorina tööd Helve Saar, tänu kellele ühineti "12 Kooli Klubi" tegevusega ning tähistati 10. detsembril 1988 hilinemisega kooli 300. aastapäeva. Juubelile eelnenud õppeaastal uuriti ja avalikustati kooli tõeline ajalugu. Suureks abiks ja innustajaks oli "12 Kooli Klubi" ning B. G. Forseliuse Seltsi asutamine. Kõik seltsi kokkusaamised süstisid uusi ideid, avardasid teadmisi ja panid "asjad liikuma", nii jõutigi juubeli suurejoonelise tähistamiseni, mis sest et veidi hilinenukt.

Juubelipeo õhtul avati kooli ees mälestuskivi "**Kolm sajandit kooli Laiusel 1988**" Sellise kirja soovitas kivile raiuda ajaloolane prof. Helmut Piirimäe. Mälestuskivi autor on skulptor Endel Taniloo, kes viibis ka ise kivi avamisel ja juubelipeol. Kooli juubeliks valmis ka kooli lipp, vimpel, kleebis ja oma kooli laul. Laulu sõnad olid tollaegsete koolilaste ühislooming ja viisi autoriks vilistlane Kristiina Birk.

300. juubelil kutsus Laiuse kool esmakordselt oma vilistlased kokku. Varem oli kokkutulekuid korraldanud ainult üksikud lennud. Juubelil peeti hea sõnaga meeles kooli endisi ja praegusi õpetajaid ja töötajaid. Kalmistul mälestati meie hulgast lahkunuid. Pärast pikki kiriku ja kooli lahusoleku aastaid taastati sidemed Laiuse kirikuga. Koguduse õpetaja Margit Nirgi esines mälestuskivi avamisel kõnega ja kinkis koolile piibli. Juubelipidu jäi meenutama kooli esimene videofilm.

1. septembrist 1991 töötab Laiuse Põhikooli direktorina Arvo Sakjas (senine kehalise kasvatuse õpetaja alates 1987. a). Arvo Sakjase eestvõttel tähistati kooli 310. aastapäeva 22. juunil 1996. Toimus arvult teine vilistlaste kokkutulek. Selleks kutsus direktor kokku grupi vilistlasi, kellest moodustati vilistlasnõukogu. Juubeli puhul ilmus Jõgevamaa ajalehe "Vooremaa" erinumber "Laiuse kool 310", mille juhtkirjas direktor A. Sakjas tänab staažikaid õpetajaid südamega tehtud töö eest Laiuse koolis. Need on austatud Asta Raja, Hilja Tarma, Leida Trink, Erna Kuusk, Aino Kaduvee, Mai Möller, Asta Leiten, Silvi Tanilov, Helve Saar, Eevi Perk, Eda Ispravnoõi, Külli Solvak, Raivo Reimets. Pikaajalise staažiga õpetajatest mälestati meie hulgast lahkunuid Anton Reilit, Karl Tiidebergi ja Marie Kikast.

Juubeliüritused olid mitmekülgsed: kooli lipu õnnistamine Laiuse kirikus, aktuskontsert, lendude tund, endiste ja praeguste õpetajate tund, puu istutamine, lahkunute mälestamine Laiuse kalmistul, spordivõistlused ja jaanituli koos tantsuga.

Toredat üritust jäi meenutama videofilm.

Milline on tänane Laiuse kool ?

Praegu õpib koolis 129 õpilast. Õpetajaid on 14 + logopeed. Meie kooli lõpetajad on võimelised konkureerima vabariigi prestiižikamatesse gümnaasiumidesse. Et koolina areneda, et tegutseda hästifunktsioneeriva õppeasutusena, osaletakse projektis "Omanäoline kool" Hoiame oma kooli traditsioone. Alati on huvitavad ja õpilaste poolt oodatud traditsioonilised ülekoolilised üritused: kodukandipäev, perepäev, nn. pahupidipäev, kadrikarneval, adventiküünalde süütamine Laiuse kirikuõpetaja Margit Nirgi osavõtul, laste jõulujumalateenistus Laiuse kirikus, jõulupidu, emadepäev, peotantsukursused algklasside õpilastele jne.

Traditsioonikohaselt ei hinnata V klassi õpilasi esimesel veerandil ebarahuldava hindega, sest lapsel peab olema aega harjuda üleminekuga. Iga õppeveerandi lõpul koguneb koolipere kiitmaks tublimaid õppimises ja klassivälises tegevuses. Traditsioonikohaselt autasustatakse olümpiaadide parimaid kodukandipäeval ja parimatele õpilastele korraldatakse kevadel tasuta ekskursioon.

Tuntud on kooli sportlased. Auhinnalisi kohti on saadud maakonnavõistlustelt ja ülevabariigilistelt maapõhikoolide suvemängudelt (treenerid Arvo Sakjas ja Vallo Väljaots). Laiuse kooli laululapsed on osalenud kõikidel maakonna ja vabariiklikel laulupidudel. Koorile omistati II kategooria (juhendaja Silvi Tanilov).

Tantsu- ja liikumisrühmad on osa võtnud tantsupidudest maakonnas ja vabariigis (juhendajad Eda Ispravnoõi, Helve Saar, Eevi Perk, Siiri Rahn).

Kodulooring Asta Leiteni juhendamisel teeb pidevat tööd kodukoha ajalooliste paikade tundmaõppimisel. Kodulooringi lapsed on osalenud B. G. Forseliuse Seltsi suvekoolides. Edukalt tegutseb koolis 5.–9kl tütarlaste klubi "Pilleriin" (juhendaja õp Epp Järv). Näputööhuvilised lapsed leiavad rakendust õlgpunumise ringis (juhendaja Aime Lang).

Muusikaringide õpilased sisustavad pidevalt kooli üritusi (juhendaja Silvi Tanilov).

Senisest enam tahetakse pühendada õpilasi arvutiõppe saladustesse.

1997 aasta kevadel toimus nn suur ajurünnak, millest võtsid osa õpetajad, lastevanemate-, õpilasomavalitsuse- ja vallatöötajate esindajad. Koos selgitati välja kooli head ja vead. Püstitati probleemid, mis vajavad kohest lahendamist ja kujundati nägemus tuleviku koolist. Siin mõistetakse, et areng on võimalik ainult ühiste jõupingutuste tulemusena.

KASUTATUD ALLIKAD:

Köpp. J. Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu, 1937

Kütt. A. Laiuse kihelkonna elu- ja haridusolud 17. sajandi keskelt kuni 20. sajandi alguseni. Jõgeva, 1995

Laiuse kooli käsikirjaline ajalugu

Laiuse kooli 310. Vooremaa eri, 18.06.1996

ILJE PIIR
Nõo kooli õpetaja

NÕO, NÕO KOOL JA AASTASAJAD

1687. aastal kirjutab Bengt Gottfried Forselius Risti pastoraadist nõnda: "See pärast võtsin ma läinud talvel ette reisi mõnede kirikute juurde Liivimaal, sest et 7 pastorit olid lubanud mulle sel talvel panna käima koolid minu õpilaste juhatusel ning 11 pastorit olid läinud talvel kooli pidanud, näiteks Laiusel, Pilstveres, Põltsamaal, [Kolga-]Jaanis, Tartus, Nõos, Puhjas, Sangastes, Rõngus, Otepääl ja Kambjas." Sellele kirjale tuginevalt peeti neis paigus 1986. aastal suurejoonelisi koolide aastapäevapidusid. Eesti haridusloos on 300aastastele koolidele kindlustatud auväärne koht järgmistekski aastasadeks. Ajaloolaste hulgas on Forseliuse seminari tegevuse ümber rida probleeme tõstatatud, kuid kindlasti on Forseliuse juhatusel talupoisse teiste laste õpetajateks koolitatud. Midagi taolist samal ajastul on võimalik selle fakti kõrvale tuua vaid Prantsusmaalt. Vanimate koolide minevikust on teateid enamgi, sealhulgas juba täpseid andmeid ühes või teises kihelkonnas toimunust. On mõistetav, et koolihariduse areng XVII sajandil oli tihedas seoses luteri kirikuga. Hariduse edendamise sõltus muidugi keskvõimust ja kohalikust omavalitsusest, kuid ennekõike võib oluliseks pidada pastorite tegevust.

Nõo pastor Poppius kirjutab 6. juunil 1688 Bengt Gottfried Forseliusele järgnevad read: "Teatan igatahes, mismoodi möödaläinud talvel selle kuningliku Nõo kiriku juures küllaltki suur hulk koolipoisse kokku tuli, kes aga koolimaja puudumise pärast pidid jälle laiali minema, sest märgati, et ruumi oli liiga vähe; nõnda et siia kiriku juurde võis püsivalt jääda mitte rohkem kui 22 poissi, kes kogu talve olidki siin. Luke külas oli 23 õpilast. Rõhu külas aga ainult 8 tükki. Nendel õpilastel oli selline lust ning himu õppida, et see virgutab ka naisemehi ja leskmehi koolipoiste hulka asuma, ..."

Eelnev kirjakatke iseloomustab kindlasti ka pastori enda tegevust, kui ta suutis lühikese ajaga kihelkonnas kolm kooli rajada. Tänapäeval on neist tegutsev küll ainult Nõo kool. Muidugi võiks ju küsida, miks pastor Poppius ei saanud siis koolile paremate ruumide hankimisega hakkama. Siiski ei tähendanud pastori hariduslembus kihelkonna mõisnike samalaadset suhtumist. Igatahes on üks Forseliuse seminari kasvandikest alustanud erakordset tähendust omavat õpetajatööd Nõo kihelkonnas. Edasiste visitatsioonide alusel on kool Nõos tegutsenud kaunis edukalt.

Põhjasõja lõpust on teada, et Nõos oli kool 14 õpilasega. 1720. aastatel oli koolmeistriks Hire Hans. 1725. aasta visitatsioonis on köstriks nimetatud Ilpo Jahn, kes samal ajal tegutses ilmselt ka koolmeistrina. Lembit Andresen väidab, et 1736. aastal õpetati Nõos lapsi Forseliuse seminari vaimus, võrdluseks on võimalik tuua Kambja kooli Ignatsi Jaagu juhtimisel. On mõeldav, et Nõos õpetas mõni Ignatsi Jaagu juures õpetajatöö oskusi omandanud koolmeister. Kihelkonnas oli lugemisoskuse omandanud tänu koolile ja koduõppele kaunis suur hulk inimesi. 1775. aastal, peaaegu 100 aastat teadaolevast kooli asutamisest, oli lugeda oskajaid Nõo kihelkonnas pastori arvestuste kohaselt umbes 50%. Selleks ajaks oli ka koolikohustus sisse seatud.

Pika aja jooksul, mil Nõos kooli on peetud, on kooliõpetajana töötanud mitmeid Eesti kultuuriloos olulisi isikuid. Nii oli kihelkonnakooli juhatajaks 1865–1883 Johann(es) Kanswey, esimesi eesti näitekirjanike. Tema näidendit "Mihkel ja Liisa ehk: Vaata, mis rikkuse ahnus võib teha" on mängitud "Vanemuise" laval. Kanswey järel töötas koolijuhatajana aastatel 1883–1900 helilooja Aleksander Sprenk-Läte. Tuntud heliloojatest oli Nõo kooli õpetajaks 1926–1930 Eduard Tubin. Viimasele avas Nõo Muinsuskaitse Selts originaalse mälestustahvli majal, kus ta Nõos õpetades elas. Vanal kihelkonnakoolimajal on mälestustahvel ka Aleksander Lättele. A. Lättega

üheaegselt oli Nõos pastoriks Martin Lipp (1884–1923). M. Lipu kalmul Nõo kalmistul asus varem pronksbüst, mis kavatsetakse taastada. Aleksander Läte ja Martin Lipu koostööst on sündinud mitmeid tuntud laule, näiteks “Kus Põhjalahe kohiseb” Martin Lipu sõnadele on Enn Võrk kirjutanud lipulaulu “Eesti lipp”.

Nõo kooli ja ka kihelkonna minevikust on võimalik ülevaadet saada mitme väljaande alusel. Kauaaegse Nõo kooli õpetaja Agnes-Asta Marandi sulest ilmus kooli 310. aastapäevaks “Nõo kool läbi kolme sajandi” Väljaandja Nõo vallavalitsuse toel ilmunud raamat on rohkelt illustreeritud. Nõo kooli juhataja aastatel 1934–1940 Edur Tasa andis välja ülevaatliku käsitluse “Nõo – meie kodu” Selleski raamatus on palju kirjutatud Nõo koolist, õpetajatest ja koolipoistest.

Võrreldes Edur Tasa ajaga on Nõo kool üle elanud palju muutusi. Kasutusel ei ole enam 1934. aastal valminud koolimaja. Sõjajärgne Nõo Mittetäielik Keskkool reorganiseeriti 1953. aastal keskkooliks. 1951. aastal sai kooli direktoriks noor ja energiline Kalju Aigro, kes sellesse ametisse jäi 31 pikaks aastaks. Keskkooli rajamist kahe linna – Elva ja Tartu – vahele ei peetud kuigi otstarbekaks. Ometi on keskkool Nõos omandanud tänaseks üleriigilise kaalu. Selle põhjuseks on olnud reaalinete eriklasside olemasolu juba 1964. aastast alates. Nimetatud aasta sügisel avati matemaatika ja füüsika eriklassid, kus lisaks õppeprogrammidele pöörati enam tähelepanu ka programmeerimisele, raadio- ja elektrotehnikale. Tolleaegse Nõukogude Liidu ulatuses esimese kooli arvutuskeskuse aluseks sai elektronarvuti “Ural-1”, mille Nõo koolile kinkis Tartu ülikool. Arvutuskeskuse omaette hoone, mis on näituste meelispaiga galerii kaudu ühendatud suure koolimajaga, valmis 1983. aastal. Tänapäeval kasutatakse arvutuskeskuses muidugi personaalarvuteid, Nõo koolil on olemas Interneti püsiühendus. Ülemaailmsel informaatika-olümpiaadil saavutas Nõo kooli abiturient Kristo Kuusküll 1997. aastal hõbemedali.

Matemaatika ja füüsika eriklassid tõid Nõo kooli rohkelt rahvast väljastpoolt Nõot ja Tartu rajooni. Seetõttu ehitati koolile internaat, mis valmis 1971, ent varsti kitsaks jäi. 1996. aastast on õpilaste käsutuses igati kaasaegne uus internaadikorpus. Kuivõrd Nõo Keskkooli tuli palju õpilasi mujalt, siis komplekteeritakse tänaseni eriklasse konkursi tulemuste alusel. Seetõttu on klasside tase olnud küllaltki ühtlane, mis on taganud koolile edu nii aineolümpiaadidel, seejuures mitte ainult reaalinetes, kui ka kõrgkoolidesse sissepääsul. Nii näiteks 1997. aasta suvel astusid väga paljud äsjased abituriendid Tartu ülikooli, kuigi konkursi pingestasid riigeksamid ja nende tulemuste alusel osade erialade komplekteerimine.

Seoses Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega on toimunud järjekordsed suured muudatused kogu Eesti hariduselus. Kuivõrd raha on usinamalt lugema asunud, siis eelnevast tulenevalt lahutati Nõo Realgümnaasium 1994/95. õppeaastal kaheks eraldi-seisvaks kooliks: munitsipaalkool Nõo Põhikool ja riigikool Nõo Realgümnaasium.

Nõo Põhikool oma ligikaudu 500 õpilasega on praegu Eestis suurim maapõhikool. Nõo PKs on viimastel aegadel tänu Nõo valla toetusele olnud esimestes klassides kolm paralleelklassi, alates neljandast klassist aga üleriigiliste normide järgi kaks paralleelklassi. Alates 7. klassist toimub kahe klassi peale osaline diferentseeritud õpetamine, mille käigus matemaatikas, emakeeles ja kirjanduses tänu Nõo valla toele on moodustatud omaette rühm edukamatele õpilastele. Nõo Põhikooli püüab järjest enam asuda õppima ka neid õpilasi, kellele on mõni muu kool palju lähemal.

Koolide lahutamise seoses jätkasid paljud õpetajad töötamist mõlemas koolis. Niisamuti on ruumide kasutamine osalt ühine. 1990. aastal valminud algklasside majja mahuvad vaid põhikooli kuus esimest klassi. 1963. aastal kasutusele tulnud realgümnaasiumi hoones toimuvad ka põhikooli tunnid. Koolipere muidugi koolide vahel eriti vahet ei tee. Esmakordselt Nõkku tulnu näebki kooli ukse kõrval silti “Nõo kool”.

Alates 1990. aastast alates on elevust tekitanud lennuklass. Kuigi tol ajal polnud Eesti veel vaba, mõtlesid eestlastest lendurid juba rahvuslikule lennunduskaadrile. Arvestades kooli tugevat taset reaalinetes, internaadi olemasolu ja lähedust Lõuna-Eesti keskusele Tartule, otsustati avada lendurite ettevalmistuse klass just Nõo Keskkoolis. Lennundusklassis kutse saanud on enamasti jäänud lennundusega seotuks kas pilootidena või siis mõnes muus lennundusalases ametis.

Miks ka viimastel aegadel majanduslikult kitsastele oludele vaatamata tulevad lapsed tervest Eestist, mitte ainult Tartu maakonnast või Lõuna-Eestist õppima Nõo kooli?

Kindlasti on esimeseks põhjuseks kooli tuntus üle Eesti juba mitme aastakümne vältel. Kui kaua aega teati Nõot matemaatikute-füüsikute koolina, siis uue ja huvitavamana lisandub lendurite klass. Ajakirja "Favoriit" võrdlustabelist selgub, et maakoolidest on Nõo RG lõpetajad kõrgkooli pääsenute protsendiga 85,4% viimasel neljal aastal (1994–1997) esimesel kohal, üleriigiliselt aga Tallinnas asuvate Inglise Kolledži, Prantsuse Lütseumi ja Muusikakeskkooli järel neljandal kohal.

Reaalklasside õpilased on paljude aastate jooksul saavutanud suurepäraseid tulemusi nii reaali- kui humanitaar- ja loodusteaduslikes ainetes. Samas on Nõo õpilastel silmapaistvaid tulemusi ka spordis, edukad on olnud üleriigilistel õpilaskonkurssidel, alates käsitööst ja lõpetades simulatsioonimängudega.

Nõo kooli õpilased on huvitatud sellest, et nad oleksid targad ja pääseksid õpinguid jätkama eriti Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli. Enamasti on need eesmärgid ka realiseerunud tänu õpilaste ja õpetajate koostööle.

Nõo kooli õpetajate kaader on läbi aegade olnud püsiv ja heal tasemel, näiteks praegu töötab Nõos viis õpetajat-metoodikut. Kooli heaks on tehtud palju niisugust tööd, mida ialgi ei ole tasustatud. Lagematu hulk tunde on kulutatud nõrgemate õpilaste järele aitamiseks, väga palju on nõudnud õpilaste ettevalmistamine olümpiaadideks ja erinevateks konkurssideks. Kõik see on toonud edu koolile, õpilastele ja õpetajatele. Vaatamata osa andekate õpilaste ainelisele kitsikusele on laste perekonnad siiski pidanud vajalikuks hariduse omandamist just Nõos, mitte materiaalselt võib-olla kasulikumas kodukoolis. Sest Nõo kooli haridus võimaldab edukat elukutsevalikut ja seejärel häid töökohti erinevates eluvaldkondades.

Nõo kool on püsinud keerulistele poliitilistele ja majandusoludele vaatamata enam kui kolmsada aastat. Niisugused koolid on tänaseks omandanud mitmesuguseid traditsioone, mille toel nad arenevad muutuvates oludes. Nõo koolil on eeldusi veelgi edukamaks tegevuseks tulevikus.

Nõo kool linnulennult

HEINO MÄGI

B. G. Forseliuse Seltsi juhatuse liige,
Otepää Gümnaasiumi direktor aastail 1956–1989

ESIMESE EMAKEELSE MAAGÜMNAASIUMI JUUBEL

3. oktoobril 1997 möödus 90 aastat Eesti esimese emakeelse maa(pro)gümnaasiumi – Nuustaku Kooliseltsi II astme erakooli asutamisest. Aasta varem (1906) olid emakeelsed eragümnaasiumid asutatud linnades – Tartus ja Pärnus. 1907 aastal võitles emakeelse gümnaasiumi (esialgu progümnaasiumina) asutamise õiguse kätte ka Pühajärve valla koosseisu kuulunud väike Otepää (tollal Nuustaku) alevik. Eesti maapiirkonnas oli ta esimene, kogu maal kolmas emakeelne kõrgema astme erakool.

Märkimisväärne on ka Otepää koolihariduse eelnev lugu. Esimesed teated kooli olemasolust Otepääl seostuvad B. G. Forseliuse seminari tegevusega Tartus aastail 1684–1688. Teada on, et 1686. aasta sügisel suunati üks seminari lõpetanu tööle ka Otepääle. Kahjuks ei ole teada kooliõpetaja nime. Ei ole ka teada, kas enne seda on Otepääl kool töötanud. Faktiliselt on tõestatud, et rahvakool siin 311 aastat tagasi tööle hakkas.

1694. aastal tuli Otepääle pastoriks nimekas kirjamees ja üks Wastse Testamendi lõunaeesti keelde tõlkijaid Adrian Verginius (1633–1706). Võib oletada, et tema kutsus Rõngust Otepääle koolmeistriks B. G. Forseliuse seminari nimekaima kasvandiku Ignatsi Jaagu, pärinesid nad ju mõlemad Kambja kihelkonnast. Ignatsi Jaak töötas Otepääl 1699. aastani, siirdudes seejärel tagasi kodukihelkonda. Tema järglaseks sai Henno-nimeline mees, kes oli ametis 1731. aastani (32 aastat), mil temalt võtab koolitöö üle Hans Dämm (Stamm), kes on ühtlasi ka köstriks. 1775. aasta visitatsiooniantmetest nähtub, et koolmeistrina töötab ikka veel Hans Dämm, kes on nüüd 75aastane, lapsi on ta õpetanud 44 aastat. Tema tööd jätkab Tartust tulnud koolmeister Johann Moritz. 18. sajandi teisel poolel kujunes välja Otepää kihelkonna koolivõrk, mis hõlmas 13 rahvakooli. Tollase kooli põhiülesanne oli aluse panemine talurahva lugemisoskusele.

19. sajandi algul sai selgeks, et 3-klassiline rahvakool ei suuda rahva kasvanud haridusalaseid vajadusi rahuldada. 1805. aastal asutati Kanepis esimene teise astme kool – kihelkonnakool, mille eeskujul moodustati 1808. aastal ka Otepääle samasugune kool, seda siis teisena kogu Eestis.

Otepää kooliellu tõi uut indu ja hoogu Jakob Hurda töötamine kihelkonna pastorina aastatel 1872–1880. Kihelkonnakoolile ehitati uus tellistest koolimaja (1879), Nuustaku (Otepää) alevikku rajati esimene kool ja ehitati koolimaja (1875), maale ehitati uued koolihooned või remonditi olemasolevad kapitaalselt. Õppetöö sisu ja õpetamise meetodika paranesid märgatavalt.

1904. aastal avati Nuustaku alevikus 2-klassiline ministeeriumikool. Taolist nime kandsid need rahvakoolid, mille õpetajate palgad maksis riik ja mis said ülalpidamiseks ning koolimajade ehitamiseks riigilt rikkalikku toetust. Õppeaeg kestis viis aastat, õppetöö toimus vene keeles. Ministeeriumikoolid olid venestuspoliitika märkimisväärseks lüliks.

1905. aasta revolutsiooniga pääsesid puhuma vabamad tuuled. 19. aprillil 1906 välja antud seadus lubas asutada erakoole, kus õppekeeleks on kohalik keel. Need koolid pidid loobuma kroonukoolide õigustest ja riigi majanduslikust toetusest. Et lubatud koolid saaksid eksisteerida, tuli asutada kooliseltse, kes koole majanduslikult toetasid. Otepääl tegutses aktiivselt karskusselts, mille tööd juhtis luuletaja ja ühiskonnategelane Gustav Wulff-Õis. Tema oli üks nendest, kes tuli mõttele moodustada Nuustakule kooliselts, mis peaks sihiks seadma emakeelse gümnaasiumi asutamise.

Siinsele kooliseltsile pandi alus 20. septembril 1906, täievoliline juhatus (esimees Gustav Wulff-Õis) valiti 1. jaanuaril 1907. Töötati välja ja kinnitati kooliseltsi põhikiri 30. juulil 1907 saadi luba kool ajutiselt avada, kusjuures nõuti tütarlaste vanuse piiramist ja koduloo õpetamist vene keeles.

Pärast edukalt läbi viidud vastuvõtueksameid algas Otepää emakeelses progümnaasiumis (Nuustaku Kooliseltsi II astme erakool) 3. oktoobril 1907 ametlik õppetöö. Õpinguid alustas ettevalmistusklassis ja põhiklassis kokku 42 noort, nende hulgas pärastine nimekas skulptor Ferdi Sannamees. Koolijuhatajaks valiti Saaremaa mees Jakob Kuusk, kes osutus väga ettevõtlikuks koolijuhiks ja suurepäraseks pedagoogiks. Ta õpetas reaalaineid, koostas ise loodusloo ja keemia õpiku, paljundas need õpilaste jaoks käsitsi. Tema koostatud keemiaõpikud olid hiljem trükituna kasutusel kõikides emakeelsetes gümnaasiumides.

1909. aastal ehitas kooliselts oma "kulu ja kirjadega" koolimaja, mille projekti koostas tasuta insener Maurits Tallinnast. Koolimaja ehitati valmis kuue kuuga (!) ja on veel praegugi kasutusel ühe koolihoonena.

1919. aastal saadi Eesti Vabariigi Haridusministeeriumist luba muuta Otepää progümnaasium täielikuks gümnaasiumiks. Kooli ülalpidamise kulud pidi kandma haridusselts, õpetajatele palgamaksimine läks riigi kätte. Õpilaste arv tõusis 1919. aasta sügisel 322-le. 1924. aasta kevadel lõpetas Otepää Gümnaasiumi esimene lend – 12 õpilast.

1930ndatel tuli otepäälastel tõsiselt võidelda oma kooli olemasolu eest. 1. augustil 1933 arvati Eesti Vabariigi valitsuse otsusega Otepää Haridusseltsi Eragümnaasium avalikkude gümnaasiumide võrgust majandusraskuste tõttu välja. Haridusselts pidas oma jõududega gümnaasiumi klasse üleval veel kolm aastat, kuid alates 1936/37. õppeaastast pidi sellest majanduslike raskuste tõttu loobuma. Töötama jäid vaid keskkooliklassid (7.–9.kl.).

Otepäälased jätkasid kõikvõimalike kanalite kaudu võitlust kooli taastamiseks täieõigusliku gümnaasiumina. Töö viis sihile – 1. augustil 1938 nõustus haridusministeerium Otepää Eragümnaasiumi järk-järgulise taasavamisega. Kooli ülalpidamiseks tuli moodustada sihtasutus, kuhu kuulusid Tartu Maavalitsus, lähikonna vallavalitsused ja tähtsamad kohalikud organisatsioonid.

24. augustil 1938 allkirjastas Eesti Vabariigi president otsuse: "Avada sihtasutuse "Otepää Hariduse Seltsi Gümnaasium" poolt ülalpeetav õigustega eragümnaasium Otepääl, nimetusega Otepää Eragümnaasium, milles avada arvates 1. augustist 1938. a. I klass, arvates 1. augustist 1939. a. II klass ja arvates 1. augustist 1940. a. III klass ja võtta nimetatud gümnaasiumi õppejõudude palgad riigi kanda". 1941. aasta kevadel lõpetas Otepää Eragümnaasiumi peale 4-aastast vaheaega järjekordne, XIV lend (2 klassi, 44 õpilast).

Okupatsiooniaegadel kujundasid võõrvõimud oma äranägemise ja tavade kohaselt ka Otepää Gümnaasiumi tegu ja nägu. 24. novembril 1944 ühendati Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi otsusega Otepää Linna Mittetäielik Keskkool (1.–7. kl) ja Otepää keskkool (8.–11. kl) ühiseks täielikuks Otepää keskkooliks (1.–11. kl).

1930. aastal valminud ajakohane Otepää algkoolimaja hävis 1944. aastal sõjatules. Õnneks jäi tulest puutumata 1909. aastal ehitatud gümnaasiumihoone. Sellesse majja

koonduski nüüd kogu Otepää õpilaspere. Töötati kahes täisvahetuses, hiljem lisandus kolmanda vahetusena veel ka õhtukool.

Sõjatuli oli hävitanud suure osa Otepää linna elamutest, kus tavapäraselt olid peavarju saanud ka maalt pärinevad koolilapsed. 1953. aasta sügiseks valmis Otepää Keskkooli internaadihoone, mis mahutas 60 õpilast. Ehitusmaterjalina kasutati Otepäält 15 km kaugusel asunud Puugi mõisa härrastemaja, mis veeti lahtivõetuna Otepäele ja monteeriti siin uuesti kokku.

Uue koolimaja ehitustaotlused lükati haridusministeeriumi poolt järjekindlalt tagasi. Otepää rajooni tollased juhttöötajad (täitevkomitee esimees Karl Noomen) otsustasid kasutusele võtta kavaluse – 1956. aastal suunati koolimaja üle kaema “kõrge komisjon”. Komisjon kuulutas koolimaja üksmeelselt avariiohtlikuks ja tegi ettepaneku kiires korras toetada esimese korruse ruumid, kuna maja olevat tervikuna varisemisohhtlik. Kiiresti saadeti ehitusmehed maja toetama, avariiahtid aga läkitati haridusministeeriumile ja valitsusele.

3. oktoobril 1957 tuli tolelaegne haridusminister V. Oja Otepäele, veendus kohalike juhttöötajate aktiivsel kaasabil ja muidugi koolimaja ülevaatamisel isiklikult olukorra ohtlikkuses. Ta andis lubaduse, et 1958. aastal alustatakse Otepäele uue koolimaja ehitamist.

Minister oli sõnapidaja mees! 30. aprillil 1958 toodi kohale esimene koorem ehitusmaterjali, kooli 51. aastapäeval (3. okt. 1958) paigaldati pidulikult uue koolihoone nurgakivi. Ehitatava koolihoone projekti autoriks oli Koidu Lassmann.

Uue koolimaja ehitustöö käis täie hooga, vana koolihoone võis nüüd vabastada segavast toetuskonstruktsioonist. Maja on tänapäevani läbi saanud ilma selleta.

1. septembril 1961 algas õppetöö uues koolimajas. Maja oli projekteeritud 600-le õpilasele, ehituse maksumus tollases väeringus oli 400 000 rubla. Koolis viidi nüüd sisse tootmisõpe, avati muusikaklassid, peatselt valmis koolimuuseumi esimene ekspositsioon (jaan. 1962). Esimeste hulgas vabariigis alustati kodu-uurimise fakultatiivkursuse õpetamist (1967). Aastatega kujunes Otepää Keskkool koolimuuseumi ja kodu-uurimistöö valdkonnas (juhendaja Heino Mägi) üheks juhtivamaks kooliks Eestis.

Aastal 1969–1975 töötasid Otepää Keskkoolis suusaspordi eriklassid, mille lõpetasid 81 õpilast, kelle hulgast sirgus rida teenekaid sportlasi nagu F. Koltšin, J. Bogdanov, E. Parik jt.

1973. aastal avati Otepää Keskkoolis ajaloo eriklass. Eriklassi lõpetanutest kaitses Valter Lang 1996. aastal arheoloogia alal doktorikraadi.

1977. aastal pandi teeneka pedagoogi Tiitu Maasika juhtimisel alus kunstiõpetusele.

Sõjajärgsetel aastakümnetel (1945–1979) suunas Otepää Keskkooli muusikalist tegevust entusiast August Krents. Tema juhitud kollektiivid – rahvapilli-, mandoliini- ja puhkpilliorkester ning koorid olid tuntud ja tunnustatud kogu Eestimaal. Häid traditsioone jätkab tänapäeval kooride osas muusikaõpetaja Eve Eljand.

Aastakümnete jooksul on üldtuntuks saanud rida Otepää kooli kasvandikke: teaduste doktorid August Miljan, Lembit

Sarapuu, Johan Sarv, Valev Uibopuu, Valter Lang, Dagmar Kutsar; kirjamehed Oskar Kruus, Veli Kudres, Peeter Lindsaar, Linda Viiding, Madis Raju, Kalju Leht, Erlend Teemägi; laulja Aarne Viisimaa; kunstnikud Ferdi Sannamees, Märt Laarmann, Kristjan Teder, Alfred Kongo, Enn Volmere, Erna Ruus, Ago Kivi; laskesportlane Alfred Kukk (5-kordne maailmameister), suusasportlased Karl Westerstein, Rein Kahru, Vello Teder, Jüri Teder, Fjodor Koltšin, J. Bogdanov, E. Parik, Vaino Kelder, Enno All, Heido Meema, Tõnu Haljand, Silver Eljand, Vladimir Golubev, Kalev Aigro, kolm Keemut – Adu, Agu ja Mirjam; kergejõustiklased Heino Sisask, Bernhard Ommuk, Aalo Eller; vibusportlane Asta Prääts; kabetaja Õie Kroon jt.

Viimase aastakümne ajal on silma paistnud ETV ajakirjanik Urmas Ott, TV režissöör Rando Pettai, laulja Marju Länik, näitlejad Toomas Suumann ja Villu Tari, ajakirjanik Mart Juur, poliitik Jaanus Raidal, laskesuusataja Kalju Ojaste, kümnevõistleja Raido Mägi jt.

Kaasaeg tõstab tuntuksaamise lati üha kõrgemale, tuntute hulka pääsemine oleneb eelkõige töökusest, loovusest, tahtejõust ja entusiasmist. See nõuab ühiseid pingutusi õpilastelt ja õpetajatelt, kodult ning koolilt. Seda soovitigi juubeli puhul kõikidele Otepää Gümnaasiumi õpilastele ja õpetajatele.

JAANUS DREVERK, URVE RIDBECK, ENE SAKJAS
Padise Põhikooli õpetajad

KOOLIELUST PADISE VALLAS

Juba 17. sajandi lõpul paistsid oma arenenud koolikorraldusega silma Harju-Madise ja Risti kihelkond. Harju-Madisel on sündinud Bengt Gottfried Forselius, kes koos oma õemehe – Risti diakoni (hiljem Harju-Madise kirikuõpetaja) Gabriel Herliniga õpetasid talurahva lapsi (poisse) Harju-Madisel ja Ristil juba 1683/84. aasta talvel, kus neil oli ligi 50 õpilast. Teatakse, et peale B. G. Forseliuse surma oskas Harju-Madisel koraale laulda ligi 200 poissi. 1694. aastal osanud Harju-Madise kihelkonnas juba 288 inimest lugeda.

1695.–1697. aasta suur nälg ja järgnev Põhjasõda Eestimaa langemisega Venemaa alla seiskasid koolitöö ligi sajandiks. Õpetajatele ei makstud palka, lapsi ei saadetud kooli, koolimajad lagunesid. Kirjaoskus ometi säilis, sest kodus õpetati üksteist lugema. Ka säilisid “kirikukatsumised”, kus küsiti “Väikese katekismuse” ja kirikulaulude tundmist. Alles möödunud sajandi teisel poolel hakati uuesti koole avama. Endise Kloostri (nüüd Padise) valla territooriumil olid möödunud sajandi viimasel veerandil ja käesoleva sajandi algul kuni I maailmasõjani järgmised valla- ehk külakoolid:

– Vasalemma Vallakool, asukoht Padise vallas Rummu külas. Asutamise aeg 1895. Kool töötas kuni Kloostri algkooliga ühendamiseni 1920. aastatel.

– Ämari Vallakool, asukoht Padise valla Ämari külas. Töötas samal ajavahemikul kui Vasalemma Vallakoolgi. Ühendati Kloostri 6-klassilise Algkooliga.

– Padise-Audevälja Vallakool, asukoht Padise vallas Audevälja külas, asutatud 1860. aastal. II maailmasõjani oli kool 6-klassiline, hiljem töötas samas majas 4-klassiline algkool.

– Hattu Vallakool, asukoht Padise vallas Hattu külas. Asutatud 1872. aastal. Hiljem 4-klassiline algkool.

– Põllküla Vallakool, asukoht Padise vallas Langa külas. Eesti iseseisvuse ajal töötas siin 6-klassiline kool. Hiljem töötas kool 4-klassilisena.

– Peale nende koolide töötasid Padise vallas veel kool Laokülas ja Risti mõisa vallakool, asutatud 1872. aastal, mille kohta täpsemad andmed puuduvad.

– Harju-Ristil töötas kuni tsaarivalitsuse lõpuni veel vene õigeusu kihelkonnakool. Õpetajad kandsid vormi ja said palka riigilt.

On säilinud andmeid, et Padise vallas Arukülas õpetas 19. sajandi 50. aastail eelkooliealisi lapsi lugema Siimuri talu peremees Jakob Amberg. Padise-Aruküla Vallakool asutati 1860. aastal ja asus Padise vallas Arukülas. Teada on, et kool asus oma algpäevil Padise Uuemõisas. Uuemõis oli krahvi elamu enne praeguse mõisahoone ehitamist. Uuemõisa hoone on nüüdseks lammutatud.

Padise-Aruküla Vallakoolis õppis 1863. aastal 21 poissi ja 3 tüdrukut. 1870. aastal ehitati Arukülasse koolimaja. Esimeseks õpetajaks Padise-Aruküla Vallakoolis oli Toomas Friedemann (1835–1912), kes oli pärit Annuse talust, kus tema vennapoeg Aleksander kõrges vanaduses oma perekonnaga elas. Toomas Friedemann olevat koolmeistri ametit kaua pidanud. Rahvasuus teati rääkida, et temale tahetud viiekümne aasta ametijuubeliks kinkida hobune ja vedruvanker. Ta pidi olema lugupeetud mees, et teda nii suure kingitusega austada taheti. Hobust ja vedruvankrit millegipärast siiski ei kingitud. Kingitus antud talle sularahas. Toomas Friedemanni juures olevat õppinud Priidik Ambach, kes hiljem töötas õpetajana Arukülas ja Audeväljal. Priidik Ambach asus kooliõpetajana tööle 1861. aastal. Selle tõendina on säilinud piibel, mille kinkis talle 25aastase koolitöö juubeli puhul 1886. aastal Risti kiriku pastor. Koolmeistri palk oli 1863. aastal 8 tündrit vilja. Niihästi Toomas Friedemann kui ka Priidik Ambach olid 19. sajandil esimesed koolmeistrid Aruküla Vallakoolis. 1890.–1893. aastal töötas Aruküla Vallakoolis kooliõpetajana Sandati nimeline isik, hiljem Villem Tuulik Saaremaalt 1908. aastani.

1908.–1912. aastal oli õpetajaks Eduard Lember Saaremaalt, kes oli hariduse saanud juba Kuressaare Linnakoolis (1905). 1911. aastal oli õpilasi 29, 1909/10. õppeaastal lahkus kooli lõpetamata kümme õpilast. Õpetaja aastapalk oli 180 rubla. Pärast Eduard Lemberit tuli Aruküla kooli õpetajaks Tõnis Kõll.

Oma mälestustes kirjutab Aleksander Küla, kes sai oma hariduse Aruküla Vallakoolis, järgmist: “Aruküla koolimaja oli vanaaja ehitus, ta vanus küünib saja aastani. Siin Kloostri jõe kaldal, ümbritsetud männimetsast, on ta vastu võtnud palju, palju õpilasi. Juba 1871. aastal, kui minu vanaisa Nigolas tuli kooli naabrusesse Ülejõe elama, oli siin kool. Kooli sisustuseks olid pikad lauad pinkidega. Kolmjalal seisis suur klassitahvel. Seinal rippus Euroopa kaart. Peale selle olid toas veel orel ja õpetaja kantsel, millel seisis gloobus. Kantsli kohal üleval rippusid suured Romanovite portreed – Nikolai II oma emaga.

Õpilasi oli kokku 76. Õpilaste arv aga kasvas 2. ja 3. õppeaastal, sest Ämari koolist tulid siia mitmed õpilased. Hommikul alustati koolitundi tavaliselt koorilauluga oreli saatel. Seejärel luges korrapidaja-õpilane “Meie Isa” palve. Siis algasid tunnid. Esimene tund oli usuõpetus, millest võttis osa terve kool. Et koolimaja ühes ruumis õppisid kõik kolm klassi koos, jagati tunnid niiviisi, et ühed teiste tööd ei segaks.

Esimeses klassis õpiti emakeeles, teises ja komandas klassis pandi rohkem rõhku vene keelele. Nii oli igal kolmapäeval piltlik õpetus vene keeles – seinale riputati suur pilt, mis kujutas endast Venemaa elu ja tööd igal aastaajal, nii kodus kui ka väljas. Õpetaja näitas kepiga pildi osale, mis kujutas lapsi. Ühel olid silmad rätiga kinni seotud. Õpetaja küsis: “Mis lapsed teevad?” See pätkel oli raske katki hammustada, sest lapsed ei teadnud sõna *pimesikk* vene keeles, “žmurki” oli lastele teadmata. Hiljem, kui õpetaja selle sõna tahvlile kirjutas, oli see raskus lahendatud. Taolisi õppepilte oli kaheksa. Kirjalikke töid tehti sageli nii: õpetaja kutsus ühe lapse klassitahvli juurde, teised jäid oma kohtadele, võtsid krihvliid ja hakkasid tahvlitele kirjutama. Hiljem aga kontrollis õpetaja laste töid. Kui selgus, et mõni laps oli suurelt tahvlilt maha kirjutanud, pandi talle hoiatusega hinne.

Koolimajas oli ka tööjaotus. Nii kütsid kaks poissi igal õhtul koolimajas ahju, kaks tüdrukut aga pühkisid hommikul klassipõranda puhtaks. Nendest töödest oli vaba esimene klass. Samuti tuli igal poisil tuua koolimajja luud. Laupäeviti määras õpetaja korrapidaja järgmiseks nädalaks. Laupäeval lõppes õppetöö kell 12 päeval lauluga "Jumal keisrit kaitse sa"

Viimase kooliõpetajana töötas Aruküla koolimajas Tõnu Kõll 1916. aastast alates. Aliine Täht, kes elas Padisel Arukülas kõrge vanaduseni, on jutustanud oma mälestustest vallakooli päevil järgmist: "Mina käisin külakoolis 1896. aastast 1899. aastani. Koolis hakkasin käima kaheksa-aastaselt. Koolitoas olid suured lauad ja nende ümber pikad pingid. Ühel pool istusid poisid, teisel pool tüdrukud. Õpetaja kõneles oma puldis. Koolitoas oli ka suur ahi ja jooginõu. Akende peal olid kooliõpetaja lilled, mida me kastsime iga päev. Jalas olid õpilastel harilikud pastlad. Seljas oli poistel kodukootud riidest pintsak, jalas püksid. Ka tüdrukutel olid kodukootud riidest kleidid. Talveks muretseti ikka saapad. Kõige tähtsamaks aineks koolis oli usuõpetus. Seda kontrolliti ka "koolikatsumise" ajal. Kooli käisid "katsumas" Madise kirikuõpetaja Hirss, Vasalemma mõisahärra Baggo, Ämari mõisahärra Tritov ja Padise mõisahärra von Ramm. Ka minu isa käis "koole katsumas" Ta oli Madise kiriku vöormünder, mis tähendab, et ta oli kiriku nõukogus. Kui Vasalemma mõisahärra Baggo käis "kooli katsumas", siis ta lasi kirjutada luuletust õigekirja kontrollimiseks, mis algas nii:

Päike juba madalal on,
mõne sülla kõrgusel.
Aga kui veel üks vanker
Virumaalt alla veeres küla poole...

Kui ma esimeses klassis olin, olid mul kümme käsku nii peas, et sain kirikuõpetajalt kiita. Vaheaeg oli ainult jõulude aeg, siis oli koolis ka jõulupuu. Jõulupuu ümber lauldi usulisi laule ja mängiti mitmesuguseid mängu. Jõulupuul rippusid pikad kompvekid. Ka jõuluvana käis meil siis külas. Jõuluvanale pidi salmi lugema ja selle eest sai igaüks maiustusepaki. Selle sees olid siis kompvekid ja praänikud. Kooli lõpetamisel sai igaüks teatelehe. Siis pidas Vasalemma mõisahärra Baggo kõne. Kord olid minul ja mu naabritüdrukul laulud nii peas, et ta kinkis meile mõlemale väikesed punaste kaantega raamatud."

Peale vallakoolide töötas Madise-Risti Rahvahariduse Seltsi III järgu Erakool 1908. aasta 8. veebruarist Madisel. 1911. aasta andmete põhjal oli seal õpilasi 20. Õpetajateks olid Gustav Liima ja Elviina Valter. Säilinud on selle kooli endise õpilase Artur Telgmaa mälestused:

"Esimesse klassi võeti vallakooli haridusega õpilasi. Kooli eesmärgiks oli anda kohalikele lastele emakeelset haridust, kasvatada neist teadlikke eestlasi. Enamus õpilastest elas internaadis, kus magamistarbed olid isiklikud, samuti toidunõud. Söök valmistati endale ise, kuna teenindavat personali ei olnud. Õpetajaid oli koolis kaks. Juhatajaks oli kogu kooli tegevuse jooksul Gustav Liima. Õpetaja valis haridusseltsi eestseisus. Tal oli nädalas umbes 30–32 tundi. Palka sai aastas ligi 300 rubla. Korteri, kütte ja valgustuse sai õpetaja haridusseltsilt tasuta. Kooli käisid kontrollimas üks kord aastas kooliinspektorid, kes siis vaatasid üle õppe- ja kasvatustöö koolis. Õppeained olid: eesti keel, vene keel, saksa keel, matemaatika, loodusõpetus, ajalugu, füüsika, usuõpetus, laulmine ja käsitöö. Õppetöö kestis mai lõpuni, kuid algust pole täpselt teada. Juunis olid iga klassi lõpul eksamid. Tunnid algasid hommikul kell üheksa ning üks tund kestis 45 minutit. Vaheaeg oli 10 minutit, ainult lõunavahetund oli pikem. Sisekorra pidamiseks valiti õpilaste seast korrapidajad. Koolis tegutses näitering ning oma näidendeid kanti ette haridusseltsi peol igal aastal. Kooli lõppedes esines koolijuhataja lühikese kõnega ja andis lõpetanuile tunnistused."

Territoriaalselt haaras kool Madise ja Risti kihelkonna talupidajate lapsi. Esimese klassi õpilaste keskmine vanus oli tavaliselt viisteist aastat.

Eesti Vabariigi ajal lahkus pärast mõisate võõrandamist 1923. aastal Kloostri mõisast mõisnik von Ramm – tema maja anti üle koolile. Kool kolis Arukülalt Kloostri härrastemajja ja nimetati Kloostri Algekooliks. Kool oli algul 4klassiline, hiljem muudeti 6-klassiliseks. Kloostri Algekooliga ühendati veel Vasalemma ja Ämari valla-kool. Uude kooli asus õpetajaks Tõnis Kõll Arukülalt. Juhatajaks sai Aleksander Koortmann, kes töötas selles ametis kuni 1939. aastani. Aleksander Koortmann oli üpris kõvakäeline mees. Koortmanniga koos töötas koolis veel naisõpetaja Mari Voore, kes oli suur seltskonnategelane, hea kõneleja, lõpetanud kaks teaduskonda ülikoolis, omas keemiamagistri kraadi.

1930. aastate algul avati Kloostri 6-klassilise Algekooli juures täienduskool. Algul tütarlastele, kus neile õpetati kangakudumist, õmblemist, majapidamist ja tervishoidu. Hiljem võeti vastu ka poisse, kellele õpetati raua- ja puutööd, anti teadmisi karjakasvatusest ja põllutööst. Esimeseks täienduskooli õpetajaks oli Marta Erlich. Hiljem viidi see kool Kloostrist üle Ristile.

1930.–1940. aastani oli Kloostri Algekool 6-klassiline, õpetajaid oli neli või viis. Õpilasi oli umbes 100–200. Peaaegu kõik klassiruumid olid läbikäidavad. Saal oli siis märksa suurem (laiem koridori arvel). Saalis peeti üks kord nädalas palvust, mis oli kohustuslik tervele koolile.

Kui suleti V ja VI klass Audevälja ja Põllküla koolis, siis avati Kloostri kooli juures internaat õpilastele. Algul keetsid õpilased ise endale toitu, hiljem palgati kokk. Toiduained pidid lapsed kodunt tooma. Kokk võttis ise need laste käest vastu, kuid seejuures ei pidanud ta mingit arvestust. Sööginõud olid õpilastel isiklikud. Lõunavaheajal anti õpilastele teed. Esimeseks keetjaks kooli internaadis oli Maria Veermäe (sünd. 1906. a). Lisagem veel, et see, kes tahtis teed juua, pidi tooma paki teed ja jooginõu (klaasi või kruusi). Söödi klassilaudadel. Tee tõi ja kallas kruusidesse korrapidaja-õpilane. Lõunavaheaeg kestis tavaliselt 30 minutit.

Esimeseks pioneerijuhiks ja ühtlasi ka kommunistlike noorte sekretäriks 1940.–1941. aastal oli Harri Randmäe. Ta võttis osa II maailmasõjast ja tuli koju tagasi tiisikusehaigena. Kodus ta põdes ja suri varsti. Esimesed kommunistlikud noored olid Martin Rüütel, Helga Ojala ja Helgi Allas. Enne sõda praktiliselt mingit pioneeritööd ei toimunud, kuna pioneere oli vähe.

Saksa okupatsiooni ajal oli Padise koolis kolm komplekti klasse (I–II kl, III–IV kl, V–VI kl). Koolis töötas koolijuhataja ja kaks õpetajat. Klassivälise töö ringe oli vähe. Tegutsesid vaid rahvatantsu- ja näitering. Sõjaaegsesse noorteorganisatsiooni “Eesti noored” kuulus vähe noori. Kaugemal elavatel lastel oli väga raske koolis käia, sest koolis puudus internaat. Samuti polnud ühistoituslustamist. Õppetöös erilisi muudatusi ei toimunud, ainult usuõpetuse tundide arvu suurendati. Kui varem oli suvevaheaeg ka õpetajatele puhkuseks, siis nüüd suunati õpetajad vallamajja kantseleisse talundi majapidamisraamatuid täitma ja norme arvestama ning üks õpetaja saksa keele kursustele, mis korraldati Sakus.

Pärast sõda 1945. aastal muudeti kool 7-klassiliseks. Kuna suurenes klasside arv, siis ei jätkunud enam klassirume. Õpetajatele ei jätkunud kortereid ja sellepärast oli osa koolirume kasutusel õpetajate eluruumidena. Kogu kool oli suures ruumikitsikuses. Hiljem vabanes küll osa ruume klasside jaoks seoses sellega, et koolile anti Kadaka maja endises mõisapargis õpetajate korteriteks. Aga sellega ei olnud ruumide probleemid veel lahendatud. Asuti tegema ümberehitusi, mis algasid 1956. aasta suvel – direktor Orumaa ajal. Ümberehitus oli küllalt põhjalik. Kõigepealt lammutati koolimaja (endise mõisa häärberi) otsas asuv kunagine teenijatemaja, kus asusid nn peretoad – kaks söögituba, pereköök, kaks teenijate magamistuba, sahvrid ja koda. Kogu majaosa oli varisemisohus. Ümberehituste ajal viidi koolimajas sisse

koridorisüsteem. Selle tagajärjel muutus alumisel korrusel asuv endine mõisa saal palju väiksemaks. Puutumatuks jäid saalis olevad sambad, mis omavad küllaltki suurt arhitektuuriajaloolist väärtust. Alles jäeti ka alumisel korrusel asuv epitaaf (raidkiri) – Gustav Adolfi kinkeleping Thomas von Rammile. Klassiruumid, mis varem olid läbikäidavad, viidi nüüd ülemisele korrusele. Alumisele korrusele jäeti kooli abiruumid ja kabinetid.

Teisele korrusele ehitati samuti koridor. Sissekäik igasse kabinetti tehti koridorist. Kapitaalremont lõpetati 1958. aastal. Ka elektrivalgus toodi kooli sisse remondi ajal. Endise Padise mõisa härrastemaja ümberehitus ei lahendanud veel täielikult kooliruumide kitsikust. Selle majas töötas kool kuni 1982. aasta alguseni.

Alates 1961. aasta septembrist, kui rajoon läks üle 8-klassilisele koolikohustusele, muudeti Padise 7-klassiline Kool Padise 8-klassiliseks Kooliks. Kooli ukse kõrvale pandi eesti- ja venekeelne nimesilt. Alates 1. oktoobrist 1961 alustas Padise 8-klassilise Kooli ruumes tööd Padise Maanoorte Keskkooli VIII klass. Kool töötas 8-klassilise kooli baasil. Juurde tulid õpetajatest Martin Vaikna – bioloogia-, keemia- ja geograafiaõpetajana ning Andrei Meos – füüsikaõpetajana. Kool töötas neli päeva nädalas, kokku 26 tundi nädalas. Programm oli sama nagu päevasel 8-klassilisel koolil. Kool algas 1. oktoobril ja lõppes 30. aprillil. Sügisel asus õppima 13 õpilast, kellest kevadel lõpetas kaheksa. 1. novembrist 1962 kool suleti õpilaste vähesuse tõttu. Padise 8-klassilise Kooli ja Padise Maanoorte Keskkooli direktor oli Hilda Kesa.

1969. aastal avati Padise 8-klassilises Koolis muusikaklass Heino Ridbecki juhtimisel. Selles õppis ka naaberkooli – Risti 8-klassilise Kooli õpilasi. Valla territooriumile, kus 100 aastat tagasi oli 7 kooli, on jäänudki alles vaid need kaks kooli.

16. jaanuaril 1982 avati Padise 8-klassilise Kooli uus hoone, direktor on Jüri Alter.

Praegu õpib Padise Põhikoolis 145 õpilast. Kooli arengukavasse oleme võtnud üheks eesmärgiks keskkonnakasvatuse läbi kohaliku looduse, ühiskonna ja kultuuri. Jätkub aastatepikkune töö teemal “Tunne oma koduküla.” Selle teostajaks on kodulooring (juhendaja õp U. Ridbeck). Lisaks kodulooringile töötab meie koolis hulgaliselt ka teisi ringe: mitu käsitööringi (juhendaja õp J. Lainemäe), spordiringid (õp O. Aunver), näitering (õp L. Gustavson), rahvatantsuring (õp K. Kohver ja õp L. Koosa), muusikaringid (õp S. Peters). Meil on oma kooli laul (õp H. Ridbeck ja õp O. Aunver), lipp, kleps, oma kooli puu.

Lapsevanemad kingivad Padise koolile juubeliks lipu

Kooli aastapäeva tähistamisega tegime algust 1984. aastal, kui pidasime 300. aastapäeva. Tähistasime ka 310. aastapäeva ja 1997 aasta kevadel Harju-Madisel koos B. G. Forseliuse Seltsi ja Risti Põhikooliga eesti rahvakooli 310. aastapäeva. Kuna Jüri Alter töötab Keila SOS-Lasteküla juhatajana, siis juhib praegu kooli direktori kt Ene Sakjas.

REET LEPIK

Puhja Gümnaasiumi õppealajuhataja

PUHJA GÜMNAASIUM – ÜHE KOOLI LUGU

Juured

1686. a. saadeti kirikuõpetaja Adrian Verginiuse palvel üks Forseliuse seminari kasvandikke Puhja lapsi õpetama. Kahe aastaga oli 48 õpilast lugemisoskuse omandanud, poiste kõrval mõned tüdrukudki.

17 sajandi alguses õpetas Puhja lastele koolitarkust Käsu Hans, esimene teadaolev eesti rahvusest luuletaja.

Nii see algas... Adrian Verginiuse ja Käsu Hansu mälestuse jäädvustamiseks avati neile 1988. a mälestustahvlid Puhja kiriku juurde toodud suurel maakivil.

Puhja kooliajalugu oli alguse saanud ja jätkus:

1686. a asutati talurahvakool,

1836. a kihelkonnakool,

1919. a 4-klassiline algkool,

1928. a 6-klassiline algkool,

1940. a Puhja 7-klassiline Mittetäielik Keskkool,

1956. a Puhja Keskkool,

1997 a Puhja Gümnaasium.

Praeguseks juba üle 310 aasta vanune koolilugu räägib paljudest teenekatest ja tuntud inimestest: koolijuhatajad Friedrich Kerstens, Emil Kerstens, Arnold Friedrich Rossmann, Rudolf Perna (30 aastat koolijuhina), Valter Puidak (20 aastat), August Kirsipuu (esimene keskkooli direktor, oma ametis 23 aastat); õpetajatena on siin töötanud Aleksander Läte ja Gustav Wulff-Õis; 1937. a. valminud koolimaja projekteerimisest võttis osa Hugo Laur, kes Puhjas suvitades siinses kultuuri- ja hariduselus agaralt osales. Puhja hariduselu 300. aastapäevaks tellis kool kunstnik Rein Tammikult Puhja ja Puhja kooliga seotud kultuuri- ja haridustegelaste portreed. R. Tammik teostas fotode järgi üheksa pilti Eestis esmakordselt rakendatud tehnikas – õlimaal siiditrükiga (siiditrükk Ants Ruusmaalt). Dokumentaalmaalide portreeline keskosa on ümbritsetud piltidega Puhja koolist ja selle ümbrusest, see annab maalidele suure sisulise kandvuse, lisab meeoleolu.

Aeg saab ajalooks talletatuna. Õpetaja Kersti Aadusoo juhendamisel on aastatel 1991–1996 valminud 46 uurimust, mis jutustavad Eesti Vabariigi ja lähiümbruse ajaloo kõrval oma kooli minevikust, õpetajatest, lõpetanutest, näiteringide tegevusest, skautlikest organisatsioonidest.

Meie ajalukku jäävad 37 keskkoolilendu 770 lõpetajaga, neist 10 kuldmedaliga ja 18 hõbemedaliga keskkoolilõpetajat.

1997. aasta kevadel astus ellu I gümnaasiumilend. Puhja hariduselu 310. aastapäevapidu 26. aprillil 1997. a oli ka Puhja Gümnaasiumi sünnipäev.

Õied

Missugune on meie tänane kool ?

Puhja Gümnaasium on ilus ja hea maakool, mida me püüame ikka ilusamaks ja paremaks muuta. See on nagu ühe pere lugu – siin on pidupäevi vähem kui argipäevi, kuid argipäevad on erinevad ning huvitavad; siin on rõõmu laste edusammudest ja muret nende tuleviku pärast.

Meie töökeskkond on korrastatud: meil on korrektsed ametijuhendid, realselt toimiv kodukord, tõeline meeskonnatöö kooli juhtimisel, kollektiivne sisekontroll ühendatult individuaalse eneseanalüüsiga, on välja töötatud põhimõtted koostööks lapsevanematega ja õpetajate töö edukuse hindamiseks, tihe mõlemapoolne suhtlemine vallavalitsusega ning ühistegevus valla kultuuri- ja haridusasutustega.

Me teame, mida ootavad oma koolilt meie õpilased, ja sedagi, millega nad rahul on. Õpilaste arvamus ja hinnanguid näitavad arvukad erinevate meetoditega uuringud paljudes valdkondades: huvide ja eluhoiakute küsimustiku vastused, koolisuhete, mikrokliima ning õpioskuste analüüsid, koolirõõmu TOP 100 punktital, oma kooli hinnangud erinevates vanuseastmetes, ajurünnaku "Ideaalne kool" pakkumised, lõpetajate ankeedid, intervjuud, kirjad jpm.

Oleme seisukohal, et õpilastega tuleb kõigest rääkida, kõike arutada, ühiselt lahendusi otsida. Iga idee väärrib väljaütlemist, hea mõte teoks tegemist. Ja ikka nii, et otsida võimalusi tegemiseks, mitte põhjusi äraütlemiseks. Meie põhimõte on – kui kuidagi ei saa, siis kuidagi ikka saab! Ühisteks aruteludeks oleme kasutanud juhtkonnatunde, kus küsida võib kõike ja vastata tuleb kõigile, samuti veerandilõpu aulatunde, kuhu koguneme läbi rääkima kindlatel teemadel. Aga tavaliselt ei tea kunagi ette, missugusel trepikäänakul, koridoris, klassis või kabinetis õpilasele oluline tuleb selgeks rääkida. Hea ongi, peaasi, et küsimisjulgus ja rääkida tahtmine ei kaoks!

Me oleme uurinud õpetajate suundumusi, väärtushinnanguid, koolimuresid ja rõõme – õpetajad on vastanud küsimustikele, teinud teste, avaldanud arvamus, lisaks igakevadine oma töö analüüs. Kõige selle tulemusena võime öelda, et igaüks meist tunneb nüüd iseennast paremini, on saanud end võrrelda teistega, leidnud võimalusi ja põhjusi kolleegist aru saada, teda hinnata. Üksteist tundes ja toetades võib suuri asju teoks teha.

Lapsevanemad on otsustanud kooli võõrkeeleõpetuse valiku, soovitanud valikaineid, avaldanud arvamus oma lapse kooliõpetuse ning kooli arengukava kohta. Ja taas – vanemad peavad alati saama tagasisidet, kuidas nende hinnangud koolielu tegelikkust mõjutavad.

Puhja Gümnaasium on andnud oma õpilastele head haridust, keskkooliklassides töötame juba aastaid valla toetusel oma õppekava järgi. Kuigi meie õpilaste arv pole enamasti võimaldanud paralleelklasse vanemas kooliastmes, oleme alates 1988.aastast õpetanud reaal-, humanitaar- või üldharus. Reaalharu õpib 5 nädalatundi matemaatikat, 3 tundi füüsikat, 2 tundi arvutiõpetust; humanitaarharus on rohkem kirjanduse ja emakeele tunde, erinevad on valik- ja vabaained. Oleme õpetanud inglise keelt kõigis klassides 4 tundi nädalas, soovijatele kolmanda võõrkeelena soome keelt. Häid tulemusi on meie õpilased saavutanud aineolümpiaadidel. Matemaatikahuvilised õpilased, keda juhendavad õpetajad Lehte Vihand, Maie Jurak ja Mariann Karja, on olnud edukad maakonna olümpiaadidel (1996./97. õppeaastal 11. kl Helen Karu I-II koha jagamine, 9. kl Mari Sepp I koht, 6. kl Age Laine III koht), järelkasvu ja 3 maakonna (Tartu, Viljandi, Valga) olümpiaadil, "Känguru" võistlustel.

Auhinnalisi kohti on saavutatud vene keele, ajaloo, inglise ja emakeele olümpiaadidel. Traditsioonilised on koolisisesed ainenädalad ja -päevad. Iga õppeaasta maikuus on kaks nädalat tõsisest teadmiste kontrolli, toimuvad kooli

kontrolltööd ja arvestused.

Meie kooli lõpetajad on olnud edukad ka edasi õppides – sissesaamisprotsent kõrgkoolidesse oli 1996. aastal 42,9 ja 1997. aastal 40,9 (reaalharus 46,2). Meie põhikooli lõpetajatel pole raskusi sissesaamisega Tartu linna prestiižsetesse gümnaasiumidesse. Igas ainetunnis, kõigis ettevõtmistes püüame oma õpilastes kasvatada teadmist, et koolis ei õpita lihtsalt aineteadmisi, vaid õpitakse elu: nõudlikkust enda suhtes, töötegemise oskust, järjekindlust, lugupidamist üksteise suhtes. Kellelgi pole õigust segada teiste tööd (ei kaasõpilaste ega õpetaja oma) hiline mis või töövahendite puudumisega, sellele raisatud aeg on kõigi ühine kaotus. Kurjad oleme nendega, kes põhjuse ta puuduvad, neil tuleb kevadel sooritada arvestused kõigis ainetes, kus põhjuse ta puudunud tundide arv ulatub 10%ni.

Meie koolis peetakse lugu tublidest õpilastest. Iseseisvuspäeva eel ootab vallavanem neid pidulikule vastuvõtule, vanema kooliastme kolm tublimat saavad iga veerandi lõpus ergutusstipendiumi. 1997./98. õppeaasta toob kaasa nimeliste stipendiumide rakendamise. Maikuu peame päevade päeva (nimi tuli õpilastelt endilt ja pole halvustava varjundiga). Sellegi päeva kombestik on läbi teinud pika arengu: on olnud kohtumisi vilistlastega, kommipidu, kontserte, preemiareise. Viimased aastad on toonud suure teatripäeva, mil viime üle 100 õpilase "Ugalasse" Piletid on kinni maksnud vallavalitsus, sõidu kool ja teatril on igal aastal olnud mängukavas etendusi, mis kõiki köidavad. Kõik algas "Armastusest kolme apelsini vastu" ja kestab.

Veerandite viimase nädala kaks päeva on väike hingetõmbepaus tublimatele, nemad on siis "koolipriid", kui teised viimast võtavad.

Kooli huvitegevus on välja kujunenud aastatega – töö käib kaht suunda arvestades: hoida pikka aega tegutsenud ringe elujõulistena ja leida uusi tegutsemisvõimalusi. Meil on rahvatantsurühmad igale vanuseastmele, mudilas- ja lastekoor, muusikaklassid ja -ringid, liikumisrühm, turismiring, matemaatika-, emakeele-, kunsti- ja soome keele ringid, tegeldakse korvpalli ja tõstmisega.

Meie mudilaskoor (juhatab õp Anne Soosaar) võitis 1994. a R. Pätsile pühendatud mudilaskooride festivali ja sai I kategooria, oma taset tõestati taas koolinoorte laulu- ja tantsupeol. 1997. aasta peole sõitjaid oli traditsiooniliselt palju: mudilaskoor ja lastekoor (õp Ruth Luts), 5 rahvatantsurühma (neist 4 juhendajaks õp Kaja Kress).

14. mail 1991 toimus Puhja Keskkooli aulas pidulik kodutütarte vastuvõtuaktus, mis oli üks esimesi kogu vabariigis. 15 tütarlast koondus rühma nimega "Kannike" Kooli juubeliaastaks oli kodutütred juba 55 ja noorkotkaid 14. Kõik aastad on organisatsiooni tegevust juhtinud Puhja Keskkooli vilistlane, praegune õpetaja Ülle Närska, kes on EV Kodutütarte Peavanema abi, noortemagister 1995. a. ja III järgu Valge Risti kavaler 1996. a sügisest.

Ü. Närska: "Elustame oma esiemade traditsioone mängudes, tantsudes, lauludes ja seltskondlikus elus. Armastuse ja austuse tunde kasvatamist oma kodupaiga vastu alustame sugupuu uurimisega ja Vabadussamba hooldamisega. Nooremate kodutütarte juhtideks on koolitust saanud vanemad kodutütred. Meie tantsu- ja näiteringi tüdrukud viivad läbi seltsimaja lastehommikuid. Meie koolis toimub iga-aastane mängujuhtide kursus rühma- ja salgajuhtidele, osalejaid on alati üle Eesti.

Suvel käime palju laagrites, Puhja kodutütred on osalenud 23 skautlikus laagris Eestis, aktiivsemad noored on saanud võimaluse külastada lastelaagreid Soomes ja Rootsis. 1993. aastast teeme koostööd EHTO-ga (Eesti Heade Templerite Organisatsiooniga), meie rühmajuhid osalesid rahvusvahelistel noorteseminaridel Prantsusmaal, Saksamaal, Rootsis.

Meie kompassiks on eesti keel, kaardiks ühiskondlik elu. Püüame olla tublid orienteerujad, kes ei häbene oma päritolu." 1996. a kevadest kuulub Puhja kool tervist edendavate koolide hulka, neid on Eestis 13. Meie koolis juhib sedagi tööd õp

Ülle Närska. Eesmärgiks on seatud õpilaste eluviiside ja harjumuste parandamine ning ühtse tervisliku elukeskkonna loomine. Kooli tervisenädalad haaravad kõiki kooliastmeid, õpetajaid ja lapsevanemaid. Püüame teha kõik, et meie kooli lõpetanu saaks kaasa positiivse mõttelaadi, oskuse olla ja jääda terveks.

Oma kooli tunnet kujundame traditsioone hoides ja luues. Meil on väga pidulikud 1. septembri aktused koolilipu, küünalde süütamise, kellukese, ühispliltide ja puhkpillimuusikaga. Meie lõpuaktused on kooli ja ümbruskonna pidupäevad kindlate rituaalidega: lipu üleandmine ja uue abituriumi töötus, vanemate ja õpetajate tänamine, auöökulli saab aasta parim gümnaasiumilõpetaja, lennu numbrit kandev tänukull jääb neid klassijuhatajale meenutama, igale lõpetajale on oma kooli öökullimedal teele kaasa anda.

Kooliperet liidavad Puhja kooli päev endiste õpetajate austamiseks, õpetajate päev 13. klassi loovuse ja huumorimeele ilmutamiseks ning abituriumi pädevuse kontrolliks, kooli rahvatantsupidu kõigi rühmade kokkukuuluvustunde loomiseks, kevadkontsert õppeaasta kauni finaalina. Meil on isade- ja emadepäev, hingedepäev, mardi- ja kadripäev, küünla- ja vastlapäev, valentini- ja vilistlaspäev.

Jõuluaeg on meil pikk neli adventinädalat. Koolimaja kaunistavad jõuluaknad ja -kalendrid, lilleseaded ja näitused. Jõuluaja ehteks on jõluball, mille lahkete annetajate toetusel korraldab abiturium õpilastele, õpetajatele, lapsevanematele, vilistlastele, paljudele külalistele. Ja see on tõeline ball kõige sinna juurde kuuluvaga – kõlab kaunis muusika, oma kooli õpilaste kõrval esinevad külalised lähemalt ja kaugemalt, on õnneloose, kingitusi, ei puudu balli üllatuski. Aastast aastasse on leitud uut ja huvitavat. Aastatagune jõluball oli rännak Sinilinnu otsinguil, mis viis külalised lapsepõlve, unistuste ja mälestuste maale. Ballide külalisteks on olnud Jassi Zahharov, Erkki Kõlu ja Valdo Jahilo, Jüri Homenja, tantsijad CC grupist, noorte lemmikansambel "Rumal Noorkuu", üllatustena on elevust tekitanud Diana Klas ja Merle Jääger, tantsuks on mänginud Peeter Jõgioja ansambel ja Vändra Laste Muusikakooli õpetajate võluv orkester. Kõike oli – kauneid neide, väarikaid noormehi, rahulolevaid vanemaid ja õpetajaid, aga ka neid, keda tõeline ball ja selle korraldajad taas üllatasid.

Aastaringselt mängime oma mälumänge, võistkondi on rohkem kui klasse, sest mõni klass paneb välja mitu võistkonda. Traditsiooniliselt on see mäng kooli juhtkonna korraldada, 5 küsimust direktorilt, 5 õppealajuhatajalt, 5 huvijuhilt. Põnevust ja mängutahet on jätkunud juba üle 10 aasta. Vanuserühmade võitjad sõidavad kooli bussiga võidurõõmu nautima õppeaasta lõpul ikka nii, et midagi toredat ees ootaks. Oleme viinud võitjad Tallinna vanalinna päevadele, Haapsallu, Lõuna-Eesti ringreisile, suvepealinna Pärnusse. Käesolevast õppeaastast on võimalusi oma teadmisi näidata veel rohkem, sest mälumängule lisanduvad raadiomäng ja õpioskuste individuaalvõistlus.

Oma kooli peod pole meil kadunud, vähemalt kaks korda kuus (enamasti siiski sagedamini) on kooli aula tantsulusti ja muud põnevad täis: rebaste pidu, playback, konkursid jpm. Moeshow esinejad on olnud maakondliku võistluse parimad ja esindanud Tartumaad ka vabariiklikul võistlusel.

Palju on veel, mida ei raatsi nimetamata jätta: tähtpäevalised kirjandustunnid kooli raamatukogus, koolis töötav laulustuudio, õpetust jaganud kombekool, kevadine sitsiball. Meil käib enne tutipäeva titepäev, mis viib abituriumi lapsepõlvemängude ja -meelelahutuste maale.

Puhja Gümnaasiumis on au sees olnud isetegemise rõõm ja oskused, eriliseks armastuseks on kujunenud aga näitemäng. Põhjused peituvad kauges ajas: 1997. a aprillikuus tähistati seltsimajas laulumängude etendamise 100. aastapäeva Puhjas. Põhjused on ka inimestes: meie koolis on ikka leidunud õpetajaid, keda köidab laste mängulusti lavalaudadele aitamine. Pensionäripõlve peab Hilja Laas, näiteringi

juhendamist jätkab veelgi 52-aastase õpetajastaažiga Linda Raits, lõpuklasside näidendeid on juhendanud Reet Lepik. Oma esinemisostkustele on rakendust leidnud algklasside lapsed, põhikoolis käijad, keskkooli noored, vilistlased ja õpetajad. Publikumenu on saatnud nii muinasjutulavastusi ("Tuhkatriinu", "Sabad sõlmes", "Helepunane lilleke", "Lumivalgeke ja seitse põialpoissi" jt), koolielust pajatavaid näidendeid ("Vihma kallab nagu oavarrest", "Varjud vikerkaarel", "Tüdruk ja aprill", "Äiu-tudu, poiss kui karu"), laulumänge ("Parvepoisid", "Kosjasõit", "Kraavihallid"), sõnalavastusi ("Vigased pruudid", "Neil ammustel aegadel", "Roosad prillid", "Reisile sinuga ungari moodi"), operette ("Rummu Jüri", "Ainult unistus") kui ka muusikali "Džässis ainult tüdrukud" Uskumatu, kuid igal kevadel on tutipäevaõhtu suursündmuseks kogu koolile ja ümbruskonnale: juba kümnekond aastat esitab abituurium sellel õhtul täispika lavastuse. Puhja Gümnaasiumi I lend jätkas traditsiooni – nende tutipäeva lõpuakordiks oli Rodgersi muusikal "Oklahoma" Seegi on traditsioon, et lavastuses mängivad koos oma õpilastega õpetajad, klassijuhatajad, direktor, jätkuks vaid rolle.

Pole möödunud koolipidu või kontserti, kus esinejaks poleks ka õpetajate ansamblit, õpetajad tantsivad rahvatantsurühmades, juhivad peoõhtuid. Muusikaõpetaja Ruth Lutsu kehastumine Nancyks või Maie Parrikuks, tema sarmikas esinemine tantsutrupi saatel õpetajate päeval ja kooli aastapäevapeol jääb nii õpilaste mällu kui ka koolilukku, mida me koos kirjutame. Kooli videoteeki aastatega kogunenut taas läbi vaadates on heldimushetki ja ehedat äratundmisrõõmu paljudel.

Meie kooli ajaleht "Pupujuku" on ilmunud 1993. a alates. Lehes on intervjuusid, reisikirju, uudiseid koolist, edetabeleid, koridoriküsitlusi, mõistatusi. Väiksematele lugejatele on mõeldud lisaleht "Pesamuna" Meie toimetuses tegutsenud õpilased on lehele truuks jäänud ka pärast kooli lõpetamist, kaastööd saame USA-s õppivalt Hiielt, aga ka töökirju Euroopast. Huvitavaid kaastöid on andnud kirjavõistlused. "Pupujukul" on oma õpilastest kunstnikud: esimesed aastakäigud illustreeris Lauri Soosaar, tööd jätkas Kätlin Viilup, 1997. aasta lehte asus kujundama Jaanus Tomp.

Spordiga tegelemise võimalusi on Puhja Gümnaasium pakkunud laias valikus. Õpetaja Milvi Haavandi juhendamisel on nooremad õpilased olnud edukad televisioonivõistlustes ("Tähemängud" II koht, "Tähelepanu, start" III koht), paljud on saanud temalt ka ujumisõpetust.

Tõstespordihuvilisi on alates 1971. a juhendanud Kalev Pensa. Meie kooli korraldatav vabariiklik Puhja karikavõistlus on koolide tõstevõistkondadele suureks võistluseks olnud juba 20 korda. Puhja Gümnaasium on tulnud korduvalt Tartumaa koolinoorte karikavõitjaks, võidetud on lamades surumise ja jõutõstmise võistlusi, auhinnalisi kohti on saavutatud Eesti noorte meistrivõistlustelt. 80-ndate lõpul sai uut hoogu korvpallimäng, maakonna turniiridel on edu saavutanud nii tüdrukute (õp. A. Jõesaar) kui ka poiste (õp Jaak Ratt) võistkonnad. Korvpallitreenerina on poisse juhendanud meie vilistlane Meelis Pastak, tänaseni jätkab teine vilistlane Kaul Karja, kelle 8.–9. klasside poiste korvpallimeeskond võitis EKSL turniiril II koha ja Tartumaa meistrivõistlustel I koha. Maakonna tasemel on auhinnalisi kohti saavutatud ka võrkpallis, kergejõustikus, sulgpallis, džuudos, jalgrattaspordis, poksis.

Viljad

Puhja Gümnaasiumi sünnipäeval mõtlesime juba tulevikule. Tahame anda õpilastele head haridust, töötada heade õpetajatega, tahame koostöös vanemate ja üldsusega aidata luua oma õpilastele head kodu, toetada last koolis hea klassijuhatajaga, sest eduka töö aluseks on head suhted. Tahame olla kohaliku kultuurielu keskuseks, mis võimaldab mitmekülgset huvitegevust, täiskasvanute

koolitust ja enesetäiendamisevõimalusi.

1997 aasta sügisest alustasime sotsiaalharu õppekava väljakujundamist, komplekteerisime progümnaasiumi klassid, kasutusele tulevad õpilaste enesehinnangu lehed. Tulemas on uusi õppekabinette (kodundus, poiste töökoda), raamatukogust peab saama tõeline teabekeskus. Mitmekesisemaks muutuvad valikuvõimalused ja õppevormid. Kool jääb isamaalise tegevuse keskuseks ja tervislike eluviiside edendajaks. "Hea alguse" klasse on juba kaks. Endiselt on kooli lõpetajal võimalik saada autojuhilubasid. Puhja Gümnaasiumi sünnipäeval sai kool ka uue embleemi, autoriks toonane abiturient Kätlin Viilup. Esitleme oma maskotti – öökulli, mis tunnustuse jagajana kasutusele tuli: suur auöökull-küünlajalg eriliste teenete äramärkijana ja parima lõpetaja autasuna; lauaöökull kooli tänu väljendajana ja öökullipärilid tublide tegude ning hea õppimise tunnustuseks. Keraamiliste öökullide loojaks on kunstnik Maanus Mikkel.

Puhja Gümnaasium, see on rahvuslikkust ja kultuuri edendav kool, see on püsivuse ja jätkuvuse tunne, see on koostöö seatud sihtideni jõudmiseks. Puhja Gümnaasium ootab avatud suhtlemist, õppijalt aktiivsust, kollegiaalsust kasvatustöös, usaldust, vastutust, positiivset mõttelaadi.

Puhja Gümnaasiumi sünnipäevasoovid tulevikusihte silmas pidades olid seotud suhtumisega kooli ja haridusse: arutame alati asjad üheskoos selgeks – oma lapsega, oma õpilasega, õpetajaga, emadega, isadega – üksteist tundes ja mõistes on paljud asjad lihtsamad; peame meeles, et kasvatuses ei ole pisiasju, sest igast väikesest heast ning pisikesest veast kujuneb homse ja ülehomse päeva nägu, järgnevad kuud ning aastad praegu areneva noore inimese tegudes.

Aednikud

Puhja kooli tööle tulnud õpetajad on siia ikka jäänud pikaks ajaks, äraminejaid on vähe ja seda kaalukatel põhjustel. Siin töötavad kolleegidena õpetajad, kes oma tööd teevad kuuendat aastakümnet, ja nende õpilased, kes taas on oma vanasse kooli juba pedagoogiseisuses tagasi jõudnud. 53 õpetaja- aastat on täis bioloogiaõpetajal Heljo Koppelil. Üle 40 aasta on töötanud emakeeleõpetaja Selma Luts, kunsti- ja käsitööõpetaja Endla Gärtner, matemaatikaõpetaja Maie Jurak. Teenekaid-staazikaid on palju, nende eluteed ja tööd jäädvustavad õpilaste kodu-uurimistööd. Kooli 39-st õpetajast on matemaatikaõpetaja Lehte Vihand õpetaja-metoodik, 11-l on vanemõpetaja ametijärk.

Rõõmustav arv on seegi, et 9 õpetajat on oma kooli vilistlased. Paljud õpetajad on juba nimetatud, kõiki üles lugeda ei jõua, kuid siiski tahaks veel öelda: meil on erakordselt tark ja inimlik füüsikaõpetaja Jaan Müller, mitmekülgne ja särav huvijuht Lea Järv, meie kooli raamatukogu häid traditsioone jätkav emakeeleõpetaja Linda Gottlob, kõigest huvituv laia silmaringiga emakeellane Iivi Lehtma, professionaalsed võõrkeeleõpetajad Silvi Müller, Reet Kink, Juta Suur, Silja Lipping, Viktor Ivanov: tarmukas ja sarmikas keemik Malle Tiideberg, tublid algklassiõpetajad Vilma Krünvald, Külli Korol, Maire Sepp, Maire Purm jne, jne. Meie õpetajatel on üle 60 lapse, lapselaste arv on ka suur, kuid see jäägu saladuseks. Meie õpetajad on jõusaali kasutajad ja kaalujälgijad, käivad kursustel ja klubides, natuke reisimaski. Meie õpetajad harivad aeda ja aiamaad, teevad näputööd, armastavad teatris ja kontserdil käia. Ümmargused sünnipäevad on ühiseks tähistamiseks, 1. september tähendab alati ka oodatud õpetajate pidu igal aastal ikka uues kohas.

Õpetajatel on sageli paljut vaja: paberit, kriiti, paljundust, teavet, selgitust... Meie saame kõik selle kooli kantseleist, ikka naeratuse saatel, ikka õigeaegselt ja pisut varemgi. Rahuloluks on põhjust, sest kooli oma raamatupidaja Anu Rokka on kõigi austust ja usaldust pälvinud, sekretär Ülle Aruoja täpsus ja nobedus imetlust

äratanud. Puhja kooli söökla (juhataja Asta Ott) on tõestus sellele, et kui tahet jätkub, võib kooliperet tänapäevalgi hästi toita. Meie söökla on ilus, puhas, lauad kaunilt kaetud, jätkub igale sööjale korralikke taldrikuid, nuge-kahvleid. Süüakse nagu kodus, sest toit on maitsev, menüü laste soove arvestav ja sööki jagub nii palju, et kõht kõigil korralikult täis saab. Ime? Ei ole – hea tahe, aus töö ja valla toetus.

Isiklikke kõnelusi (õpilaste intervjuud õpetajatega):

Missugune peaks teie arvates olema koolikord ?

Reet Lepik (õppealajuhataja): "Koolikord peaks olema nagu üleminekutoon kahe erineva värvi vahel, kus konservatiivne nõudlikkus on mõnusalt ja loomulikult koos demokraatliku vabadusega. Kool on töökoht õpilastele ja õpetajatele, kus kumbki pool on kohustatud oma tööd hästi tegema, sest vastasel juhul nad takistavad üksteist, häirivad kolleege ja koolikaaslast. Aga hea tuju ja rõõmus meel aitavad meil koos olla paremini kui kuri hää ja võimu näitamine. See ei tähenda, et ausalt vihastuda või inimlikult eksida ei tohi. Tore oleks, kui me koos leiaksime lugupidamise üksteise vastu, sest seda ei saa nõuda, vaid ainult ära teenida."

Kas õpilane võib tahta olla õpetajaga võrdväärne ?

Iivi Lehtma (emakeeleõpetaja): "Võib, veelgi enam – peab. Aga mõtestagem see lahti: võrdväarsus ei seisne sinatamises ega kamraadlikkuses, vaid võrdväarses huvis töö ja tulemuste suhtes. Ühine edu teeb kindlasti sõpradeks."

Missugused õpilased Teile meeldivad ?

Jaak Ratt (kehalise kasvatuse õpetaja): "Need, kes julgevad välja öelda oma mõtteid ja välja näidata oma hoiakuid."

Tähtis, tähtsam, KÕIGE TÄHTSAM

Kõige tähtsam on koolis laps, meie õpilane. Tema jaoks on olemas kool ja oleme meie, õpetajad. Last näha, tunda, suunata, kaitsta, mõista, armastada – see kõik on tema õpetamisega lahutamatu seotud.

Missugused peaksid olema meie kooli õpilased ?

Puhja Gümnaasiumis õppivad noored inimesed on ise arvanud nii

- * kõige tähtsamad iseloomuomadused on ausus, inimlikkus, heatahtlikkus, taktitunne, siirus, ustavus ...
- * õnn on armastus, hea kodu, vanemad, raha ...
- * andestamatu on valetamine, mõnitamine, jõhkruks, usaldamatus ...
- * vaba aja meelistegevused on käsitöö, muusika kuulamine, lugemine, unistamine, puude lõhkumine, magamine...
- * kõige ebameeldivamad tegevused on nõude pesemine, heeringa puhastamine, kuulujuttude klaarimine...
- * parim lõhn on metsas pärast vihma, kodusel toidul, piibelehel, puhtusel, kõdunevatel lehtedel, jõuludel...
- * meeldivaim heli on mere kohin, puude sahin, vihma rabin, linnulaul, trummimäng.

"Pupujuku" veergudelt

Parimad aastad ja parimad päevad meie koolis ?

Maie Jurak: "Mida tähendab töötada 4 aastat ühes koolis? Olla 4 keskkoolilennu klassijuhataja? Sul on olnud 84 "oma last" ja praegugi oled 22 rõõmsameelse lapse "vanaema" Parimad aastad olid siis, kui tulid kooli noore koolmeistrina, kellel oli energiat teha kõike. Parimad aastad olid siis, kui õpetajana kogesid, kui raske on see elukutse. Parimad aastad on praegu, kui tead, mida tähendab õpetaja õpilaste jaoks. Õpilase tänu on see, mille nimel tasub töötada."

Selma Luts: "1997–1951 = kui kasutada matemaatilist tehet, mida Tootsi-aegses koolis nimetati mahaarvamiseks, saame vastuseks 46. Täpselt nii palju aastaid olen töötanud Puhja koolis, kus minule on olnud meeldejäätavateks päevadeks iga

õppeaasta 1. september ja avaaktus, iga õppeaasta lõpuklasside aktused ja kooliaastapäevade peod. Oma isiklike kogemuste põhjal ütlen, et nii südamlikke ja meeldejäävaid lõpuaktusi korraldatakse ainult meie koolis. "Nüüd kuulata ja kaasa võtta teele Sa kogu eluks koolikella hää!" Kui see kellahelin Sind saadab (ja ka kutsub), siis on Puhja koolis veedetud aastad ja päevad Sinu parimad päevad ja aastad."

Direktori veerg

Kool kui kohalik kultuurikeskus, koht, kuhu heal meelel tulevad oma tööd tegema nii õpilased kui ka õpetajad – usute Te nende väidete tõekssaamise võimalusse ?

Heiki Rokka (direktor): "Kui ma ei usuks nende väidete tõekssaamise võimalusse, siis ei usuks ma ju ka Puhja kooli arengusse ja liikumisse sellise kooli suunas, millist vajatakse, ning siis ma ju ei sobiks üldsegi Puhja Gümnaasiumi direktoriks. Aga samas mõistan, et see nõuab mitmeid olulisi muutusi paljudes väärtushinnangutes kõikidel tasanditel, alates õpilasest, lõpetades valitsusega."

Missugused inimesed Sulle meeldivad ?

"Lihtsam on vist vastata küsimusele, missugused ei meeldi. Ei meeldi need, kes ei arvesta teistega, kes ei tunnista käitumisnorme, kes on igavad, kes, olles tühised, peavad endid kole tähtsateks, kes ootavad, et nende elu tehakse huvitavaks teiste poolt."

MATI TREUFELDT

õppealajuhataja

PÕLTSAMAA ÜHISGÜMNAASIUMI AJALOOST

Eesti talurahva lastele koolihariduse andmine algas XVII sajandil, mil Bengt Gottfried Forselius asus maarahva õpetamiseks koolmeistreid koolitama ja kutsus üles igas kihelkonnas koole asutama. 1687.aastal rajati kool ka Põltsamaale. Õpilasi olnud 22, õpetajaks andekas eestlane Tõnu. Rasketes tingimustes õpetati lapsed lugema. Peale lugemise õpetati veel usuõpetust ja kirikulaulu, tõenäoliselt ka kirjutamist.

Põhjasõda viis koolielu katkemisele, hariduselu muutus vilkamaks XVIII sajandil. 1765. aasta koolikorraldusseadus nägi ette koolide asutamise kõikidesse kihelkondadesse. 1763. a oli Põltsamaal pastorina tööle asunud August Wilhelm Hupel, kelle eestvedamisel asutati mõisakoolid Vana- ja Uue-Põltsamaale, Lustiverre, Tapikule, Adaverre, Pajusisse, Rutikverre ja mujale. Tänu nendele koolidele oli siinses piirkonnas kirjaoskajaid 74%, mis oli Eesti keskmisest tunduvalt parem näitaja. 18. sajandi II poolel asutas saksa arst Peter Ernst Wilde Põltsamaa haigla juurde ka meditsiinikooli.

1805. aastal avati saksa õppekeelega elementaarkool, mis töötas 1889. aastani. Rahvas nimetas seda kooli kauaaegse juhataja nime järgi Kapi kooliks. Selles koolis on õppinud ka Karl August Hermann.

1819. a Liivimaa talurahvaseadus nägi ette 2-astmelise rahvakooli asutamise. Põltsamaa kihelkonnas tegutses sel ajal M. Vilberg, kes muu kõrval moodustas õpilaste koori ja pani aluse koorilauluharjumusele kogu ümbruskonnas. 1835. a asutati Põltsamaale kihelkonnakool, mis esimesed 5 aastat tegutses Võhma külas, hiljem aga toodi Põltsamaale. Seda kooli juhatasid vennad Wilbergid, hiljem G. H.

Bergmann, kes sidus koolitöö ehitusmeistri tegemistega. 1863. a kolis kool ümberehitatud Jõe tänava palvemajja. Hiljem võeti sellesse kooli ka tütarlapsi. Kihelkonnakoolis õpetati emakeelt, saksa ja vene keelt, rehkendamist, usuõpetust, maateadust, ajalugu, joonistamist ja laulmist. Õpilastele anti hoopis ulatuslikumad teadmised, kui sel ajal oli ette nähtud: lisaks tavapärasele saadi teadmisi ka geograafiast, poistele anti võimlemist, tütarlastele õpetati käsitööd. Põltsamaa kihelkonnakooli, ühe eesrindlikuma Viljandimaa kooli kursust laiendati XIX saj. 70. aastail. Õpilaste teadmised koolikatsumistel olid head.

1885. a põles vana koolimaja maha. 1899. a valmis Jõe tänaval uus koolihoone ja õpinguid jätkati koolijuhataja F. Russi käe all. Kihelkonnakooli astujad pidid olema lõpetanud vallakooli. Vallakoole oli Põltsamaa ümbruses XIX sajandi keskpaigas 14. Nende kõrvale tekkisid õigeuskoolid. 1850. aastal avati Põltsamaal vene kihelkonnakool, mis töötas Vana-Põltsamaa mõisa valitsejamajas Tallinna ja Viljandi maantee nurgal. Loodi ka erakoole, näiteks Anna Grafi kool ja Liivimaa Saksa Seltsi kool.

1886. a allutati Baltimaade rahvakoolid haridusministeeriumile, õppekeeleks sai vene keel. Rahvusliku liikumise ideede kajastusena avati Kaarlimõisas Aleksandrikool, kus õppetöö toimus vene keeles, kuid oli lubatud ka 2 eesti keele tundi nädalas. Selle sulgemise järel 1906. a alustas tööd Aleksandri Kõrgem Algkool.

24. juunil 1917 kogunesid Põltsamaa ümbruskonna valdade ja kohalike seltside esindajad algkooli juhataja A. Glasunovi eestvõttel nõupidamisele neljaklassilise keskkooli asutamiseks. Koosolekul valitud komitee kutsus 26. juunil Põltsamaal kokku rahvakoosoleku, kus moodustati 54-liikmeline keskkooli selts. Peale Põltsamaa Aleksandri Kõrgema Algkooli evakueerimist Venemaale 1917 a oktoobris astuti otsustavaid samme keskkooli asutamiseks. 13. novembril koostati esialgne eelarve, 28. novembril valiti esimesed õpetajad (H. Karro, K. Karro, A. Abarenkova, J. Alaots). 17. detsembri keskpäeval alustas endise kõrgema algkooli ruumes tööd Põltsamaa Realgümnaasiumi III klass 57 ja IV klass 51 õpilasega. 10. jaanuaril 1918 I avatakse ka I, II ja V klass. Esimesel gümnaasiumiaastal õppis koolis kokku 308 õpilast.

Esimeseks direktoriks sai Jaan Peterson-Põldra. Esimene koolipidu peeti 12. mail 1918, peo sissetulek läks kehvemate õpilaste toetuseks. Õppetöö lõppes esimesel kooliaastal 15. juunil 1918.

Alates 1921. a sügisest asus kool osaliselt tööle Uue-Põltsamaa härrastemajas (praegune Vana-Veski), kuhu järgnevatel aastatel täielikult üle koliti. Esimene lend lõpetas 1921. aastal. Alates 1924. a töötas Põltsamaa Ühisgümnaasium 11-klassilisena. 1938. a jätkas kool tööd 5klassilise progümnaasiumi ja Põltsamaa Eragümnaasiumina.

Kuni 1940. aastani käis gümnaasiumis küllalt vilgas klassiväline tegevus. Tegutsesid nais-, mees- ja segakoorid, keelpilliansambel, sümfooniaorkester, näite- ja sõnakunstiringid, korraldati õpilaste kunstinäitusi, anti välja õpilasajakirju ja albumeid ("Vilkeid", "Kratt", "Saturn" jne). 1925. a rajati õpetaja P. Pedoste eestvõtul botaanikaaed

1940/1941. õa taastati ühtluskool. Saksa okupatsiooni ajal töötas kool lünklikult. 1945. a alustas keskkool 5 klassikomplektiga, 1946. a töötati juba 10 klassikomplektiga (5.-11. kl). 1. jaanuaril 1951 liideti keskkooliga Põltsamaa Mittetäielik Keskkool.

1994. a sügisest töötab kool Põltsamaa Ühisgümnaasiumina. Õpilaste arv on pidevalt suurenenud, seetõttu on juurde ehitatud koolimaju: 1969. aastal valmis uus Veski tn koolimaja, 1979. a Lille tn algkoolimaja juurdeehitus, 1980. a autoõpetuse maja, 1984. a ühiselamu.

Kooli territoorium on 13 ha, mida hoitakse korras õpilaste ja õpetajate abiga.

Kooli saabub õpilasi kolmest maakonnast: Jõgeva-, Viljandi- ja Järvamaalt. Gümnaasium on ainus omataoline kool suurel territooriumil Kesk-Eestis, mis on pindalalt võrreldav mõne väiksema maakonnaga. Kuigi kool asub Põltsamaa linnas, moodustavad linnaõpilased umbes ¼ õpilaste koguarvust. Õpilasi käib koolis 8 omavalitsuse territooriumilt. Seetõttu on 1.–2. klassis 2 paralleeli, 3.–6. klassis 3 paralleeli, 7.–9. klassis 3–4 paralleelklassi ning gümnaasiumiosas 3 paralleelklassi oma suunitlusega, milleks on traditsiooniliselt kujunenud reaal-, humanitaar- ja üldklass. Selline klasside jaotus sai alguse 1990ndal, võimaldamaks piirkonna õpilastel omandada keskkoolis neid huvitava suunitlusega haridus ja soodustada edasiõppimist kõrgkooli erinevatel erialadel. Järk-järgult on suurenenud valitavate õppeainete hulk, milleks kaasajal on arvutiõpetus, C-võõrkeel, autoõpetus, kirjandiõpetus, maateadus, kodundus, matemaatika, inglise keel, ladina keel. 1995. a alates on hakatud aktiivsemalt tegelema oma kooli õppekava väljakujundamise ja arenamisega, milleks on koolitust saanud 4 esimest juhtivõpetajat. Taas on jõudu kogumas õpilaste omavalitsus.

Mitmekesine on olnud ka kooli klassiväline tegevus. Tulemusrikkalt on tegutsenud puhkpilliorkester (L. Vink, H. Georg, U. Mägi), sega-, laste-, poiste- ja mudilaskoorid (H. Martin, M. Nõmme), rahvatantsuringid (H. Pung, H. Müls), aeroobikaringid (L. Kiil), ainerigid. Vabariikliku tähelepanu on väärtinud kooli looduskaitsealane töö, häid tulemusi on saavutatud maakonna ja vabariigi aineolümpiaadidel. Pidevalt on edukalt tegeldud spordiga.

1997/1998. õa töötab koolis 36 klassikomplekti 1053 õpilasega, neid õpetab 79 õpetajat. Läbi aegade on Põltsamaa ÜGi direktorina juhtinud:

Jaan Peterson-Põldra	1917–1918
Friedrich Sauer	1918–1920
August Schultsenberg	1920–1935
Hartvig Reinvala	1935–1940, 1941–1944
Paul Pedoste	1940–1941
Robert Kurg	1944–1945
Theodor Rõigas	1945–1950
Kalju Teras	1950–1990
Helle Rummel	1990–

PÕGUS PILGUHEIT RÕNGU KOOLILE

1660. a olid jesuiidid Rõngu mõisas õpetanud talulastele lugemist.

1686. a avas Ignatsi Jaak Rõngu kirikumõisas kooli, mille edaspidisest saatusest andmed puuduvad: kirikulaegas koos dokumentidega hävis Põhjasõjas. Pärast Põhjasõda avati köstrimajas kool, kus Pedi Jaan õpetas 5–10 lapsele lugemist, katekismust ja kirikulaulu.

1760.–1770ndail aastail avati külakoolid Hellenurme, Udernasse, Lapetukme külla Raigastesse, Astuverre ja Soodla külla (Korustes).

1884. a hakkas köster-koolmeister Karl Rossmann (maetud Rõngu) õpetama leerimajas kuuele lapsele lugemist, kirjutamist, rehkendamist ja piiblilugu. See oli kihelkonnakool, milles õpetati tulevasi koolmeistreid. Vahepeal kooli ei olnud: takistas leeritööd.

1846–1851 töötas kool Kirepis. 1875. a ehitati leeritoa kõrvale koolimaja kaheaastase kooli jaoks. Alates 1879. aastast oli kool neljaklassiline. Karl Rossmanni ja ta järglase Karl Lamponi ajal loodi Rõngu Mängu- ja Lauluselts, meeskoor ja mitmeid instrumentaalansambleid.

1908. a valmis koolile juurdeehitis.

1927. a muudeti kool kuueklassiliseks algkooliks. Rõngus töötas IV, V, VI klass, esimesed klassid asusid Tilgas, kus õpiti ühe õpetaja juhendamisel.

1940. a muudeti kool 7-klassiliseks Rõngu Mittetäielikuks Keskkooliks.

1941–1944 oli ta jällegi 6-klassiline kool.

1944–1959 oli kool 7-klassiline ja alates 1960. a 8-klassiline.

1969. a valmis uus koolihoone Hiugemäe ääres.

1989. aasta 1. septembril täitus Rõngu rahva ammune unistus: avati Rõngu Keskkool. Kaksikümmend noort jätkas kodu läheduses õpinguid 10. klassis. Esimene lend lõpetas kooli 1993. aastal.

Arvestades seda, et oleme maakool ning Rõngu kaunitest ja kasulikest puuvilja- ning marjaaedadest ümbritsetud, võtsime õppekavva aianduse, loomakasvatuse ja autoõpetuse. Pikkade pingutuste järel saime litsentsi autoõpetuseks ja õppemasinad.

1991. a valmis juurdeehitis: 6 klassiruumi, avar söögisaal, uued kabinetid, arvutiklass. Rõngu Aiandussovhoosist sai AS Rõngu Aed ja Rõngu Elektromehaanika Tehasest AS Rõngu Tehas. Sundsuunamised kooli lõpetamisel asendusid noore inimese vaba valikuga. Lapse tulevikule mõeldes kaotasime õppekavvast tookord maakohale nii vajalikuna tundunud õppeained. Nüüd õpetame lisaks inglise keelt, informaatikat, majandust.

Endiselt on populaarne autoõpetus, mille on vabaaainena siiani valinud kõik keskkooli õpilased. 1996/97 õa lõpetas 12. klassi 12 õpilast, nendest kaheksa õpivad praegu kõrgkoolis, kusjuures emakeele riikliku eksami tulemused olid maakonna parimad.

Praegu õpib meie koolis 244 õpilast. Et linnakooli õpilasel on palju eeliseid maalap- sega võrreldes, siis oleme püüdnud oma koolis mõelda õpilase arenguvõimalustele ja heaolule. Selles on meid toetanud võimaluste piires Rõngu vallavalitsus.

Meil on maailma parim töökollektiiv, koolitädist kooliõpetajani. See ongi vist maakooli eelis. Me püüame lapsi hästi õpetada ja kasvatada ning mõista põhimõttel, et laps ei ole halb, vahel juhtub, et tema tegu on halb.

Meie eesmärgiks on õpetada õpilasi ise otsustama ja juhtima. Koolis on aktiivne õpilasomavalitsus, kes kontrollib kooli kodukorra täitmist, organiseerib ülekoollisi üritusi, teeb ise kokkuvõtteid, ütleb sõna sekka koolielu planeerimisel ja juhtimisel (ka hoolekogus). Omavalitsuse algatusel on saanud traditsiooniks korraldada pühade- teemalisi konkursse: jõulumeeleolu klassis, sügisaknad, lihavõttepühade laud, kübar emadepäevaks jne. Õpilasomavalitsuse algatus oli ka "aasta õpetaja" valimine. Mis sest, et juba kolmandat korda rändab rändkarikas tagasi matemaatikaõpetaja Arvet Silgu koju, ikka oleme enne "aasta õpetaja" väljakuulutamist väga õhevil ja pärast väljakuulutamist ülimalt õnnelikud. Mis muu seda noort meest siin kinni hoiab kui laste vaimustus!

Meie õpilastel ja õpetajatel on ka siit ääremaalt võimalus tihti teatris käia. Toimuvad vana kombe kohaselt ka kevadised klassiekskursioonid, lisaks õppe- ja preemiaekskursioonid tublimatele. Koolil on oma buss ja oma majandusjuhatajast bussijuht Leo Luts, loomulikult maailma parim.

Me ei pühkinud platsi puhtaks uute tuulte puhumisega. Hea ja kasuliku säilitasime. Jätsime ka alles soojad suhted AS Rõngu Aed: meie lastel on kevadeni söögilaual õunad. Tänu Rõngu vallavalitsusele maksab õpilane maailma parima koolilõuna eest ainult 2 krooni. Loetelu võiks jätkata. Teen õpilaste heaolust sellepärast niipalju juttu, et järsku on see meie eripära. **ÕPETAVAD JU KÕIK KOOLID ENNASTSALGAVALT JA HÄSTI.** Enesekiitus on minu arust nii tähtis tegevus, et seda ei saa lihtsalt tegemata jätta või loota teiste kiitusele. Kui, siis ainult õpilastele.

Millega tegeleme koolitööst vabal ajal

Võrreldes linnakoolide õpilastega on maalastel märksa vähem võimalusi oma huvide rakendamiseks ja arendamiseks. Koolis oleme siiski püüdnud võimaluste piires arvestada õpilaste huve ja rakendanud tööle mitmeid huvialaringe. Tänavu on õpilastel võimalus õppida lilleseadmise kunsti, siseneda arvutimaailma saladustesse, näidata oma näpuosavust puidu- ja metallitööringis. Kolmandat aastat tegutseb koolis laste laulustuudio. Mudilased seavad samme rahvatantsuringis.

Alati tekitab suurt elevust õpetaja Lehte Puuderselli juhendamisel tegutsev näitering. Sel õppeaastal on koolipere jõulupeol saanud kaasa elada "Vahtramäe Emili" tegelastele.

30. jaanuaril tähistasime kirjandushommikuga eesti klassiku A. H. Tammsaare 120. sünniaastapäeva. Tänu noortele näitlejatele sai igaüks sügava elamuse sellest.

Spordihuvilised õpilased osalevad treeningutes ning mängivad korvpalli. Kehalise kasvatuse õpetajate ja valla spordimetoodiku eestvedamisel valmis mullu Hiugemäe küngastel terviserada, mida saavad kasutada lisaks õpilastele ka alevi spordihuvilised.

Möödunud aastal lülitus meie kool ülemaailmsesse õpilaste keskkonnakaitsealasesse programmi GLOBE. Maateaduse õpetaja Mare Tina juhendamisel teevad õpilased ilmavaatlusi, määravad veekogude happelisust jne. Vaatluste ja mõõtmiste tulemused edastatakse interneti kaudu USA-sse GLOBE keskusesse.

Ajalooõpetaja Anne Leppiku juhendamisel tegelevad ajaloo huvilised õpilased Rõngu ajaloo uurimisega ning hoiavad korras meie kodukohaga seotud ajalooliste isikute kalmud.

Koolil on sõprussidemed naaberkoolidega Valgutas, Rannus, Ilmatsalus ja Pukas. Kõige kaugemad sõbrad on meil Norras. Palju meelde jäävaid elamusi on meie õpilastel ja õpetajatel Norramaaast ning meie vastastikutest külaskäikudest.

Me kõik hoiame ja armastame oma kooli, sest meile kõigile on ta eriline – 311aastane Rõngu kool.

Veebruar 1998

Aime Mardi, Rõngu Keskkooli õppealajuhataja

Üle Rõngu kooli läve

astusin esmakordselt ühel 1973. aasta aprillihommikul. Vist seetõttu tulevadki koolipõlvest mõeldes silme ette just kevaded, kaunis loodus ümber mu koolimaja ja tunnid maja taga metsas keset tärkavat elu.

Meenub, kuidas imetlesime koos õpetaja Lehte Puuderselliga jõeäärsete toomingate õievahtu, hingasime sisse nurmenukkude ja pääsusilmade mõrkjat hõngu, otsisime epiteete ja võrdlusi kirjandi tarbeks, või istudes Lossimäe varemete vahel hiirekõrvus puude all, elasime kaasa õpetaja jutustusele rüütlipreili Barbara von Tiesenhuseni süngest saatusest.

Mäletan, kui alati tasakaalukas ja rahulik ajalooõpetaja Juta Kalling viis meid Krahvimäe järsule veerule ja näitas sirelite vahele peitunud salapärast koopasuud. Sealt pidid alguse saama sünged maa-alused käigud Rõngu tähtsamatesse paikadesse. Tollest korrast on jäänud meeltesse kummitama lugu roheline kleidiga lossiprouast ning varandusest, mis samuti kuskil siinsamas leidjat ootab. Kui võrratult põnev oli teadmine, et mitte ainult paksud juturaamatud, vaid ka mu oma kodumets varjab sääraseid saladusi.

Noore ja uveda bioloogi Eha Jürgensoniga ukerdasime lume sulades põõsaste all, otsisime ja määrasime ubalehte ja metspipart, laanelille ja kopsurohtu. Ja kord leidsime veel raagus puude vahelt täies ilus harulduse – näsiniine. Tookord oli õpetaja vist õnnelikumgi kui meie.

Geograafiatunnis mõõtsime ja kaardistasime õpetaja Tina juhendamisel täie tõsidusega Hiugemäe nõlva, mis sest, et need ammu enne meid olid mitmeid kordi paberile kantud.

Nendelt retkedelt on mällu sööbinud kevadiselt kerge olemine, teadmine, et nii palju on õppida, et kõik on alles ees. Ja samas ka kuskil sisemuses kindel tunne, et ükskõik kui kaugele ka saatus ja olud viivad, alati on paik, mis on oma, mis jääb mind ootama.

Arvan, et mu esimene kool õpetas mind armastama oma kodukohta. Ehk selle tunde ajal olengi siin jälle tagasi, nüüd juba õpetajana.

Rutt Viljaste

Rõngu Keskkooli 10. klassi õpilaste arvamusi oma koolist

Kui ma esimest korda Rõngu kooli tulin, jättis mulle unustamatu mulje päikesekiirtes küütlev koolimaja valgetüveliste kaskede ja süngete vanade kuuskede taustal.

Lauri M.

Kui väljast jätab koolimaja kutsuva mulje, siis seest on ta kodune. Seda just inimeste poolest. Eriti meeldib mulle see, et mitmetes tundides toimub õpetajate ja õpilaste vahel elav diskussioon mingil teemal. Ongi kõige tähtsam, et õpilased õpiksid vaidlema, loogiliselt mõtlema ja oma mõtteid avaldama. Tänu neile oskustele lüüakse elus läbi.

Lauri M.

Kool asub kenas paigas – mäe peal. Kooli taga on Hiugemäe park. Metsaservas on igasuguseid puid. Eriti ilusad on talvised kuused. Aknast avaneb kaunis vaade metsamüüri kaetud küngastele. Suvel, kui ümbrus on roheline, paistab punakas koolimaja kaugele. Ka ruumid on kaunid. Uue kuue on saanud isegi WC-d ja duširuumid, mis on nagu välismaal.

Karel K.

Olen enam-vähem kursis kolme suure kooliga. Nende arvutiklasside sisustus ei ole põrmugi parem Rõngu omast, kuigi minu arvates saavad suured koolid rohkem raha. Seda märkimisväärsem on Rõngu kooli saavutus arvutiklassi sisustamisel.

Lauri M.

Meie koolis on 244 õpilast ja seetõttu tunneb iga õpilane kõiki teisi koolikaaslasi. Õpetajad on siin head, nad saavad õpilastega läbi. Kõik on nagu üks pere.

Karel K.

Kuigi olen siin olnud vähem kui aasta, saan ma meenutada ainult head. See jutt, et maakoolis on õppetase madal, ei ole õige. Just väikeses klassikollektiivis on õpetajal lapse jaoks rohkem aega ja õpilasel koolitööst kõrvalehoidmiseks vähem võimalusi. Õpilaste ja õpetajate vahelised suhted on ka soojemad kui linnakoolides.

Kõige toredamad on kooli üritused, millest kõik osa võtavad ja meelsasti kaasa löövad. Koolis on huvitavad näidendite lavastused. Kooli ürituste korraldamisest ei hiili keegi kõrvale. Osa ei võeta selleks, et saaks tundidest ära, vaid õpilasi huvitab isetegevus. Ja kui maailmas juhtub midagi põnevat, kajastatakse see stendidel.

Martin O.

Keskkool on sõbralik. Seinad pole täis kritseldatud nagu teistes koolides. Kaklusi tuleb ette ainult nooremates klassides.

Ruudi P

Õpetajad tunnevad ja teavad enamust õpilastest ja suhtuvad nendesse nagu inimestesse. Kui on mõni probleem, võib alati õpetajate poole pöörduda, teades, et nad aitavad.

Heidi L.

Meie koolis on päris palju toredaid õpetajaid, eriti meeldib mulle õpetaja Arvet Silk. Usun, et temasarnast teist pedagoogi ei ole peaaegu üheski teises koolis. Ta oskab hästi õpetada, on alati sõbralik ning kohati ka õiglaselt range.

Margit K.

Meie kool pole mitte "nahkarite" vaid huvitavate ja mitmekülgsete inimeste kollektiiv. Enne Rõngu kooli tulekut olin kuulnud mitmesuguseid jutte, et Rõngu kooli tase on madal. Juba esimesel koolipäeval hakkasin nende juttude tõepärasuses kahtlema. Nädala pärast avastasin, et jõudeelu siin elada ei saa. Ma harjusin siin taas õppima. Rõngu kool on mulle saanud paigaks, kuhu ma meelsasti tulen ja kus ma end hästi tunnen. Ma poleks kunagi varem uskunud, et kool võib nii palju tähendada.

Lauri M.

See on Rõngu

Otepää mägede kauge vina
kutsuv igatsus
Võrtsjärve vete helkiv sina
päikeseloojangus

See on Rõngu

Hiugemäe serval koolimaja
kaskede võrad
kuused varjavad suurima kaja
hingetu kära

See on Rõngu

Barbara haud Hiugemäe vilus
võitlus õnne eest
ääretu vaprus aegade hämus
uhkus hinge sees

See on Rõngu

Aegade hämarast kauge aim
Pedi Jaan
Ignatsi Jaagu pürgiv vaim
tõeluseks saab

See on Rõngu

Ivar Ivaski sünnimaa
kolm puud
üksiku talu õuemaal
sealt tiibade sirutus suur

See on Rõngu

Jälle vabariik, eesti keel
sitkust täis Mati Hint
Ülpre talust jonnakas eesti meel
tõde ja õigus – elu siht

See on Rõngu

Udusel hämaral põhjamaa talvel
vilkurite helklus
Koolimaja kutsuvad tuledesilmad
nooruki kaugusse püüdlus

See on Rõngu

Väikese kooli südamlük tukse
väetit toetav õlg
Lahti maailma suured ukсед
leitud teadmistenälg

See on Rõngu

Lehte Puudersell, Rõngu Keskkooli eesti keele õpetaja

SANGASTE KOOLI MINEVIK JA TÄNAPÄEV

Tänavu sügisel saab Sangaste kool 311aastaseks, olles üks vanimaid eesti rahvakoole. Sangaste tõusis rahvakooli rajamise tõttu Rootsi aja lõpul kihelkondade hulgas esirinda. Seda kõike tänu kohaliku kirikuõpetaja Chilian Rauscherti raugematule energiale ja kohalike mõisnike vastutulekule – nende abi seisnes rahalistes annetustes kirikule, ehitusmaterjalide andmises ja ehitusabis, hiljem ka õpperaamatute hankimises ning isegi mõne õpilase ülalpidamises.

Esimeseks õpetajaks Sangaste köstrikoolis (nii tol ajal asutatud eesti rahvakoole harilikult nimetati) oli Bengt Adamson, kes oli oma ettevalmistuse saanud Tartu lähistel asuvas B. G. Forseliuse seminaris. Vanust oli õpetajal kõigest 15 aastat. "Õpetustoaks" anti kasutada vana kirikumõisa elumaja, magati kirikuõpetaja rehetares. See oli 1686. a sügisel. Kool sai endale maja 1688. a tänu mõisnik G. von Budbergile, kelle kaasabil 1697. a hoonet veelgi laiendati.

Koolis käidi sundimata – kes ise soovis või keda vanemad saatsid. Enamik õpilasi oli oma õpetajast vanem, mõni juba habemik. Kohalikud talupidajad ei suutnud ära imestada, kuidas poisikeseohtu õpetaja ilma vitsahirmuta oma õpilastest jagu saab.

Esimene koolihoone põles maha Põhjasõja ajal 18. juulil 1702. Aasta hiljem viidi Venemaale vangid ka väsimatu koolide eest hoolitseja Ch. Rauschert, kes pääses sealt alles 11 aastat hiljem. Toona oli aga tühjaks jäänud maal ja ahervaremates kooli heaks juba võimatu midagi ära teha.

Möödus aastakümneid, enne kui võis märgata koolielu taasärkamist. Alles 1768. a kirikuvisitatsiooni protokollist võib lugeda, et Sangaste kiriku juures töötas köstrikool (maja oli ehitatud 12 aastat tagasi, u. 1756). 1765. aasta 18. aprilli käskkirjaga maksma pandud koolikorralduse alusel loodi 1768. a uuetüübilised mõisa- ehk külakoolid. Sangaste kihelkonnas avati neid 7. Sangaste küla lapsed käisid Tagulasse, kaugemate külade lapsed aga endiselt kiriku juurde köstrikooli. Kui mõisa suurus oli alla 5 adramaa (nt Restus), polnud mõisnik kohustatud kooli asutama. Hea ülevaate kihelkonnakoolide tööst annab koolide visitatsiooni protokoll aastast 1786. Sellest nähtub, et Sangaste kiriku juures asuv köstrikool on "ruumikas ja mugavalt sisse seatud" Õpetajaks oli kohalik päristalupoeg Peter Wink. Tasuks jagas õpetaja köstriga koolimaad ja palgakülimitte. Õpetaja olevat oma ametis hoolas ja õpetavat kirikuõpetaja poolt kättenäidatud meetodil õpilastele lugemist, katekismust, hommiku-, õhtu- ja söömapalveid.

1786. a asus külakool Sangastes Kurevere ja Sangaste külas. Koolmeistrid olid palga poolest kihelkonna teiste ametimeestega võrreldes viletsal järjel. Aasta lõpul määrati koolmeistritele kindel palk – 6 vakka rukkeid, 5 vakka otri, 4 leisikat soola. Palga maksis välja mõis, kellele jäeti õigus norm valla peale ära jagada ning sisse nõuda. Õpilased pidid iga nädal tooma ühe naela küünlaid ja talve jooksul koorma küttepuid.

1810. a kirikuvisitatsiooni protokollis on kirjas, et Sangaste vallas on 4 külakooli – Restus, Sangastes, Kureveres ja Laukülas. Ükski neist polnud suitsuvaba, ehkki 1786. aastast alates seda nõuti.

Järgneva veerandsaja aasta jooksul ei olnud Sangastes kooli alal märgata erilisi edusamme. Suuremaks sündmuseks oli vaid kihelkonnakooli asutamine 1819. a Liivimaa talurahva vabastamise seaduse alusel iganenud rootsiaegse köstrikooli asemel.

Uus kihelkonnakool avati Sangastes 1832. a eesmärgiga valmistada ette külakoolmeistreid ja anda tavalisest laiemat haridust. Õpilaste arv oli piiratud – vaid 10

poissi, kes said kihelkonnalt täieliku ülalpidamise. Kahjuks oli kooli iga väga üürike – 1836. a kool suleti. Vahepeal õpetati väga paljusid lapsi kodudes. Korduvad ikaldusaastad, talurahva käärimine 1840.ndail, eriti aga massiline vene usku siirdumine (1845–1848), mõjusid kohati koolide tegevusele halvavalt. Viletsusest ja vaesusest kurnatud talurahvas võttis kooliskäimist kui sundust ja ränka koormist ning ei saatnud lapsi enam kooli. Koolid jäid tühjaks ja katkestasid oma tegevuse. Usuvahetliku liikumise vaibumisel toimus luterlike koolide elus 1849. a teatud paranemine – kooliskäimine kasvas. Luterlike koolidega paralleelselt toimus õpetamine ka õigeusu kirikute juures. 1866. a. avati Sangaste külas õigeusu abikool, mis asus talult üüritud ruumides. Õpilaste vähesuse tõttu pandi kool kinni juba 1905. a.

Sangaste kihelkonna koolivõrk arenes pärast Eesti iseseisvumist järgmiselt: endist hingusele läinud kihelkonnakooli ei avatud, tema asemel kujunes suurimaks kooliks Restu algkool, mis viidi üle Restu mõisa härrastemajja ja muudeti juba 1921/1922. a 6-klassiliseks. Sangaste mõisa algkool, mille mõis asutas moonakate lastele Vene ajal, töötas 4 klassiga kuni 1924. aastani. Siis avati 5. klass. Järgneval aastal muudeti kool 6-klassiliseks. Sangaste valla Lauküla algkool Mudasilal vallamaja juures muudeti 1921/1922. õa 4-klassiliseks, kuid jäi endiselt töötama ühe õpetajaga kuni 1925. a kevadeni, mil ta suleti viletsate ruumide tõttu.

Üks ajajärk lõppes 1970. a. Sangaste 6-kl Algkooli sulgemisega. 16 pikka aastat olid Sangaste kooli ukSED suletud...

1986. a avati kool taas, siis juba **Sangaste Lasteaed-Algkooli** nime all, juhatajaks Raivo Kiis. Kool avas oma ukSED tänu endise Sangaste kolhoosi esimehele Viktor Viksile.

1986.–1997. aastani on Sangaste Algkooli lõpetanud 46 noort, praegu õpib koolis 18 õpilast.

1996. aastast töötab lasteaed “Hea alguse” programmi järgi. Käesolevast õppeaastast töötab ka kool “Hea alguse” programmi järgi. Õppetöö koolis toimub kahes liitklassis. I ja III klassis on õpetajaks Hille Narusberg, II ja IV klassis Lia Uulits.

Tänu omavalitsuse mõistvale suhtumisele ja õpetajate suurele töötahtele on lastel võimalus osaleda mitmesugustes isetegevusringides: ansamblis, loodusringis, tantsu-, inglise keele ja majandusõppe ringis.

Alates 1995. a töötab koolis logopeed. Toimuvad ka usuõpetuse tunnid. Iga-aastaseks traditsiooniks on saanud sügisene ekskursioon maakonna eri paikadesse, tervisliku toitumise päev, isadepäeva tähistamine, kevadpidu ja kevadine ekskursioon teistesse maakondadesse.

Meie laste ilusa lauluhääle eest on hea seisnud õpetaja Lia Uulits. Õpilased on osa võtnud maakonna algklasside emakeele ja matemaatika olümpiaadidest.

Tänu tublidele pedagoogidele on meil ka kiiduväärt abipersonal.

Koolil on oma 8-liikmeline hoolekogu eesotsas Airi Korbuniga. Ajalugu on näidanud, et uus on unustatud vana. Aastakümnete eest oli Eesti koolides hoolekogu koolitöö koordineerimisel ja suunamisel nõu ja jõuga abiks. Oma tegutsemisaja jooksul on hoolekogu teinud palju koolieluks vajalikke tähtsaid otsuseid.

Meie tulevikumõtted on seotud koolile nõuetekohase võimla ehitusega. Selles küsimuses loodame mõistvat suhtumist Sangaste vallavalitsuselt ja volikogult.

Koolimaja ruume kasutavad ka ümberkaudsed elanikud. Meie majas tegutseb kangakudumisring, aerobikarühm ja laste pühapäevakool. Loodan, et lapsed ja lapsevanemad leiavad alati tee Sangaste Lasteaed-Algkooli.

FORSELIANA

AIN KAALEP

kirjanik, ajakirja "Akadeemia" peatoimetaja

"...KIK NE LATZE KOLI SISSE..."

"Karl XI matuselaulud" – neli vaimulikku laulu lõunaeesti keeles, juurde märgitud ka viisid nende laulmiseks – ei ole meie filoloogide erilist tähelepanu pälvinud. Säilinud on nad J. H. Rosenplänteri 1824. aastaga dateeritud koopiana, publitseeritud G. Suitsu ja M. Lepiku teoses "Eesti kirjandusajalugu tekstides I" (1932) ning V. Altoa ja A. Valmeti kogumikus "17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule" (1973), viimases ka keelelisest küljest lühidalt vaadeldud. Olulise üldhinnanguna tsiteeritagu sealtsamast: "Keele rahvapärasuse osas ei saa siin aga oma aja kirjapanekute taset arvestades salata, et matuselaulude siiani teadmatuks jäänud autor on tundnud rahvakeele vormistikku ning sõnavara küllaltki hästi." Igatahes niisugust süvavaatlust, nagu selle leiame A. Annistilt ja A. Valmetilt Käsü Hansu "Nutulaulu" kohta (Akadeemia 1992, nr 12 ja 1993, nr 1), ei ole neile tekstidele seni osaks saanud.

Olen sõandanud siin-seal (vt nt kirjutises "350 aastat eesti luulet. Ääremärkusi", Looming 1987, nr 11; taastrükk minu raamatus "Kolm Lydiat", 1997) fantaseerida, et nende matuselaulude autor võiks olla **Ignatsi Jaak**.

Õigegi hea (lõuna)eesti keel võiks viidata sellele, et autor ei ole võõra (saksa või rootsi) päritoluga. Muidugi me ei tea ju, kui palju luulevaimulisi noori B. G. Forseliuse seminaris kirja- ja kirjutamisoskuse omandas, veel vähem, mis nime nad võisid kanda. Aga igatahes selle ühe kohta me mõnda teame, näiteks seda, et ta Karl XI külaliseks sai olla. Niisiis oli tal kuningat leinata lausa isiklik põhjus...

Ühes laulus märgitakse kooli asutamist, mille järel kuningas "**käsk wijä üttelisse/ kik ne latze koli sisse,**" ja öeldakse, et nüüd saab "**hääd oppust Rummalale/ Anda/ et ta ikkess/ mitte Tikkess ei sa Jämä/ Enge ennämb Targass sama**" – kas ei tundu, et hariduse nii rõhutatud esiletõstmine võiks viidata just niisugusele värsisepale, kelle elus just haridus eriti tähtis oli?

Olen kirjutanud, et mu hüpoteesile "tõestust vist küll kunagi ei tule" ja omaette ime olekski, kui tuleks. Aga hüpoteesi ei tohiks siiski unustada. Käsü Hans ei peaks siiski päris üksi jääma...

Reaalselt teostatav on igal juhul "Karl XI matuselaulude" päris põhjalikult kommenteeritud publikatsioon. Juba kuningas ise, kelle tegevus küllap kõige enam on mõjustanud "vana hea Rootsi aja" mälestuse teket, väärrib seda.

LEMBIT JAKOBSON
Unipiha Algkooli õpetaja

IGNATSI JAAGULE MÕELDES

seesama aabitsavalgus
igas klassitoas
seal kus elu algus
hommiku koldses joas

seismas keset aega
õpetaja
vette juhtimas laeva
purjesid hõbetamas

kuis plagiseb vastu poorti
sinimere laine
tuul rebib purjesid hooti
hing tormist aimleb

krigiseb randudes kett
millega ankur lastakse vette
pilvi ja vett
kui küllalt olnud retkel

seesama aabitsavalgus
mis oli rehetas
tema kuldne malbus
ülal aja kohal

09.02.97

LEMBIT JAKOBSON
Unipiha Algkooli õpetaja

VABADUST TOOMAS

Tegelased:
B. G. Forselius
Ignatsi Jaak
Pakri Hansu Jüri
Soome õpetaja
Jutustaja

Aeg: 1686

I stseen

Jutustaja:

Ajalugu on nagu pimeduses seisev maja, mille olemasolu märkad alles siis, kui majas on süüdatud tuled. Tehkem seda täna üheskoos. On aasta 1686. Bengt Gottfried Forselius ja tema õpilased Ignatsi Jaak ja Pakri Hansu poeg Jüri on laeval teel Stockholmi. Päikeseloojang. Nad on kolmekesi laevadekil ja vaatavad õhtust merd.

JAAK: Õpetaja, kas sa kuningat olet nännu? Ku ma külän kõnelse, et sõidan laevaga Tukholmi, es usu keski toda juttu. Alles siss, ku ma emält uvve sinitse püksi saie ja uusi pastlit nakasi tegemä, saiva poisi arvo, et mul on tõsi takan. Ku esä minu obesega Tartu nakas viimä ja moonakoti vankriperässe pandse, oll terve külä kohal. Mul om meelen poiste ja tütrikite kadeda silmä. Emä ikk ja arvass, et ei näe minu inäp kunaki. Liinan kõneldasse, et nuu poisi, kes kuuli läbi saava, pandass Talinan laeva pääle ja viiasse ärä Rootsi. Sääl andasse neile mundri selgä ning saadetasse moskoviitide vasta sõtta.

FORSELIUS: Sa tead Jaak, et see tõsi pole. Rääkisin enne ärasõitu sellest sinu ja Jüri isaga. Ma ei saa mitte aru, kes neid jutte linnas levitab. Isegi Tallinnasse on need jõudnud. Sa tead küll, et just nende juttude pärast viisid Antsu ja Jaani isad poisid koolist ära. Mitte sõjaväkke ei taha kuningas teid kutsuda, vaid anda teile vabadus, et te teisi hakkaksite õpetama.

JÜRI: Õpetaja, kas kuningas om suuremb ku Tartu raehärra? Ja on tal pal'lu uhkemb tõld? Kuus musta obst iin?

FORSELIUS: Tallinna piiskop on meile Stockholmi äärelinna korteri käskinud anda. Sinna me jääme nii kauaks, kuni piiskop saab mahti teie lugemis- ja laulmisoskust katsuda. (Lahkub.)

JÜRI: Ei tiia, mes kuningas ka süüp? Odrakörti ta küll kindlaste ei helbi. (Kekutades) Sulavõid ega päiv ja nii pal'lu ku süda lustip.

JAAK: Kaits lumivalget kaskat om kindlaste magamises: üits all ja tõne pääl. Mitte nagu meil Papikülän, kos õle tolmava ja esä kulunu kaska hais henge matap. Kas õpetaja kõneles sulle, kuda lossin olla? Kas harjutit kotun tõiste iin kumardamist?

JÜRI: Esä nakas naarma... Ma es tihka inäp. Eks ma kae, kuda sa tiit...
(Harjutavad kumardamist.)

JAAK. Mõtlet, Jüri! Tuu om meie perän kinni, kas kõik me poisi saava priiss vai mitte. Ku tagassi jõvvame, oleme kuningat nännü. Tütriku nakava meid kaema... ja kiige pääl oleme kõige enämb oodatu just me.

JÜRI: (vaatab ringi ja küsib vaikselt) Kes viil sinu saatman olli? Kas Imbi kah tullii? Tiia, kuda tuu kuningaloss välja näge? Om vast üleni kalliskividest ja kullast. Hiilgab vist päikse käen? Saassi temast tüki omale murda, olessi rikas mees.

JAAK: Kos sa sellega... Soldati valvava kogu aig. Imbi võeti mõisa. Tiiat küll, mis sii tähendap. Mitu kuud põle ma tast midagi kuulu.

JÜRI: Tiia, mida esä ja emä praegast kotun teeva? Esä istup vist kõrtsituan õlletoobi takan ja kiitleb tõiste meeste seltsin, et ma kuningat näta saa. Emä on latskestega kotun. Täna om jo puulpäiv. Kindlasti lääva na kiigele. Sinna na kipuva nii kangeste, et tiia mes õnne na säält leiava. Mina küll ei viitsi ega puulpäiv tükk maad maha vantsi, et kiiki saassi. Ehita endale õvve pääle kiigu, siss põle taris kohegi mennä.

JAAK: Sa ei saa viil tollest aru...

JÜRI: Millest?

JAAK: Noh tollest, et su sösara nii kangeste kiigele kipuva. Kõtt om tühjäs lännü. Süüme paremb midagist.

(Hakkavad leivakotte lahti harutama. Jüri luristab pikalt nina ja sülitab maha.)

JAAK: Kas õpetaja mitte es kõnele meilt, et nina luristada ei tohi. Samuti tatistada ja peeretada.

JÜRI: Noh, ja mis siss. Ega ta praegalt näe. Kedagi ju põle. (Söövad.)

JAAK: Mõttele, Jüri! Tuu om meie tetä, kas poisi saava priiss vai mitte. Mul tule hirm pääle, ku tollele mõtle. Mina ja sina ja kõik me Papiküla kuuli poisi saame vabass. Me saame priiss! Inämp ei pea me kubjast ja opmani pelgama ega mõisan teopäivi tegemä. Ku tahame, võime hoopis liina ärä minna. Me sinuga oleme etimetse vaba mehe oman külän.

JÜRI: Kahju, et emä ja esä ning sösara vabass ei saa...

JAAK: Kahju jah. Mu esä om juba ütest kohast vällä aetu. Opmanile es meeldi, kuda ta temaga kõneli. (Ohkavad.)

JÜRI: Kae, kuda juusk. Säändse vaardiga oleme ommen ommukus Tukholmin.

JAAK: Ärä ärä sõnu! Emä näi inne minu liinasõitu unen rotti. Olle suur ja must, juusk üle näo ja tahtse mo sabaga är kägista. Palvetame paremp.

JÜRI: Kos poole Niguliste jääp? Kos poole ma näuga pia olema?

JAAK: Keera sa ütele ja ma tõsele puule. Küll püha Nikolaus kuulep. Armas Nikolaus! Hää meremeeste hoidija ja kaitsija! Hoiame meie laiva tormi ja viialuste kivve iist. Avita meid õnnelikult Tukholmi ja säält tagassi jõuda. Kõik Papiküla poisi uutva meid ja... viil keski... Aamen.

JAAK: Kae, Jüri ku pallu laivu Talina poole lähäp.

JÜRI: Jaa, jaa... mina panen Tukholmis minema. Kui tahat, tule üten. Ma mõtli joba kotun, et nüid saa ometi priiss. Lähän üitskõik koskottale, pääasi: pääsen härräst ja pessmisest. Mul om siiani sälg kipe – sii egävene Kupja-Aadu. Mõtless – es tereta teda kümne sammu päält.

JAAK: Aga mis saap poistest? Õpetajast? Ta viiasse liina piinakongi, nakatass võib-olla sõrmi väänämä ja pessma. Ja toda meie peräst! Kool pannasse ka kinni, poisi ei saaki priiss. Kotun teava kõik tõse, et ma lätsi kuninga manu... ning ma ei tuleki tagasi?

JÜRI: Mes sulle tähtsamp om: kool või priius? Pakun end laevapois. Küll na võtava! Süa mul pahass ei lähä ja meretüuga tule toime. Egas ta hullemp põle ku reht pessa.

JAAK. Ma'i saa õpetajat ja esä, poisse ütsi jättä. Ja Imbi.

JÜRI: Lähä kae, kas saa pikali heita. (Lahkub.)

JAAK: Mis ma küll es lähä tuu õdagu, ku Imbi kutse, üten timäga kiigele. Võib-olla oless ta nüit alal. Olli päiv otsa niitnu ja surmani väsinü... Ta anus jo minnu...

II stseen

Soome õpetaja ja Jaak

ÕPETAJA: Guten Abend!

JAAK. Guten Abend!

ÕPETAJA: Mis su nimi on noormees?

JAAK: Jaak.

ÕPETAJA: Näen, et ka sinul pole und. Sa pole sakslaste hulgast, olgugi et räägid nende keelt?

JAAK: See oli meie õpetaja. Tema räägib meiega vahel härrade keeles. Õpetaja tahab meid piiskopile näidata. Et me laulda ja lugeda oskame ning meie Papiküla kooli kinni ei pandaks.

ÕPETAJA: Miks siis teie kooli kinni tahetakse panna?

JAAK: Pärushärrad arvavad, et põllul töötamiseks pole lugemisoskust tarvis. See segavat hoopis ja teevat tänamatuks.. Nii ma olen kuulnud räägitavat.

(Paus. Vaatavad merd.)

ÕPETAJA: Ka mina olen õpetaja – Soomest. Vaatasin sind ja mõtlesin 20 aastat tagasi olin täpipealt samasugune: uued villased püksid ja pehmed pastlad jalas ning läksin Tukholmi õppima.

Kas Kuningas lubab teid siis, kui õpetajaks hakkate, vabaks lasta?

JAAK: Jah! Nii me õpetaja räägib.

ÕPETAJA: Usud sa, et see niimoodi tõepoolest läheb?

JAAK: Jah! Palun iga päev sellepärast Jumalat ning palvetan Kuninga eest.

ÕPETAJA (aeglaselt, mõtlikult): Sa tahad kindlasti teada, kas ma Kuningat olen näinud. Üks kord. Siis, kui ma veel koolis käisin. Ta sõitis lossi väravatest välja. Rohkem ära mult Kuninga kohta küsi. Vastan sulle veel vaid ühe lausega: Kuningas on Kuningas. Ajapikku, kui see sulle meelde jääb, hakkad ise mõistma, mis ma selle all mõtlesin.

Kui sa õpetajaks hakkad, ei saa opman sind enam härra põllul niitma ja kündma sundida ega reht kootidega peksma panna? On see nii? Ka su selg jääb vitsahoopidest puutumata?

JAAK vaikselt: Nii meie õpetaja räägib.

ÕPETAJA: Aga su mõrjsja võib mõis ometi ära võtta või tema isa ilma peavarjuta jätta.

JAAK vaikib.

ÕPETAJA: Olen vana mees. Minu elupäevad hakkavad lõpule jõudma. Ometi pole ma vastust saanud, õieti ei millelegi. Kui Jumal lõi inimesed oma näo järgi ja tema palge ees on nad kõik võrdsed, siis miks üks muutus korruga tähtsaks ja rikkaks, teine aga peab kartma teda. Orjama ning olema veel tänulik selle eest, et rikas tal nälga ei lase surra. (Mere müha.). Kuula, kuis meri mühiseb. Ta on nagu elugi. Ometi ei saa me ial teada, mis sünnib tegelikult ta sügavuses. Laevamehed võtavad purjeid vähemaks. Annaks Jumal, et tormi ei tuleks.

JAAK: Kui ma koolitoas õhtuti õlgedel lamasin, lambanahkne kasukas peal ja teised poisid tondi- ja õudusjutte rääkisid, mõtlesin sageli sellele, et me kõik saame vabaks. Mida see tähendab?

ÕPETAJA: Kui ta sul ükskord käes on, ei saa tast enam loobuda. Ennem lähed metsa või uputad end sohu. Pea meeles: sa oled orja poeg. Sinu vanemad on orjad, kõik su sugulased kuuluvad härrale. Ka sinu lapsed on ükskord mitte sinu, vaid härra omad. Tänu Kuningale saad sa ehk vabaks, kuid ma ei usu, et su härra sellega päriselt lepib. Arvesta sellega. Tee inimestele head ja ära tülitse võimukandjatega, palveta oma vaenlaste eest. Sinu riik ei ole pärit siit ilmast. Teda ei tule vist kunagi maa peale. Tule ja kummardu! Ma õnnistan sind. Issand hoidku ja kaitsku teid ning olgu teie ettevõtmistel edu. Ära kaota julgust, (sosistades) ükskõik, mis ka ei juhtuks! (Õpetaja õnnistab Jaaku Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel.). Aeg on juba hiline. Mine puhkama.

JUTUSTAJA: Need vana soome kooliõpetaja sõnad jäid Jaaku saatma surmani. Läbi katku ja nälja kumasid need nagu valgus ning andsid lootust ja usku paremateks päevadeks. Seda viimast oli eriti vaja, sest nagu vana soome õpetaja ennustas, ei loobunud Palupera mõisniku lesk Rennenkampf oma õigusest vanale köstrile ja tema lastele. Veel 7 aastat enne Ignatsi Jaagu surma nõudis ta neid endale kui oma endisi orje.

FORSELIUS: Stockholm paistab. Näete seda suurt tornidega lossi. Seal elabki kuningas. Piiskop lasi meile äärelinnas korteri anda. Seal (näitab kuningalossi poole) otsustatakse meie saatus. Võtke ikka oma moonakotid ühes...

III stseen

Tagasi laevalael, siis kui kuningalossis on käidud

FORSELIUS: Ma lootsin, et te mind alt ei vea. Aga, et te nii julgelt loete ja laulate, ma ei oodanud. Nüüd nägid ka need kõrged ministrid, mida õpetus võib orjuses üles kasvanud noormeestele anda. Teie tubliduse märgiks andis Tema Majesteet teile oma lumivalgete pitsidega kaunistatud käega kummalegi ühe kuldtukati. Mulle ei ole ta seda teinud.. Kas te saite oma kraami laeva toomisega ilusasti hakkama? Ajasin kõrgeaulise piiskopiga veel kooliasju. Ei saanud teiega seepärast koos tulla.

JÜRI: Ega suurt midagi tassida põldki. Moon om iks otsakõrran.

ÕPETAJA: Ah soo. No jah...

(Õpetaja lahkub)

JAAK: Jüri, mes sa jalga es lase? Sadaman om laivu külländ.

JÜRI: Ma es taha sinno ütsi jättä. Emä ja esä, sösara... Eks pia koon olema, kui sii nii om säätu.

JAAK: Kerge ei saa meil olema.

JÜRI: Tahat, ma kõnele tädile, ta kaes perra, mis Imbist saanu om. Ma ei ole küll teda hulk aiga inap nännu, aga ma'i usu, et ta ärä ütlep. Tollest aigust, ku ta mõisa võeti, käib ta meil harva külän.

JAAK: Miksa?

JÜRI: Meil pidada must ja hirmuss olema. Preilna pelgava, et ta viip meilt loomakõisi mõisa. Inne magamaheitmist kaep ta provva sängialutse ja kõik palaka üle, et säääl üttegi loomakõist ei oless.

JAAK: Kuida sa timaga kokku trehvat? Mõisa ei saa jo minna.

JÜRI: Kerkus. Pühapäiviti om ta iks kerkun. Provvale esiki meeldip, et ta nii tihti säääl käip.

JAAK: Mes ta mõisa võeti?

JÜRI: Ei ma tiia. Külän kõneldasse, et ta härrade ja preilnade kambrid koristavat ning niide ööpotte väl'la kannap.

JAAK: Mes asja nuu ommava?

JÜRI: Noh, nuu ommava ku meie puukapa. Na ommava savist tettu, lille pääle maalitu, üleni valge. Sinna käiva härräse ja emända asjale. Nuu peava kogu aig läikma ja puhta olema.

JAAK: Nah, härraste värk. Lõikus nakap tulema. Ku tagasi jõvvame, om rüga vist joba küps. Toda küürütamist, mes olema nakap. Kalale tahassi ka menna järve viirde. Sa vist põlegi uduga konagi kalal käinu? Põle kallast ega mõtsa. Midagist põle. Om ainult udu.

JÜRI: Õpetajal oll' nigu kade miil, et Kuningas talle oma käega kuldtukatit es kingi. Sul tul'le kumardus väega äste väl'lä. Kaesi silmanukast, põlve värisivä, aga ma tei sinnu järele ja siss läits üle. Kas sul es ole pelgu?

JAAK: Olli iks. Aga ma ütli indale, ole julge! Kümme kõrda korrassi, siss katte kartus. Mõisan om hullemp. Opman ei kae esä puulegi ku kõnelep. Nigu oless esä talle pal'las õhk. Piiskop oll' lahkemp. Ta kõneli õpetajaga pikalt. Kuningas es kae talle otsagi. Hää, et me hakkame saime. Nüid ei panda kuuli inäp kinni. Õpetajal olli me üle väega hää miil.

(Tuleb Forselius.)

FORSELIUS: Olete te täna midagi juba hamba alla saanud? Tellisin tänase päeva puhul meile kokalt tubli lõuna. Oleme selle kuhjaga ära teeninud. (Poisid vaatavad ebaledes üksteisele otsa.). Tulge, aga tulge... Mina olen küll näljane nagu hunt. (Lahkub koos poistega.)

(Pildivahetus. Kõik järavad kanakoiba.)

FORSELIUS: Mida te kodus tegema hakkate? Koolini on veel tükk aega.

JAAK: Kalale tahass minnä. Esä piap avitama.

JÜRI: Külalise tuleva. Terve küla tulep mo vanamehe poole kokku, ku kodo jõvva. Mehe trimpava õlut ja päriva mu käest, kuda too Rootsimaa elu kah om. Na põle keski laivagi elun nännu.

JAAK: Emajõel ommava ju kah laiva. Kavandu on väike küla. Ainult mõnikümmend suitsu. Teegi om vilets, ku Kammeri puule minnä. Üitskõrd lätsivä obese alla sõiten lahkma. (Õhinaga) Õpetaja, kas me võime tollest kõnelda, et Tema Majesteet Rootsimaa kuningas meile uma käega kuldtukati kinkse?

FORSELIUS (pühib käed taskurätikusse ja vaatab Jaagule silma sisse): Tahad sa seda kõigile öelda?

JAAK+ JÜRI: Jah, jah!

FORSELIUS: Siis rääkige! Tukat peitke ainult nii ära, et keegi üles ei leiaks. Ärge seda laadal kohe esimese ettejuhtuva rändkaupmehe kätte andke. See on Tema Majesteedi kingitus teile... Võib-olla aitab see tukat teid siis, kui häda väga suur on.

JÜRI: Küll üits eit vahtse meile Jaaguga järele, ku Tukholmis mööda uulitsat käisime ja esikeskel kõnelsime. Me es tii tast väl'lagi ja kõnelsime iks edesi. (Jaak togib.) Ää togi!

(Forselius saab aru, ega tee väljagi.)

FORSELIUS: Noh, eks elusa maapoisi sattumine Tukholmi ole ju ime, mida peab tükk aega kaema... Teil olid ju ka teistmoodi riided seljas ja teistmoodi keel suus. Miks teid siis vahtima ei pidanud? Kõht sai liiga täis, lähen alla ja heidan veidikeseks pikali.

JAAK: Lääme laseme me kah leiba luusse!

Jutustaja: Poisid jõudsid õnnelikult koju ja alustasid sügisel oma pikka ja rasket kooliõpetajateed. Forselius, kes oma kooli veel kaks aastat pidada sai, uppus järgmisel merereisil tormisesse Läänemerre. Aga seekord alustas ta juba mõttes piiskopile tänukirja. Kiri, mis Stockholmi jõudis, oli selline:

Kõrgesti suursugune, Kõrgesti auväärne, Kõrgesti lugupeetav ja Kõrgesti õpetatud Härra Doktor, Õukonna ülemjutlustaja ja piiskop, Kõrgesti heasoovlik Isand ja Patroon.

Ma ei kahtle, et Teie Kõrgeausus, [nagu] olles esimene piiskop, kes eesti koolipoisid Tema Kuningliku Majesteedi ette viinud ja esimeste koolimajade, koolmeistrite ning nende palga pärast häid korraldusi nõutanud, nõnda ka veel edaspidi hoolt kannate, et kellelegi ei tuleks pähe kooliasja alustuses oma kangekaelsusest vastu töötada, et tulevikus, kui neil ägedus on järele andnud, ei saaks koolidest tühipaljas soperdus. Aidaku Jumal kooliasja täide viia ja hoidku Tema Kuninglikku Majesteeti, meie Kõigearmulisemat Kuningat ning Isandat, kauakestva ja püsiva tervise juures ning kõige kuninglikuma kõrge heaolu sees, nagu ka tõeliselt kristlikus ja väga kasulikus koolide asutamise ettevõtmises. (Ja ma ei kahtle, et lühikese ajaga hakkab vaesele

viletsale eesti rahvale paistma palju suuremat valgust kui senini. Kurat paneb mitmel viisil sellele vastu, kord mõisahärraste läbi, kord talurahva enese läbi, kord mõnel muul viisil nende läbi, kes parema meelega tahavad ilma vaevanagemiseta läbi saada.) Teie Kõrgeausus avaldas minule mu ettevõtte pärast igapidist suurt poolehoidu, võttis kaks eesti koolipoissi hästi vastu, kuulas nende lugemist ja laulmist, kandis tihtilugu suurt hoolt, käis ikka ja jälle palumas, kuni minu ja väikesed orjad Tema Kuningliku Majesteedi ette viis. Seal muretses Teie Kõrgeausus mulle reisiraha ja ordres koolide ehitamiseks Harju-Madise ja Risti kiriku juurde. Nende ordres läbilugemiseks laskis teie Kõrgeausus konsistooriumi sekretäril mind mu korterist lossi kutsuda ning mu lahkumisel lossist saatis lõpuks mu heade mälestustega tee. Kui Jumal mõneks aastaks elu ning tervist annab, siis tema abiga võiks ning saaks Teie Kõrgeausus kõrgemates ja tähtsamates asjades palju head korda saata, mille pärast peaks järeltulevatel põlvedel kustumatu mälestus (olgugi, et Teie seda ei otsi) Teist jääma. Omalt poolt kinnitan Teie Kõrgeaulisusele: Jumal on andnud mulle seesuguse pea, et ma (ilma kiitlemata) suudaksin asjad hästi läbi mõelda; tahaksin kõik ajaliku sinnapaika jätta ja teenida oma eluaja väsimatu vaevanagemise ning usinusega suurt Jumalat.*

Teie Kõrgeaususe

sõnakuulelikuks teenriks jäädes

Bengt Gottfried Forselius

*kuninglik luba

Märkused: 1. Tegelaste kõne on Tartumaa murdesse pannud Erlend Sild. 2. Näidendit on mängitud 15. juunil 1997 Pangodis ja 11. augustil 1997 Vastseliinas.

NELE REIMANN

Võro Instituudi teadur

OLI KORD...

(Katkend näidendist)

Proloog

Lavale ilmub Tartumaa rahvarõivais TÛTARLAPS, lillepärg peas ja pöördub rahva poole järgmiste sõnadega:

Oli kord... Nii algasid muinasjutud, mida Kambja kihelkonnakooli poisid õhtutundidel üksteisele jutustasid.

Küllap ka inimese elu ei ole õieti midagi muud kui muinasjutt, kus kõik "oli kord" ja millest ükskord ainult mälestused järele jäävad, selgemad ja tumedamad mälestused, ilusad mälestused ja kurvad mälestused.

Meie hulgas pole kedagi, kelle mälestused ulatuksid mitme aastasaja taha. Ometi püüame korra kergitada katet neilt ammu möödunud aegadelt ja heita tagasipilk sündmustele, mis Kambja kihelkonna maadel kord aset on leidnud.

I stseen

Ilmub AJALUGU musta keepi riidetatud mehe kujul:

Olen Ajalugu – see, kes viibib märkamatusena alati kohal ja jälgib kõrvaltvaatajana iga teie sammu. Minu mälu ei tohi mitte iialgi tuhmuda. Sündmused, mis aastasadade eest on aset leidnud, meenuvad mulle selgetena ka praegu.

Kambja kandis olen ammu liikunud. Teada on, et kohalik mõisnik Camby on kiriku asutanud ja kirikule ka maad kinkinud. Kirikut nimetatakse vanades kirikukatsumise protokollides kord Martini-, kord Maria-kirikuks. Mulle tundub, et

inimestel ei olnud endilgi küllalt selge, kuidas kiriku nimi õieti on. Kirik on venelaste rüüsteretkede ajal kaks korda maha põletatud.

Ja nagu mitmed kodumaa paigad on ka Kambja nii mõnigi kord saanud rohkesti kannatada sõja laastamisest, näljahädadest ja katkust. Aga inimene on visa, ta kosub jälle. Kord lõpeb ka pikaleveninud Vene-Liivi sõda ja Eesti alad saavad Rootsi riigi võimu alla.

Täna tahan teile, armsad kuulajad, pajatada maarahva õpetajast Bengt Gottfried Forseliusest ja tema andekast õpilasest Ignatsi Jaagust. Forselius on Rootsi kuningavõimu toetusel Tartu lähedale Piiskopimõisasse koolmeistrite kooli asutanud. Ainult kaheaastase tööga näitas tema oma uue õppeviisi paremusi: 1685. aasta kevadeks oli seminaristidel lugemine selge ja 1686. aastaks anti koolmeistritele selline ettevalmistus, et nad võisid uute raamatute järgi lapsi õpetada.

Teiste talupoiste hulgas paistis töökuse ja tublidusega silma Kavandu talupoiss Ignatsi Jaak. Kui paljud mitteeestlased hakkasid kõnelema maarahva rumalusest ja tuimusest, võttis Forselius koos Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu poja Jüriga ette laevasõidu Stockholmi, et kuningas Karl XI-le poiste teadmised ette näidata. Sellest meie lugu jutustabki.

Tegelased: Bengt Gottfried Forselius

Ignatsi Jaak

Rootsi kuningas Karl XI

Põhiliseks tegevuskohaks on Rootsimaa kuningakoda.

I pilt

FORSELIUS: Olen Forselius, mees, kes rootsi sugu,
kuid eesti rahvastki pean väga lugu.
Ja mitte niivõrd alandlikust meelest,
kui mõistusest ja eesti keelest.
On siinsel rahval oma kooli vaja
ja minust saagu sinna õpetaja.
Kes lõpetand on minu seminari,
eks oma sõpru edasi siis hari,
et siingi tõuseks tõde, vajuks vale
auks Rootsi riigile ja Jumalale.

JAAK: Ignatsi Jaagu nime mina kannan
ja enda kohta seda teadust annan,
et hoolega ma panin kõrva taha –
on haridus ju tähtsam veel kui raha.
Sest kui sind elus ebaõnn ka tabaks,
on haridus su vaimu teinud vabaks.
Kuid sellest tarkusest on siiski vähe,
mis rahva sekka laiali ei lähe,
siis alles õige ühisvara on ta,
kui koolita ei ole kihelkonda.

FORSELIUS: Oh, armas Jaak, miks oled muremõttes?

JAAK: Kõik on ju hea, teistpidi aga võttes
veel väga nõrk on hariduse valgus.

FORSELIUS: Kuid, kulla mees, see on ju alles algus.
Võid olla kindel – meie töö ei sure.

JAAK: Kuid siiski piinab mind üks väike mure.
Mis kasu on meil kõigest sellest loetust,
kui meil ei ole kõrgemalt poolt toetust.
Meil vastaseid on väga mitut liiki
ja nemad kardavad vaid Rootsi riiki.

FORSELIUS: Kuid kuningas ei karda parunitki,
see on ta meelest puhas pask ja sittki!

JAAK: Need sõnad sarnanevad kärjemeele.

FORSELIUS: Noh, mis siis muud, kui Stockholmissse tee!

II pilt

KUNINGAS: Karl XI olen, Rootsi riigiisa
ja oma tahtmistes ma olen visa.
Ma tahan, et mu valitsetud maadel
lihtrahvas kosuks samuti kui aadel.
Siis pole minu riigis ühtki hõimu,
kes selja taga kisuks minu võimu.
Ma valitseda püüan kõigi toega
ja arvestan ka eesti talupoega.
Sealt tulevadki ühed, jumalime!

FORSELIUS: Oo, Majesteet, Forseliuse nime
ma kannan – ja see on mu õpilane.
Poiss, kõrvad kikki, tähele nüüd pane.

KUNINGAS: Mis Eestimaalt ja Liivimaalt siis kuulub?

FORSELIUS: Maa nagu ikka ilmatuultes tuuldub...

JAAK: Kuid nagu iga märkaja nüüd märkab –
üks haridusetaimeke seal tärkab.

FORSELIUS: Lihtrahvasi seal kirjatarkust ihkab...
ja Majesteedi ette tulla tihkab...

JAAK: ... et paluda teid appi nõu ja jõuga.

KUNINGAS: Noor sõber, pole viga, ära lõuga.
Ma aru saan, et teil on kooli vaja.
Eks kõnele siis sellest, õpetaja!

FORSELIUS: Kui panen kõrvuti kõik ilma rahvad,
siis kõik on võrdselt targad, võrdselt vahvad,
Apollo loorbereid kõik võivad kanda,
teil pruugib ainult võimalusi anda.

JAAK: Oo Majesteet, pilk heitke tulevikku,
mis tuleb kindlalt, kuigi ajapikku.
Siis näete, et kõik alguse saab koolist
ja täidate missiooni ajaloolist.

KUNINGAS: Suur tänu, tulevik näib tõesti helge.
Noh, mis seal's ikka, nüüd on mulle selge,
et näiteks Tartusse, Kambjasse, Nõkku,
Rõngu, Puhja, Laiusele, Põltsamaale,
Kolga-Jaani, Pilistverre, Otepäale, Sangastesse
ja Padisele koolid saagu...

FORSELIUS: Ja Kambjasse koolmeistriks seame Jaagu.

JAAK: Ja minul loota jääb, et eesti sugu
peaks igavesti haridusest lugu.

II stseen

Aeglasel vaevalisel sammul kõnnib üle lava AJALUGU:

Aga polnud määratud, et Tartumaa rahvas võiks rahus põldu künda ja ka oma
vaimu harida, vaid palju viletsust, surma, katku ja näljahäda pidid nemad tunda
saama. Algas pikka aega kestev taplus Rootsi ja Venemaa vahel, mis läks ajalukku

Põhjasõja nime all. Raskesti sai kannatada Tartumaa ja palju hävis sõjatules ilusast ning õitsvast Tartu linnast.

Pärast kümnet sõja-aastat tuli aeg, kus vaenutegevus pikemaks ajaks soiku jäi ja rahvas elas vene võimu all. Maarahvas jäi ikka küsima: Kas peab see orjus siis igavesti kestma? Vaimupimedust, vaeva ja mõisnike omavoli on palju ees ega ole sellel lõppu näha.

Ja veel tahan mina teile Ignatsi Jaagust pajatada, kes õnnelikult katkust ja sõjast pääsenud, veel vana mehena kohtupinki kutsuti.

Jääb kõrvalvaatajana tahaplaanile seisma.

TARTU SILLAKOHTUS ANNO 1727

Tegelased: Palupera mõisa omanik kapten Franz von Rennenkampff
vana Ignatsi Jaak
kohtunikud, kirjutaja, pealtvaatajad

Kohtulaud. Vastas kahel pool pingid – ühel võtab istet Palupera mõisa omanik kapten F. von Rennenkampff, vastaspingil vana Ignatsi Jaak. Kohtunikud vastavas rõivastuses ja ametirahad kaelas, peakohtumees keskel, tulevad ja võtavad auväärset ilmel kohtulaua taga istet. Laua otsa istub kohtukirjutaja – kõhn mehike, käes hanesulg ja kohtupaberid.

PEAKOHTUNIK: Meie, kõrgeauline Tartumaa sillakohus, oleme täna anno 1727 14ndal jaanikuu päeval siia kokku kogunenud, et arutada Palupera mõisaomaniku kapten Franz von Rennenkampffi kaebust oma talupoja Ignatsi Jaagu vastu.

I KAASISTUJA: Kes süüdistab?

FR. VON RENNENKAMFF (*tõuseb*): Mina süüdistan. Mina tõstan kaebust oma pärisorja Ignatsi Jaagu, pärit Kavandu külast, vastu. Tema on neljakümne aasta eest omavoliliselt kodukohast lahkunud ning mujal endale asupaiga leidnud. Mina nõuan, et nimetatud pärisori tagasi minu maadele asuks ja seda koos oma perekonnaga, kellest samuti peavad minu orjad saama. Ja sellest nõust ma taganeda ei taha, sest pärast laastavat suurt sõda ja katku on minul inimesi üprisiski väheseks jäänud ning iga töökäsi kulub hädasti ära.

KOHTUNIK (*rahva poole pöördudes*): Kas teie kõik kuulsite seda süüdistust?

Rahva hulgast kostab jaatavaid hääli.

II KAASISTUJA: Talupoeg Ignatsi Jaak, kas sina kuulsid seda süüdistust ja mis on sinul enda kaitseks öelda?

IGNATSI JAAK (*üles tõustes*): Austatud kohtumehed. Neljakümne aasta eest on endine Palupera mõisnik mind Forseliuse seminari lubanud, et minust maarahva kasvataja ja õpetaja saaks. Nüüd olen mina vanaks meheks saanud ja pikemat aega Kambjas koolmeistriks ning köstriks olnud. Olen püüdnud oma ametitalitustes nõnda hoolas olla, nagu olen suutnud.

Kooli pean ma koolimaa eest. Varem, kui koolimaad ei olnud, sain mina koolitöö eest kümme riigitaalrit palka. Puud ja taari toovad laste vanemad. Koolitöös olen lapsed teadmiste järgi kolme rühma jaganud: aabitsapoisid ehk aabitsaõppijad, katekismuse õppijad ja raamatulugejad. Kõige andekamatele õpetan ka kirjutamist ning arvutamist. Ja kui anno 1719 Kambja kooli visiteeriti, võisin teatada, et selleks ajaks olen vähemalt 600 last lugema õpetanud. Nüüdseks on nende arv muidugi kasvanud. Lõpetuseks tahan öelda, et mina oma lapsi mitte pärisorjuse sisse ei anna ega lähe ka ise Palupera mõisat orjama. Mina ja minu lapsed oleme priid.

II KAASISTUJA: Meie kätte on jõudnud Kambja kirikuõpetaja Albrecht Sutori kiri kohtule. Tema ei ole ise kohale ilmunud, sest temale usaldatud kirikutööd hoiavad teda kinni.

KOHTUNIK: Secretarius, loe ette!

KOHTUKIRJUTAJA: Ignatsi Jaak on juba kaksikümmend aastat Kambjas koolmeistriks ning köstriks olnud ja kogudus ei või temata läbi saada. Meest kiidetakse ka tubliks ja osavaks koolmeistriks, kes ametitalitustes hoolas on.

Ignatsi Jaak on juba neljakümne aasta eest Paluperalt ära tulnud ja kõige selle juures pole Palupera mõis senini iial sõrme liigutanud ega kuhugi kaevanud, et teda tagasi nõuda.

KOHTUNIK: Kohus võtab aega otsuse tegemiseks.

Kohtunikud peavad omavahel nõu.

II KAASISTUJA: Kohtuotsuse ettelugemiseks püsti tõusta!

KOHTUNIK: Endine Palupera mõisa päristalupoeg, praegune Kambja köster-koolmeister, tema naine ja seitse last kuulutada pärisorjusest priiks. Selle poolt tunnistavad:

- endise Rootsi kuninga Kaarli XI armulikkus,
- aasta jooksul pole keegi tema kohta mingeid nõudmisi esitanud,
- ikka ustav ning pikaajaline aus teenistus koolmeistrina,
- oma laste hoolas ja aus kasvatamine.

Kohus on lõppenud. Rahvas läheb laiali.

AJALUGU: Püüdmine koolihariduse järele Kambja maadelt ei kao – 1765. aastal oli Kambja kihelkonnas juba kaheksa vallakooli: Kuustes, Kambjas, Pranglis, Krüüdneris, Kodijärvel, Haaslavas ja Kammeris. Õpetaja ei tohi ühtegi last peakooli võtta, kes mitte koolis ehk kodus ei ole viit peatükki pähe õppinud.

Kooliskäijaid lapsi olevat nii 14–43 hinge. Kodulapsed, kes ei saa kooli minna jalanõude või riiete puudumise pärast, õpivad tähti ema voki kõrval. Kõige suurem laste arv on Prangli koolis. Koolmeistri palk – see on paar vakka vilja. Raske, ah raske on siiski koolmeistri põli – üks Haaslava koolmeister kurtnud, et olevat juba kümme aastat töötanud, aga mingit tasu ei ole tema oma töö eest saanud.

Autorilt mõni sõna selgituseks

Sel lühikesel näitemängul on juba oma ajalugu: 11.–14. juunil 1987. aastal toimusid Kambjas eesti rahvakooli ja Kambja kooli 300. aastapäeva pidustused. Pidustuste päevakavas oli kooli asutamise mälestuskivi avamine ja mälestuskivi avamine Ignatsi Jaagu sünnikülas Kavandus, toimus konverents “300 aastat talurahvakooli Eestis”, esines TRÜ luuleteater “Valhalla” Viimasel päeval avati Kambjas Eesti Rahvakooli Memoriaal ja Pikksaares anti teenekatele õpetajatele ning edukamatele õpilastele kätte esimesed Ignatsi Jaagu medalid.

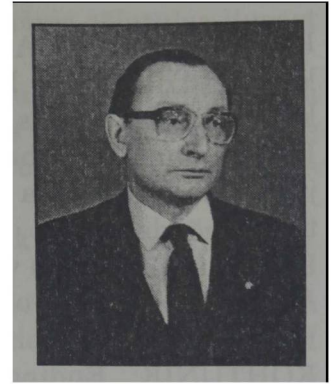
Esialgelt kavandasime vabaõhulavastust, kus peategelaseks oli kohalik koolmeister Ignatsi Jaak. Allakirjutanu, kes oli sel ajal Kambja kooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja, kirjutas direktori palvel näitemängu esialgse versiooni ja lavastajaks sai Peeter Volkonski, kuid paraku jäi ettevalmistusaeg napiks ja Pikksaares etendus 14. juunil 1987. a teater “Vanemuise” näitlejate esituses (Forselius – Andrus Eelmäe, Karl XI – Lembit Eelmäe) vaid see osa näitemängust, kus B. G. Forselius koos Ignatsi Jaaguga Rootsi kuninga juures käib. Selle osa panid Ain Kaalep ja Peeter Volkonski luulekeelde.

10. veebruaril 1998

Nele Reimann

JAAN EILART

Eesti Looduskaitse Seltsi aupresident,
Ülemaailmse Looduskaitse Liidu Kesk-
ja Ida-Euroopa Komitee president

B. G. FORSELIUSE SÜNNIPAIGA JÄÄDVUSTAMISEST

Meie legendaarse rahvakoolide rajaja Bengt Gottfried Forseliuse sünnikoha lähiümbruse korrastamise kavatsus lülitati Eesti Looduskaitse Seltsi tööplaani eelkõige seoses meie haridusloo suurmehe 300. surma-aastapäeva lähenemisega. See puudutas esialgu Harju-Madise omaaegse pastoraadi parki, selles olevate varemete pisukest saneerimist ning rangemate nõuete esitamist pastoraadi alale rajatud majandi töökodade korrashoiuks.

Seltsi üheks töövormiks olid tookord kõikide osakondade korraldatavad nn. sügised maastikuhoolduse päevad. Tallinna ja Keila osakondade üheks hooldusobjektiks saigi Harju-Madise. Toimus kaks bussiväljasõitu, mille käigus raiuti võsa, kujundati puugruppe pargis, tasandati veel sõjaaegseid auke ning koristati lihtsalt prahti. Peasissesõidutee ääres tehti kujundusraiet, mis hiljem laienes moreenidesse maetud pangal olevale loopealseilmelisele kadastikule.

Järgmisel kevadel lõi juhendamisel kaasa Eesti Looduskaitse Seltsi asutaja- ja auliige Ferdinand Eisen, kes tookordse Tallinna Pedagoogilise Instituudi dotsendina kutsus tööle kaasa ka oma üliõpilasi.

Tahaksin siinkohal öelda paar sõna Eesti kõigi aegade kõige pikema ametiajaga (20 aastat) haridusministri looduskaitse-alaste teenete kohta üldse. Tema algatusel saadeti kõikidele koolidele Haridusministeeriumi ja ELKS-i ühisjuhend "Kuidas korraldada looduse tundmise ja loodushoiu tööd." Muide, looduse tundmine ja loodushoid oli F. Eisenil alati seostatud kodu-uurimisega. Oma korraldusega muutis ta ära vene keelest üle võetud truualamliku mõiste "naturalistid". Koolidesse tulid loodusesõbrad, kellest paljud said looduskaitsejate organisatsiooni noorliikmeteks.

Dots Ferdinand Eisen

Keskasutus "naturalistide jaam" muutus kodukeelseks "loodusesõprade majaks", nõnda ka koolide vastavad ringid. Toimus kaks ülemaalist kooliümbruse kujundamise seminari, mille taotluseks oli silmas pidada mitte üksnes mitšuurinlikke kooliaedu, vaid kogu ümbrust, selle terviklikkust ja korrastatust. Seltsi kauaaegse juhatuse liikmena oli Ferdinand Eisen erilisel ideerikas. Kahjuks jäi tal jalavigastuse tõttu vabariiklik kokkutulek Peipsi põhjaranniku luiteil viimaseks kestmaks loodusretkeks. Selleks ajaks oli sünenud mõte B. G. Forseliuse sünnikoha mälestustähise loomiseks. Kavatsesime selle paigutada pastoraadi varemete lähikonda. Et nende vahetusse lähedusse jäi korratu töökojaõu, siis kavandasime külastuskäikudeks pargi kinnikasvanud põhjapoolse tee. Peagi oli selge, et töökodade sobimatu ümbrus memoriaali ei

väärtusta ja et midagi muuta on peaaegu võimatu.

Nõnda sugeneski idee püstitada tähis Põhja-Eesti paepanga kadakasele lõigule, mis jääb kiriku ja pastoraadi vahele kauni vaatega merele, ja on maanteeltki hästi nähtav. Kui meri paistab kirikuukselt, paistku ka siit, sest selles meres on suure koolimehe jääv puhkepaik.

Sobiva suure rändrahnu leidsime kirikust vaadates kagusse jäävast kraavipervest. Oli mure, kuidas seda traktoritega niimoodi kohale tuua, et ei lõhuks hella kadakatevahelist kamarat. See läks enam-vähem korda. Suuremõõtmelise pronksbareljeefi (Ars'i monumentaalateljee) tellisin Tartu tuntud skulptorilt Aulin Rimmilt. Ta oli olnud seltsiga juba pikaajalises koostöös: valminud olid väga õnnestunud portreebareljeefid keeleuudendaja Johannes Aaviku monumendile Laimjala Randveres ja meie teatrikunsti legendaarsele õppejõule, eesti tantsukultuuri ühele rajajale Helmi Tohvelmanile Lõõla Kuramatsil jne.

B. G. Forseliuse nägu oli ajastule omaselt portreeterimata. Tahtmata mälestuskivil piirduda üksnes tekstiga, otsisin raamatukunsti teeneka uurija, looduskaitse seltsi tegevliikme Hans Treumanni üllitiste hulgast välja ühe vana aabitsakuke ning B. G. Forseliuse surma-aastal koolide aruande alla kirjutatud autograafi. Need saidki pronksi valatuna sünnikohamälestise peamisteks kujunduselementideks.

Mälestusmärgi rajamisele aitas kaasa Padise tollane Lydia Koidula nime kandev kolhoos. Majand oli oma keskuse vanade hoonete baasil hästi rekonstrueerinud ja oli nüüd tehoolas ka laiemas kultuuriloolises mõttes. Seepärast andis vabariiklik žürii, mille esimeheks allakirjutanu oli, Lydia Koidula nimelisele kolhoosile vabariikliku maastikuhoolduse konkursi 3. koha koos preemiaga. Maamajandus ja loodushoid käisid tookord endastmõistetavalt käsikäes.

ENDEL E. TANILOO
skulptor

EESTI KOOLIHARIDUSE JA KULTUURIELU ARENGUT TÄHISTAVATE MÄLESTUSMÄRKIDE LOOMISEST

Olen enne kunstihariduse omandamist saanud pedagoogilise ettevalmistuse, seepärast on mulle väga lähedased eesti rahva hariduselu küsimused.

Algul õppisin Tartu Pedagoogiumi Progümnaasiumis ja 1940. aastal olin nende 137 hulgas, kes püüdsid Tartu Õpetajate Seminari (TÕS) sisse astuda. Üheks eksamiks oli võõrkeel. Olin progümnaasiumis viis aastat inglise keelt õppinud tõelise koolmeistri Marta Lepiku käe all ja seetõttu õnnestus mul nende 35 hulka saada, keda kooli vastu võeti.

Seoses sõjaolukorraga lõpetas 1943. aastal kaks lendu, sh kiirendatud korras ka meie XXI lend. See oli rahutu ja vaatamata rasketele aegadele elurõõmus klass, kust mitmedki siirdusid kohe raja taha nagu tulevane kirjanik Raimond Kolk ja juba kooli kunstiringis silma paistnud Harri Laks. Siiajäänutest tuli Laine Ustavil, praegu tuntud koorijuhil, pikk Siberi-reis üle elada ja nende ridade autoril kahe aasta pikkune raskete katsumuste aeg sõjavangilaagris Novosibirskis ja Kemerovos.

Kohe pärast Tartu Õpetajate Seminari lõpetamist algasid keerulised ajad. Alguses pääsesin küll Saksa sõjaväest. Sõjaväe abiteenistuse liinis saime kuue noormehega suunamise Elva Piimaühisuse turbarappa. Raba tuli põõsastest ja kiduratest soomändidest puhastada, kännud välja juurida, hunnikutesse laduda ja põletada. Puhketundidel nikerdasin kadakajuurikatest ja turbapätsidest kujukesi, peamiselt karusid. Töö rabas oli raske ja elamistingimused viletsad. Suve lõpus jäin kollatõppe ja läksin oma karusid ja muid pisiskulptuure Tartu Kõrgema Kunstikooli "Pallas" professorile Anton Starkopfi näitama. Starkopfi hinnang oli igati soodus ja mind võeti "Pallase" skulptuuriosakonda vastu. Siit sai alguse minu kunstihariduse liin, mis küll sõjaolude tõttu katkes, kuid algas uuesti 1946. aasta sügisel Tartu Kunstiinstituudis ja lõppes 1952. aasta kevadel kunstnik-skulptori diplomi saamisega.

1959. aastal alustasin paralleelselt loominguulise tööga ka pedagoogilist tööd skulptuuriõpetajana Tartu Kunstikoolis, mida jätkan käesoleval ajalgi. Tartu Õpetajate Seminarist, koolmeistrite koolist saadud pedagoogitöö armastus püsib mul tänaseni. Seepärast võtsin kohe vastu TÕS rektori August Solo ettepaneku tähistada kooli 160. aastapäeva mälestusmonumendi loomisega. Kutsusin kaasautoriks oma skulptoriharidusega tütre Airike Taniloo, kellega koos kujundasime "Aukivi õpetajale"

Selleks valisime oma laoplatsilt 10 tonni kaaluva kivirahnu. Kivimüraka esiküljele kavandasime pronkstähtedega gooti kirjas pealise – **Õpetajale** – selle alla C. R. Jakobsoni kukeaabitse vinjeti järgi pronksreljeefi, mis kujutab õpetajat lapsi õpetamas ja reljeefi alla gooti tähtedega pronkskirja: **Ülemaks kui hõbevara, kallimaks kui kullakoormat, tuleb tarkus tunnistada.** Monumendiga tahtsime väärtustada õpetajaametit ja esile tõsta kooli, kust üle poolteise sajandi on eesti haridusellu võrsunud koolmeistreid, missioonitundega õpetajaid.

E. Taniloo, M. Linnamägi ja A. Solo õpetaja aukivi avamisel 24. märtsil 1988

Kavand kiideti heaks. Oli vaja asuda kivitööde kallale. Selleks oli vaja kivi teiste kivide vahelt välja tõsta. Oli varakevad. Kuueteisttonnine kraana tuli kohale, kinnitas trossid ja püüdis kivi tõsta, kuid kivi ei nihkunud paigast. Tross purunes – kivi oli maa külge kõvasti kinni külmunud. Tegime tule kivi ühe kõrgemal asuva külje alla – ei mingeid tagajärgi. Kutsusin appi juhuslikult läheduses liikuva raske linttraktor-buldooseri. See sai kivi maapinnast lahti alles siis, kui ise kivi otsa ronis. Panime kivi töötlemiseks vajalikku horisontaalasendisse. Samal ajal tegelesime modelleerimisega: Airike Taniloo modelleeris reljeefi, mina gooti kirjutas teksti, et neid Tallinnas pronksi valada.

Talve tõttu ei saanud kivile vundamenti alla valada, kivi tuli avamise ajaks 1988. aasta märtsis lihtsalt külmunud maale paigaldada. Vundament ja trepid said tehtud siis, kui kevad kätte jõudis. Selleks ajaks tuli muidugi kivi kõrvale tõsta ja hiljem uuesti lõplikult paigaldada. Niisuguste raskustega tuleb monumentalistidel kokku puutuda. Rahuldust annab teadmine, et minu teada on see ainuke monument õpetajaameti auks.

Meie uuel ärkamisajal saime vabalt vaadata tagasi koolihariduse algaastatele. Nagu teada, sai eesti kõrgharidus ja ka rahvakoolide asutamine alguse õndsas Rootsi ajal 17. sajandil. Rootsi ajal alustanud koolid olid tähistamas eesti rahvakooli 300. aastapäeva. 1987. aastal oli Kambja kooli direktoriks Madis Linnamägi. Tema sooviski püstitada väärilise mälestusmärgi eesti rahvakoolile ja ühtlasi Kambja koolile, kus õpetas B. G. Forseliuse seminari kasvandik Ignatsi Jaak ja Tartu Õpetajate Seminari kasvandik, Vabadussõja legendaarne kangelane Julius Kuperjanov.

Lähteülesande järgi pidi mälestusmärk kujutama pronkskirjadega avatud aabitsat, mille ees on tulealtar. Asukohaks oli valitud Kambja kiriku varemete kõrval asuv suur ehitusmaterjalide laoplatz. Kui Madis Linnamägi mälestusmärgi ideega minu poole pöördus, olin muidugi kõhklemata nõus kaasa lööma. Tema oli välja valinud suure kivi kaks umbes 4 tonni raskust tahukat, mille üks talumees põldu parandades

püssirohu abil oli lõhestanud. Leidsin, et need tahukad on liiga väikesed (hiljem said neist mälestusmärgi kõrvalkomponendid) ja pakkusin välja ühe 20 tonni kaaluva musta värvi rändrahn, mis oma mõõtmetelt sobis avara väljaku keskele. Sellest saigi mälestusmärgi peamine komponent. Et korraldajad soovisid ära märkida ka Ignatsi Jaagu pikka koolmeistripõlve, kavandasin monumendi peakivi kahepoolsena.

Esiküljele paigutasin modelleeritud ja pronksi valatud aabitsakuke ja raiusin poleeritud pinnale **Eesti Rahvakool 1686**. Tagaküljele kinnitasin pronksist **ABD** ja raiusin kivisse **Ignatsi Jaak 1670–1741**.

Kuna oli tegemist paarikümnetonnise rändrahnuga, tuli lahendada mitmeid keerulisi tehnilisi probleeme. Esiteks oli kivi põhi vertikaaltele suhtes umbes 40 cm kaldu. Kivi toim aga jooksis pikki kivi ja ristsuunas ei olnud võimalik puurimise teel otsa sirgeks saada. Otsustasin alusvundamendi valada vastava nurga all ja kindlustada 25 cm paksuse betoonmüüri, seega oli kivile loodud pesa, kust ta tõstmise ajal ei saanud välja vajuda. Tookord oli Eestis juba üks 20-tonnise tõstejõuga "Faun"-kraana. Algul tõstisime kivi ülemise otsa nii palju üles, et kaks jämedat silmustega trossi umbes poole kivi kõrgusele ümber kivi panna. Olime just trossid ümber saanud ja lauad trosside vahele poleerpinna kaitseks paika pannud, kui paduvihmahoog kõik üle ujutas. Nüüd võisid trossid libisema hakata. Närv oli pingul, kui kraana suure raginaga trosse pingutas. Raginat tekitasid lauad, mida trossid vastu kivi muljusid. Kivi raskus hoidis trossid paigal, kivi tõsis pikkamisi ja jäi kahe trossi otsa vertikaalselt rippuma. Trosside asukoht oli ideaalselt õnnestunud. Nüüd suunasime kivi vundamendi pessa, mille põhja kalle oli täpne, vesiloodiga mõõtes parem pool ühe sentimeetri võrra kõrgemal. Kindlustasime aluse kivikiiludega, arvestades, et kivi peaks veidi vajuma. Palusin kraana trossid pinge alt vabaks lasta. Juhtus aga nii, et kivi ei vajunud mitte sugugi ja hea silmaga vaataja võib avastada, et kivi ei ole 100%-liselt loodis. Kui kivi paigas, algas väljaku kujundamine.

Korraldajad soovisid paigutada samba ette tulealtari, et Eesti Rahvakooli Memoriaali avamisel Tartus Forseliuse pargis süüdatud tuli tulealtarile tuua ja hiljem tähistada seal kooliaasta tähtpäevi (tarkusepäev, koolilõpupäev jne). Tulealtari jaoks leidsime pika otsimise peale Kambja-Otepää-Nõo teeristi lähedalt huvitava vormiga musta loodusliku kunstiteose, nn kasvava kivi. Tuli lõhub kivi, seepärast tellisime metallikunstnik Heigo Jellelt metallist tulealuse, mille peal haridusleek süüdata. Tuli ja tulesüütamine on rituaal – tuli valgustab, tuli soojendab. Hea oleks, kui see valgus ja soojus valitseks ka eesti rahva keskel.

Kujundada oli vaja kogu kiriku ja lasteaia vaheline maa-ala. Kutsusin appi arhitekti Ülo Sirbi, kellega koos planeerisime ja mõõtsime platsi, kujundasime teede asukohad ja leidsime koha eelpool mainitud eesti talupoja poolt lõhestatud kahele kivitahukale – avatud raamatule. Siia leidis Madis Linnamägi vastavad tekstid:

**Kiri algab kirikust,
rahvas algab raamatust**

Hando Runnel

**Eestlus püsib vaid nii kaua,
kui Eesti maa on eesti talupoja käes**

Kaarel Liidak

Esimene viitab kiriku suurele mõjule rahva arengus, teine on prohvetlik näpunäide, mida meie kollektiiv-põllumajanduse likvideerijad ei osanud ette näha ja mida praegused poliitikud peaksid tõsiselt arvestama.

Kui veel koolide seisukohalt vaadata, siis mina pean Eesti poliitikas kõige suuremaks möödalaskmiseks loidu suhtumist iibe küsimusse. See ei ole õige, et

sündide ja suurte perede toetamine ei muuda olukorda. Uusrikastele ei ole see küsimus, tavalisele inimesele, eriti paljulapselisele perekonnale on ka 100 krooni suur raha. Seda raha, mida toetusprojekt ette nägi, ei leia Riigikogu kusagilt, samal ajal valitsemise kulud üha tõusevad. Kui ei sünni lapsi, on kogu Riigikogu tegevus ja parteidevaheline kemplemine üks tühikargamine.

Teine monument, mis tähistab eesti kolmesaja -aastast kooli, on püstitatud Otepää Gümnaasiumi juurde. See on nelja meetri kõrgune lõhestatud kiviobelisk, mille peal on gooti kirjas pronkstähed "300 aastat kooliharidust Otepääl 1686" Sammas avati 1988. aastal.

Kolmanda samba tegin Maarja-Magdaleenasse. See oli samuti piklik umbes 3,5 m kõrge looduslik tume kivi. Ülemises osas on kivisse rajatud nišš, mille sees on pronksist öökull – Maarja kooli sümbol. All on pronksist gooti kirjas tekst:

Maarja kool 300
ANNO 1688

Neljas eesti rahvakooli pikka iga tähistav mälestuskivi on raiutud Laiuse kooli jaoks. Ka siin on aluseks looduslik kivirahn pronksist gooti kirjas tekstiga **Kolm sajandit kooli Laiusel** (1988).

Niipalju olen teinud otseselt kooliharidust puudutavaid taieeid. Neil aastail tegin veel Harjumaale Matu küla esmamainimise 750. aastapäeva mälestusmärgi. Too laulva revolutsiooni aeg oli üks ilus aeg. Püstitati lipuvardaid ja vaiksuses harduses lauldi Eesti hümnile lipu heiskamise juures.

Pidulik oli ka Kallaste lähedal Eduard Tubina sünnikohta tähistava mälestuskivi avamine. Kohal oli Eesti Rahvusmeeskoor, E. Tubina omaksed ja muusikaüldsuse esindajad. Monumendi loomine sündis jälle koostöös skulptor Airike Tanilooga. Tema modelleeris Eduard Tubina portreereljeefi, kivitöö ja tekstikujundus jäi siinkirjutaja teha. Koos mälestussamba püstitamisega kujundasime ka ümbruse, kus on veel säilinud Tubina-aegne iidne sirel.

Lõpetuseks tahaksin veel mainida 1994. a. loodud mälestusmärki Eesti Vabariigi riigitegelasele Kaarel Eenpalule tema sünnipaigas Tartu vallas, Kobratu külas. Lisades sellele samba teiste kultuurilooliste sammaste ritta, pean silmas seda, et K. Eenpalu oli pikka aega Eesti riigi tippjuhtide seas, kuid ei unustanud eesti kultuurielu. Tal on suuri teeneid eesti raamatukogunduse liikumise rajamisel. See liikumine on jälle päevakorda tõusnud, sest raamatud on kallid ja rahva ostujõud väike.

Kaarel Eenpalu mälestussammas (230 x 160 x 60 cm) on loodusliku kujuga. Kivi poleeritud esiküljele on raiutud Eesti riigivapp ja tekst. Sammas asub Een- ja Tagapalu talude vahel Tammesalus. Nimede eestistamisel võttiski Karl Einbund endale sünnitalu nime – Eenpalu.

B. G. FORSELIUSE SELTSIS

JUHATUSE ARUANNE B. G. FORSELIUSE SELTSI TEGEVUSEST 1997. AASTAL

1. Aruanne käsitleb tegevusperioodi 22. veebruarist 1997 kuni 27. veebruarini 1998, mis järgnes teiselt kulgenud VIII üldkogule Põltsamaa Kodu- ja Põllutöökoolis 21.–22.02.97. Juhatus pidas neli istungit. Seltsi, töörühmade ja palgalise kaadri jooksvat tööd juhtis tegevesimees lähtudes programmist, põhikirjast, üldkogude ja juhatuse otsustest. Tegevesimees teavitas seltsi osakondi ja liikmeid seltsi, töörühmade, juhatuse ja üldkogu tööst kolme ringkirjaga, neljas ringkiri läks "12 Kooli Klubi" (1987-89) liikmetele kui seltsi asutamistoimkonnale. Palgalisel tööol olid Madis Linnamägi (tegevesimees), Mare Lang (sekretär-arvutioperaator), Piret Neitsov (reisikonsultant, kuni 30.06.97), Tõnis Kallejärv (reisijuht-giid, kuni 30.06.97). Trükiseid toimetab lepingulise tööna Tartu Ülikooli õppejõud Sirje Krikk de Mateo. Aruandeperioodil tegutses ühiskondlikel alustel neli töörühma:

a) töörühm "Probleemne laps" (doktorant Kristi Kõiv, Madis Linnamägi);
b) ajakirja *Forseliuse Sõnumid (FS)* kolleegium (Madis Linnamägi, Sirje Krikk de Mateo (tegevtoimetaja), prof Helmut Piirimäe);
c) Eesti Rahvakooli Muuseumi toimkond tütarühingu Sihtasutus B. G. Forseliuse Fond näol (nõukogu liikmed Arno Almann, Rein Kaarepere, Sirje Krikk de Mateo, Ants Kuperjanov, Robert Närska, Peeter Olesk, Juta Siirak, Ivar Tedrema), d) autasustamistoimkond (prof Lembit Andresen, Enn Liba, M. Linnamägi, Heino Mägi, prof Sulev Vahtre).

2. Seltsi põhikiri on VIII üldkogu 22. veebruari 1997 otsusega viidud kooskõlla "Mittetulundusühingute seadusega" ja kantud taas registrisse Tartu Linnakohtu juures. Põhikiri koos kõigi lisade ja statuutidega on avaldatud *Forseliuse Sõnumites nr 4 (FS 4)*. Kuna koolid ei ole juriidilised isikud, käsitleb selts uuendatud põhikirja järgi koole kui seniseid ühisliikmeid oma osakondadena (sisuliselt midagi ei muutu). Seltsil on 27. veebruari 1998 seisuga 69 osakonda, mille moodustavad 18 gümnaasiumi, 19 keskkooli, 27 põhikooli, 3 algkooli ja 2 ametikooli. Uus osakond (seltsi ühisliige) on Suure-Jaani Gümnaasium. Annikvere Põhikool on välja arvatud kooli liitmise tõttu Haljala Keskkooliga. Üksikliikmeid on 47 inimest, nõunikke 12, neist uus nõunik on hr Peeter Olesk. Toetajaliikmeid on 6 – Kambja Laulu- ja Mänguselts, firma "Ana", EELK kogudused Harju-Madisel, Otepääl ja Urvastes ning kunstnik Tõnu Soo.

Selts registreeris Tartu Linnakohtu registris vastavalt kehtivale sihtasutuste seadusele ümber ka oma fondi nimega Sihtasutus B. G. Forseliuse Fond, mille põhikiri on samuti avaldatud FS 4.

3. Seltsi tööst:

3.1. Seminari "Probleemse lapse vanemad" ettekanded (Põltsamaa, 22.02.97) olid varasema seminari "Probleemne laps" jätkuks. Põhiettekanne ja sotsioloogilise küsitluse analüüsi tegi Tartu Ülikooli doktorant Kristi Kõiv.

3.2. Selts osaleb Eesti Haridusfoorumi toimkondade töös oma liikmete kaudu (Lembit Jakobson, Toomas Kink) ja toetab Eesti Haridusfoorum '97 poolt Narva-Jõesuus 31.10–02.11.1997 vastu võetud lõppdokumenti. Foorumist võtsid osa ka M. Linnamägi, J.-Ü. Saar.

3.3. Selts võtab Eesti Õpetajate Liidu ja tema õppekava, seadusloome, palga ja atesteerimise ning teiste toimkondade kaudu osa Eesti hariduspoliitika ja strateegiade kujundamisest ja täiustamisest.

3.4. Juhatus liige, Aseri Keskkooli direktor Jaan-Ülo Saar esitas 31.03.97 Eesti Maarahva Kongressile seltsi arusaamad hariduselu korraldamisest maal (vt artiklit "Hariduse võimalikkusest maakohas", FS 4).

3.5. Eesti rahvakooli 310. aastapäeva tähistati mitmes kohas eraldi üritustena: 25. aprillil 1997 Kambjas Eesti Rahvakooli Memoriaali juures koos Kambja Ignatsi Jaagu Kooli (dir Enn Liba) ja Kambja Vallavalitsusega. Kõnelesid prof Lembit Andresen, vallavanem Ivar Tedrema, Hugo Treffneri Gümnaasiumi direktor Helmer Jõgi, skulptor Endel Taniloo ja seltsi juhatuse liige Harri Ellart. B. G. Forseliuse pronksist teenetemedali sai Kambja Ignatsi Jaagu Kool. Samal päeval kõnelesid Tartus Forseliuse pargi mälestuskivi juures seltsi juhatuse liige Harri Ellart, Forseliuse Gümnaasiumi direktor Paul Lääne, Tartu Õpetajate Seminari õppejõud Vaike Potseps jt.

24. mail toimus vabaõhukontsertaktus Harju-Madisel B. G. Forseliuse mälestuskivi juures Padise (dir Ene Sakjas) ja Risti koolide (dir Eha Päiv), Padise Vallavalitsuse (vallavanem Leemet Vaikmaa), EELK Harju-Madise koguduse (õp Juta Siirak) kaasosavõtul. Kõnelesid Harjumaa Muuseumi vanemteadur, Forseliuse-uurija Aivar Põldvee, Forseliuse-liikumise algataja Padisel Jüri Alter ja seltsi tegevesimees Madis Linnamägi, kes andis Padise koolile üle B. G. Forseliuse pronksist teenetemedali. Ühiselt lauldi Harju-Madise kihelkonnakirikus, vallamajas oli valla koolide kevadkontsert ja pidulik lõuna.

3.6. Programmilist Eesti Haridusmuuseumi loomise mõtet silmas pidades tegi selts Tartu Linnavalitsusele uue ettepaneku: kujundada Tartus Lille mäe krunt koos seal asuva kuulsa parteimajaks kavandatud poolelioleva ehitisega ("varemed") polüfunktsionaalseks Forseliuse Keskuseks, milles asuksid kool (oli siin ka enne sõda), konverentsiruumid, audio-visuaal-mobiilne ehk teaduspargi-tüüpi ajalooteemaline atraktsioon koos muuseumifondidega, noorte võõrastemaja, maa-alune parkla jm vajalik. Ettepaneku elluviimiseks, Forseliuse Keskuse hooldamiseks ja suunamiseks tulnuks moodustada holdingfirma vanade ja uute omanike (Tartu Linnavalitsus, B. G. Forseliuse Selts, Eesti ja välismaa firmad) osavõtul. Linnavalitsus eelistas oma vara maha müüa. Ilus oleks, kui meie ettepanek osaliseltki täituks krundi ja "varemete" andmisega Hugo Treffneri Gümnaasiumile.

Selts üürib Tartu Linnavalitsuselt ruume majas Riia 37, mida linnavalitsus ei ole seni juriidilistel põhjustel reprivatiseerinud. Ebamäärase olukorra tõttu on enamik rentnike majast põgenenud – maja esimene ja keldrikorrus on juba kaks aastat tühjad. Tegime linnavalitsusele ettepaneku jätta see pooleldi tühi kivimaja B. G. Forseliuse Seltsi käsutusse, lahendamaks seltsi ametiruumide ja Eesti Haridusmuuseumi ühe filiaali, so rahvakooli muuseumi (I korrus 131,2 m², II 126.8 m², keldrikorrus 95,3 m²) loomise küsimust.

3.7 Traditsiooniline VIII suvekool ehk koduloo-uurijate kokkutulek (juhataja Tiiu Ojala) toimus Vastseliinamail 11.–13.08.1997, võõrustajaks Vastseliia Keskkool (dir Heiki Ojala). Osales 48 inimest 13 koolist, korraldamiseks kulus 12 824.30 krooni. Võrumaa Teatajas ilmus 21.VIII suvekooli kohta M. Kalkuni artikkel "Kolm päeva Forseliusega" koos fotoga näitlejatest. (FS 6-s ilmub täpsem ülevaade.)

3.8. Õpiturismi osakond tegutses palgaliste töötajatega kuni 30. juunini 1997 Eesti Turismiameti soovitusel korraldab nüüd turismireise OÜ Forseliuse Reisid (esimees Piret Neitsov), selts jätkab vaid õpireiside ja reisikursuste läbiviimist reisikorraldaja Forseliuse Reisid abiga. Aruandeperioodil toimus 6 õpireisi ja 5 reisikursust. Tartu Ülikooli hispaania filoloogide Hispaania-reis andis Kristina Reinsalule tõuke essee "Hispaanlaste maast ja elulaadist, seega siis kultuurist" kirjutamiseks (FS 4). Õpireisid ja reisikursused on ametlikult registreeritud, osalejad saavad EV Valitsuse poolt kinnitatud kindla vormi kohase täiendõppe tõendi.

4. Rühmade tööst:

4.1. Töörühm "Probleemne laps" osales seltsi seminaril "Hariduse arengukava kohalikus omavalitsuses" (28.02.98) ettekandega ja valmistas trükiks ette 1997. aastal Põltsamaa Kodu- ja Põllutöökoolis peetud seminari "Probleemse lapse vanemad" materjalid, avaldatud ajakirjas FS 4. Põhilised autorid: *Mare Leino* "Kes siis lõpuks on probleemne laps?", *Kristi Kõiv* "Tänapäeva probleemsete õpilaste vanemate jooned ja osa probleemse lapse väljakujunemise protsessis", *Imbi Jäger* "Lastekaitsetööst Jõgeva maakonnas", *Silvi Moont* "Lastekeskus "Metsatareke"", *Silvi Päll* "Noorsoopolitseiniku tööst alaealistega"

4.2. Ilmus *Forseliuse Sõnumite* 4. number (FS 4, 350 eks), ettevalmistamisel on Herbert Salu teose "Õnneraha" (Toronto, 1953) uustrüki väljaandmine ja Paide Gümnaasiumi õpilase Riina Vaarpuu töö "Vatikan" (juhendaja õp Erika Kranich) kirjastamine. Kambja Vallavalitsuse ja Sihtasutuse B. G. Forseliuse Fond väljaandena ilmus postkaartide komplekt (6 tk), mille kahel postkaardil on näha Eesti Rahvakooli Memoriaali peakivi esikülj tulealtariga ja E. Tuutma õlimaal "Bengt Gottfried Forselius koos Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jüriga saabumas 1686. aastal Stockholmi"

Valmisid aumärkide tunnistuste uustrükid: B. G. Forseliuse medal, Suur Ignatsi Jaagu medal, Väike Ignatsi Jaagu medal, medal *Suur Kuldtukat*.

Seltsi taotlusel andis Eesti Post 14.10.97 esimese läbinisti eestikeelse raamatu Wastse Testamendi 310. aastapäeva tähistamise raames välja 3.50kroonise postmargi, millel on sini-kollase värviga (Rootsi lipuvärvid) kujutatud Wastse Testamendi tiitellehte.

4.3. Sihtasutuse B. G. Forseliuse Fond nõukogu 1997. a koos ei käinud, seltsi tegevesimees konsulteeris fondi nõukogu liikmetega jooksvates küsimustes. Metoodilist abi seminaride ja kursuste näol andis Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit (endine Eesti Fondide Keskus).

4.4. Juhatus konsulteeris autasustamistoimkonnaga aumärkide ja tunnustuskirjadega autasustamise küsimusi. B. G. Forseliuse medaliga autasustati 3 kooli, Väikese Ignatsi Jaagu medaliga 6 algklasside õpetajat, 11 kodu-uuriijat ja 5 seltsi liiget teenete eest hariduselu edendamisel. Suure Ignatsi Jaagu medali laureaat on Tartu Ulikooli vanemteadur ajalookandidaat Arvo Tering. Medaliga *Suur Kuldtukat* autasustati 4 õpilast (kodu-uuriijat). Seltsi aukirja sai 22 inimest ja 7 kooli, tänukirja 12 inimest ja 1 kool. Eesti koorilaulu 200. aastapäeva mälestusmedali uued laureaadid on 9 inimest, mälestusmedali *Wastne Testament 1686* laureaadid 12 eesti keele ja kirjanduse õpetajat ning avaliku elu tegelast. Laureaatide nimed on avaldatud FS 4. Juhatus ei ole saanud Eesti Kultuurkapitalilt jt sihtasutustelt vahendeid uue soliidse B. G. Forseliuse medali valmistamiseks, senine tiraaž on ammendunud. Tunnistuste kordustrukid on varasematest ilusamad, tunnistustel on haridusloolised taustavaated.

5. Lõuna-Eesti Itaalia Selts esitas meid Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liidu parima mittetulundusühingu konkursile. Auhinda ei antud, kuid kutsuti parimate hulgas kokkuvõtte tegemisele Tallinna raekotta.

6. Selts on järgmiste ühingute liige:

6.1 Eesti Õpetajate Liit (esinduskojas on Harri Ellart ja Madis Linnamägi, töötoimkondades Üllar Loks, Lembit Jakobson, Eha Jakobson, Harri Ellart, Toomas Kink, M. Linnamägi, Merlin Renter, Laura Nõlvak); 6.2. Eesti Vabaharidusliit; 6.3 Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit (meie tütarühingu Sihtasutuse B. G. Forseliuse Fond kaudu); 6.4 Eesti Kultuuriseltside Ühendus.

7 Seltsi koostööpartnerid on:

7.1 Eesti Haridusfoorumi toimkond; 7.2 Osühing "Forseliuse Reisid" – koostööleping; 7.3 Lõuna-Eesti Itaalia Selts – koostööleping; 7.4 Tartu Esperanto Selts – koostööle-

ping; 7.5 Slovakkia Esperantoliit; 7.6 Tartu Saksa Kultuuri Instituut, 7.7 Põhjamaade Ministrite Nõukogu Tartu Büroo jpt.

8. Seltsi majandusnäitajad:

8.1. Liikmemaksud: laekus 85 770 krooni, sh osalus- ja liikmemakse 19 600 krooni ja 170 krooni üksikliikmetelt, ülejäänud on õpireisijate liikmemaksud.

8.2. Seltsi projektide teostamiseks on esitatud mitmeid taotlusi, eriti H. Salu "Õnneraha" uustrüki jaoks. Laekunud toetussummad:

8.2.1 Eesti Kultuurkapitali sihtstipendium 14 000 kr Eesti Rahvakooli Memoriaali kivist aabitsa pronksist värsstekstide taastamiseks.

8.2.2 Eesti Kultuurkapitali sihtstipendium 8 500 kr 1777. aasta aabitsa restaureerimiseks;

8.2.3. Tartumaa Omavalitsuste Liit – 25 000 kr H. Salu "Õnneraha" väljaandmiseks.

8.3. Netokäive oli 1 905 753 krooni. Bilansi aktiva ja passiva on tasakaalus: 78 107 krooni. Põhivara pärast kulumi mahaarvestamist on 34 728 kr piires. Töötajate palgad on välja makstud reise eelarvetest, sh reisijuhtide lähetusraha. Seltsi raamatupidamist teostas raamatupidamisfirma Enigma arvutiprogrammi *Oskar* abil.

Aruande sõnastas ja esitas Madis Linnamägi

B. G. FORSELIUSE SELTSI AUMÄRKIDE JA TUNNUSTUSKIRJADE LAUREAADID

SUUR IGNATSI JAAGU MEDAL

27. veebruar 1998

Arvo Tering

Tartu Ülikooli Raamatukogu vanemteadur,
ajalookandidaat

VÄIKE IGNATSI JAAGU MEDAL

Algklasside õpetajad

27. veebruar 1998

Hellen Floren

Saue Gümnaasiumi õpetaja

Ester Koplimets

Paide Gümnaasiumi õpetaja

Helbe Laanemets

Lähte Ühisgümnaasiumi õpetaja

Sirje Lahtvee

Lähte Ühisgümnaasiumi õpetaja

Karin Nõgu

Saue Gümnaasiumi õpetaja

Eve Rõhu

Tõstamaa Keskkooli õpetaja

Tiiu Sagar

Paide Gümnaasiumi õpetaja

21. märts 1998

Luule Lehemets

C. R. Jakobsoni nim. Torma Põhikooli õpetaja

23. august 1998

Tiiu Lumi

Urvaste Põhikooli õpetaja

Koduloo-uurimine

23. veebruar 1998

Tiiu Ojala

Vastseliina Keskkooli õpetaja

27. veebruar 1998

Helgi Veemaa

Järva-Jaani Keskkooli õpetaja

21. märts 1998

Anne Schasmin

C. R. Jakobsoni nim. Torma Põhikooli õpetaja

23. august 1998

Maimu Tinn

Urvaste Põhikooli õpetaja

Teenete eest

27. veebruar 1998

Jaan Eilart

Tiia Palmaru

Jaan Palumets

Sirli Väära

27. märts 1998

Malle Reidolv

August Solo

Eesti Looduskaitse Seltsi aupresident, Ülemaailmse Looduskaitse Liidu Kesk- ja Ida-Euroopa Komitee president

Eesti Raadio koolisaadete toimetuse toimetaja

Saue Gümnaasiumi direktor

Tõstamaa Keskkooli õpetaja

Tartu Õpetajate Seminari täienduskoolituse ja algõpetuse osakonna juhataja

Tartu Õpetajate Seminari rektor

MEDAL SUUR KULDTUKAT

23. veebruar 1998

Tarmo Toomsalu

27. veebruar 1998

Renate Algeps

Kadri Lühiste

Tea Vallimäe

Vastseliina Keskkooli õpilane

Tõstamaa Keskkooli vilistlane, Pärnu Sütevaka Humanitaargümnaasiumi õpilane

Tõstamaa Keskkooli vilistlane, Pärnu Sütevaka Humanitaargümnaasiumi õpilane

Tõstamaa Keskkooli vilistlane, Tallinna 49. Keskkooli õpilane

AUKIRI

27. veebruar 1998

Raul Eenpuu

Tõnis Kallejärv

Mare Lang

Piret Neitsov

Elvi Raudsepp

Ülle Siilaberg

Anu Tomp

21. märts 1998

Toomas Aavasalu

Enda Kalm

Mati Kepp

Üüve Viljari

27. märts 1998

Kalju Kaasik

23. august 1998

Arvo Kiidron

Tiiu Kungus

Aime Soonvald

Aino Villem

Järva-Jaani vallavanem

B. G. Forseliuse Seltsi reisikonsultant, reisijuht-giid

B. G. Forseliuse Seltsi sekretär

B. G. Forseliuse Seltsi reisikonsultant

Aseri Keskkooli õpetaja

Kolga-Jaani Põhikooli õpetaja

Kolga-Jaani Põhikooli õpetaja

C. R. Jakobsoni nim. Torma Põhikooli direktor

C. R. Jakobsoni nim. Torma Põhikooli õpetaja

Torma vallavanem

C. R. Jakobsoni nim. Torma Põhikooli õpetaja

Tartu Õpetajate Seminari õppejõud

Urvaste valla haridus- ja kultuurinõunik

Urvaste Põhikooli õpetaja

Urvaste Põhikooli direktor

Urvaste vallavanem

TÄNUKIRI

27. veebruar 1998

Silva Kärner

Toomas Põldma

Järva-Jaani Keskkooli huvijuht

Järva-Jaani Keskkooli direktor

23. august 1998

Erma Kallasse

Urvaste Põhikooli muusikaõpetaja

EESTI KOORILAULU 200. AASTAPÄEVA MEDAL

27. veebruar 1998

Mare Nugis

Ülle Tammearu

Silvi Tanilov

21. märts 1998

Endla Viesemann

27. märts 1998

Valdur Helm

Tiiu Millistfer

23. august 1998

Tartu Ülikooli Akadeemiline Naiskoor

Vaike Uibopuu

Paide Gümnaasiumi õpetaja

Kullamaa Keskkooli õpetaja

Laiuse Põhikooli õpetaja

C. R. Jakobsoni nim. Torma Põhikooli õpetaja

Tartu Õpetajate Seminari koorimuusika

kateedri juhtaja

Tartu Õpetajate Seminari õppejõud

Tartu Ülikooli Akadeemilise Naiskoori dirigent

MEDAL WASTNE TESTAMENT 1686

27. veebruar 1998

Raili Leesalu

Aarne Vinkel

27. märts 1998

Vaike Potseps

23. august 1998

Villu Jürjo

Kullamaa Keskkooli õpetaja

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus,
kirjandusteadlane

Tartu Õpetajate Seminari õppejõud

EELK Tartu Maarja koguduse õpetaja

BIBLIOGRAPHIA FORSELIANA

Bibliographia forseliana's bibliografeerime 1986. aastal ja hiljem avaldatud väljaandeid ja artikleid B. G. Forseliusest ja tema kaasaegsetest, B. G. Forseliuse Seltsist ja tema tegevusest. Vajadusel lisame lühikese annotatsiooni või viite nurksulgudes.

1987

Elango, A., Oras, H. Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik. Haridus. – ENE, “Valgus”, lk 344

1988

Forselius, Bengt Gottfried. – ENE, “Valgus”, lk 39–40

Forselius, Johann. – ENE, “Valgus”, lk 40

Ignati Jaak. – ENE, “Valgus”, lk 551. [B. G. Forseliuse õpilase õige nimi on Ignatsi Jaak ehk Jaak Ignatsi poeg]

Käsu Hans ja Adrian Virginius. Mälestuspäev Puhjas. Koostaja Urmas Salo. [Mälestuspäeva kava, Käsu Hansu ja Adrian Virginiuse tutvustus, luuletus “Oh! ma vaene Tardo liin”]

Suurvärav, A. B. G. Forseliuse mälestuseks. – Edasi, 23. XI. [300. surmaaastapäeva tähistamisest Tallinna Pedagoogilises Instituudis]

Wieselgren, G. Johann Fischer och kulturpolitiken I Livland under Karl XI. – Karolinska förbundets årsbok 1986

1989

Lembit Andresen. Publikatsioonid 1962–1988. © E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut. [Bibliograafia loetleb 194 prof L. Andreseni tööd hariduse ajaloost]

1991

Kala, I. Kambja. – Aja Pulss, nr 11. [Lühike tekst ja 4 autori värvifotot kommentaaridega ajakirja tagumisel sisekaanel: kiriku varemed, Eesti Rahvakooli Memoriaali peakivi tagantvaates, “köstrikool”, uus lasteaed; foto EV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehest Arnold Rütlist ja USA presidendist George Bushist esikaanel ja lk 4]

Küng, A. Rootslaste jälgedes. Inimesi ja olukordi rootslaste asualadel Eestis. Eesti Kirjanike Liidu Kooperatiiv “Kupar” [B. G. Forseliuse mälestuskivist lk 30, kroonprints Gustav Adolfi allkirjakivist (“kuninga kivist”) lk 40 ja 48, Noarootsi rahvakooli asutajast Isaac Svenonis Mariestadius Hasselblattist lk 46, Noarootsi koolist lk 53-54]

1992

Pöld, P. Eesti kooli ajalugu. Tartu Ülikool. 164 lk. [Faksiimileväljaanne P Põllu “Eesti kooli ajalugu” (1933) järgi]

1993

Aarma, L. Kaks kauget sugulast. – Horisont, nr 4, lk 33–34. [B. G. Forselius ja J. Hornung eesti kirjakeele kujundajana]

Pöldvee, A. Eestimaa konsistooriumi kooliaruanded 1691. ja 1693. aastast. – Haridus, nr 11. [Artiklile on lisatud väljavõtted koos paralleelse tõlkega eesti keelde Eestimaa konsistooriumi protokolliraamatust (22.01.1691 ja 18.01.1693) ning 50 allikaviidet/selgitavat märkust]

1994

Aarma, L. Villem Reimani kui Forseliuse uurija tähtsusest Eesti kultuuri ajaloos. – Eesti TA Toim. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused. 43, 3, lk 303–319. [Bibliografeeritud FS 2-s ekslikult Arrak, L. artiklina]

1995

Antsov, A. Koolinoored karikeerivad muusikat. – Tartu Postimees, 26.IV [Selts toetas karikatuurikonkurssi “Mida koolijüts naerab” – esikoha võitjale Norra-reis] 310 aastat koolielu algusest Järva-Jaanis. – Järva-Jaani valla leht “Jaani Teataja”, nr 21 (11). [Erinumber koolielust Järva-Jaanis]

Laawther, G. Estonians' visit 'great success' – Express and Chronicle, Huddersfield (Golcar), England, 1. IX. [Seltsi reisirühm Helve ja Karl Kruustük'i algatusel Inglismaal. Informatsioon B. G. Forseliuse Seltsist, mis ühendab enam kui 300 aastat tagasi asutatud koole. Foto võõrustajatest]

Siirak, E., Kruus, O. Forselius, Bengt Gottfried. – Eesti kirjarahva leksikon. Estnisches Schriftstellerlexikon. Koostanud ja toimetanud Oskar Kruus. Eesti Raamat

1996

Andresen, L. Jan Amos Komenskí. Teine, täiendatud trükk. TPÜ Kirjastus

Bärenson, J. Eestikeelne Piibel. – Piiblientsüklopeedia, lk 78. Eesti Raamat. Logos

1998

Liivak, S. A. Tartu Õpetajate Seminar: 170 aastat, üheksa nime, üks vaim. – Õpetajate Leht, 3.IV [Ülevaade aastapäevaüritustest. A. Rüütel ja M. Linnamägi annavad üle seltsi tunnustuskirju ja aumärke. Fotol U. Uiga ja A. Solo]

Oruaas, A. B. G. Forseliuse Selts Järvamaal. – Õpetajate Leht, 13.III. [Võõrustajate informatsioon. Seminar “Hariduse arengukava kohalikus omavalitsuses” IX üldkogu]

Reimann, L. Hariduskonverents “Eesti kool – juured ja tänapäev” – Õpetajate Leht, 3.IV. [Eesti koolide võrgu 310. aastapäeva ja tänapäeva koolielu aktuaalseid küsimusi käsitleva konverentsi korraldamise kavatsused. Toimkonna koosseis]

Solo, A. 170 aastat Tartu Õpetajate Seminari. – Kuma I. Artiklite kogumik. Väljaandja Tartu Õpetajate Seminar

Kodulugu. Valitud tähti Kambja kooli- ja kultuuriloo aabitsast. Esimene valik. – Tootsi Taskud. Kambja Ignatsi Jaagu Kooli sõnailu ja pildivara kogumik. Kolmas aruanne. Koostasid Tiina Tiideberg, Toivo Ärtis. [Kunstnik Tõnu Soo elu ja tegevust käsitlevas alaartiklis on mainitud teda kui B. G. Forseliuse Seltsi logo, lipu, liikmetunnistuse jt kavandite autorit]

Põltsamaa Ühisgümnaasium 80. 17. detsember 1997 Vilistlaste kokkutulek. 30. mai 1998. [Voldik, A3, 8 lk]

AUTORITEST

PEETER PÕLD – KOOLIÕPETAJA, RIIGIMEES JA SELTSKONNATEGELANE

Eesti hariduse teenäitajaks nimetatud Peeter Põld sündis 30. juunil (12. juulil) 1878 Virumaal Jõhvi vallas Puru koolmeistri paljulapselises perekonnas. Oli lapsepõlvest peale teadmisanune ja mitmekülgset tegev. Hariduse sai ta Rakvere ja Narva linnakoolis ning Narva poeglaste gümnaasiumis. Aastail 1898–1906 õppis Tartu ülikooli usuteaduskonnas. Osales aktiivselt Eesti Üliõpilaste Seltsi tegevuses. Tema esimeheks oleku ajal valmis ja õnnistati sisse seltsi maja. Määrava tähtsusega sündmuseks Peeter Põllu elus oli tutvumine Villem Reimani, Jaan Tõnissoni, Oskar Kallase, Heinrich Koppeli ja Johan Kõpuga. Nendest kujunesid aate- ja teokaaslased paljudeks aastakümneteks. Töötanud pärast ülikooli lõpetamist mõnda aega ajakirjanikuna Postimehe toimetuses, pühendas Peeter Põld ennast pedagoogilisele tegevusele. Tema aktiivsel osavõtul rajati 1906 Tartus Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastekeskool – esimene eesti õppekeelega keskhariduskool. Tänapäeval on see Miina Härma Gümnaasium. Pärast enesetäiendamist pedagoogika alal sai Peeter Põllust 1908 kümneks aastaks selle õppeasutuse direktor. Tema juhtimisel ehitati koolile oma hoone.

Peeter Põllu organisatoritalent paistis eriti silma alates 1917. aastast. Pärast Veebruarirevolutsiooni käis ta koos Jaan Tõnissoniga Petrogradis Eestile autonoomiat nõutamas. Ta valiti Eesti Maanõukogu saadikuks, Rahvuskongressi juhatause liikmeks, Maavalitsuse haridusosakonna juhatajaks ja Eesti Kooliõpetajate Keskliidu esimeheks. Ta kavandas Eesti kooli ja hariduse arengu põhijooned. Need nägid ette emakeelse ja demokraatliku kooli loomist, ühtluskooli põhimõtet ja detsentralisatsiooni hariduselu juhtimisel. Veebruaris 1918 nimetati Peeter Põld Eesti Vabariigi Ajutise Valitsuse haridusministriks. Selle kohustuse täitmisele sai ta asuda alles novembris pärast Saksa okupatsiooni kokkuvarisemist.

Ent varsti seadis ajaloosündmuste kiire areng Peeter Põllu ette veelgi suurema ülesande. Ajutine Valitsus määras ta Tartu ülikooli kuraatoriks, kellena ta pidi *alma mater*’i sakslastelt üle võtma ja eestikeelseks ümber korraldama. Tema tegevuse katkestas ajutiselt enamlaste pealetung ja Tartu langemine. Peeter Põld astus vabatahtlikult kooliõpetajate roodu ning tegi kaasa lahingutegevuse Tartumaal. Pärast Tartu vabastamist kutsuti ta sõjaväest tagasi poolelijäänud tööd jätkama. Tema energilise tegevuse tulemusena sai 1. detsembril 1919 võimalikuks eestikeelse Tartu ülikooli avamine. Väikerahva oma emakeelse ülikooli rajamine oli juba märkimisväärne, selle teokssaamine kohe omariikluse esimestel aastatel veel käimasoleva Vabadussõja tingimustes aga hoopiski haruldane sündmus maailmas. Esialgu olid ülikooli kuraatori ja rektori amet Peeter Põllu isikus ühendatud. Pärast Heinrich Koppeli määramist rektoriks 1920ndal jäi Peeter Põld edasi kuraatorina valitsuse esindajaks ülikooli juurde. Pärast kuraatori ameti kaotamist 1925 toimus ta lühemat aega filosoofiateaduskonna dekaani ja kuni 1927. aastani ülikooli prorektorina. Alates 1920ndast oli ta ühtaegu pedagoogikaproffessor ja aastast 1922 didaktilis-metoodilise seminari üldjuhataja keskkooliõpetajate ettevalmistamise alal. Üldpedagoogiliste ainete kõrval luges ta üliõpilastele ka Eesti kooli ajaloo kursust. Tema loengute tekst avaldati hiljem eraldi raamatuna. See on arvestatav väljaanne tänapäevalgi.

Akadeemilise tegevuse kõrval osales Peeter Põld aktiivselt ka Eesti Vabariigi poliitilises ja seltskondlikus elus. Rahvaerakonna nimekirja järgi oli ta valitud Asutavasse Kogusse ning I, III ja IV Riigikogusse, samuti Tartu linnavolikogusse. Ta oli ka Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi, Eesti Karskusliidu ja Tartu Noorte Meeste Kristliku Ühingu esimees ning Eesti Kirjanduse Seltsi, Vanemuise Seltsi ja veel mitme organisatsiooni tegevliige. Tihedad sidemed olid tal Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikuga. Alates 1917 võttis ta osa kirikukongresside tööst.

Abielu Helmi Põlluga (neiuna Einberg) oli neil 11 last: kolm poega ja kaheksa tüdruku. Abikaasad olid võrdväärsed partnerid nii kodus kui ka kutsetöös ja seltskondlikus tegevuses. Peeter Põld suri 1. septembril 1930 tüüfusesse. Mõni päev hiljem tabas sama saatus tema kahte tüdruku. Peeter Põllu perekonna kalm on Tartu Pauluse kalmistul.

A. Liim Peeter Põllu haul
15.05.98

Dots Allan Liim

Forseliuse Reisid

Õpireisid ja -rännakud on enesetäienduse oluline vorm.
Ka B. G. Forseliuse ja tema kasvandike reis Stockholmi
1686. aastal oli nende eesti poiste jaoks õpireis
Professor Helmut Piirimäe

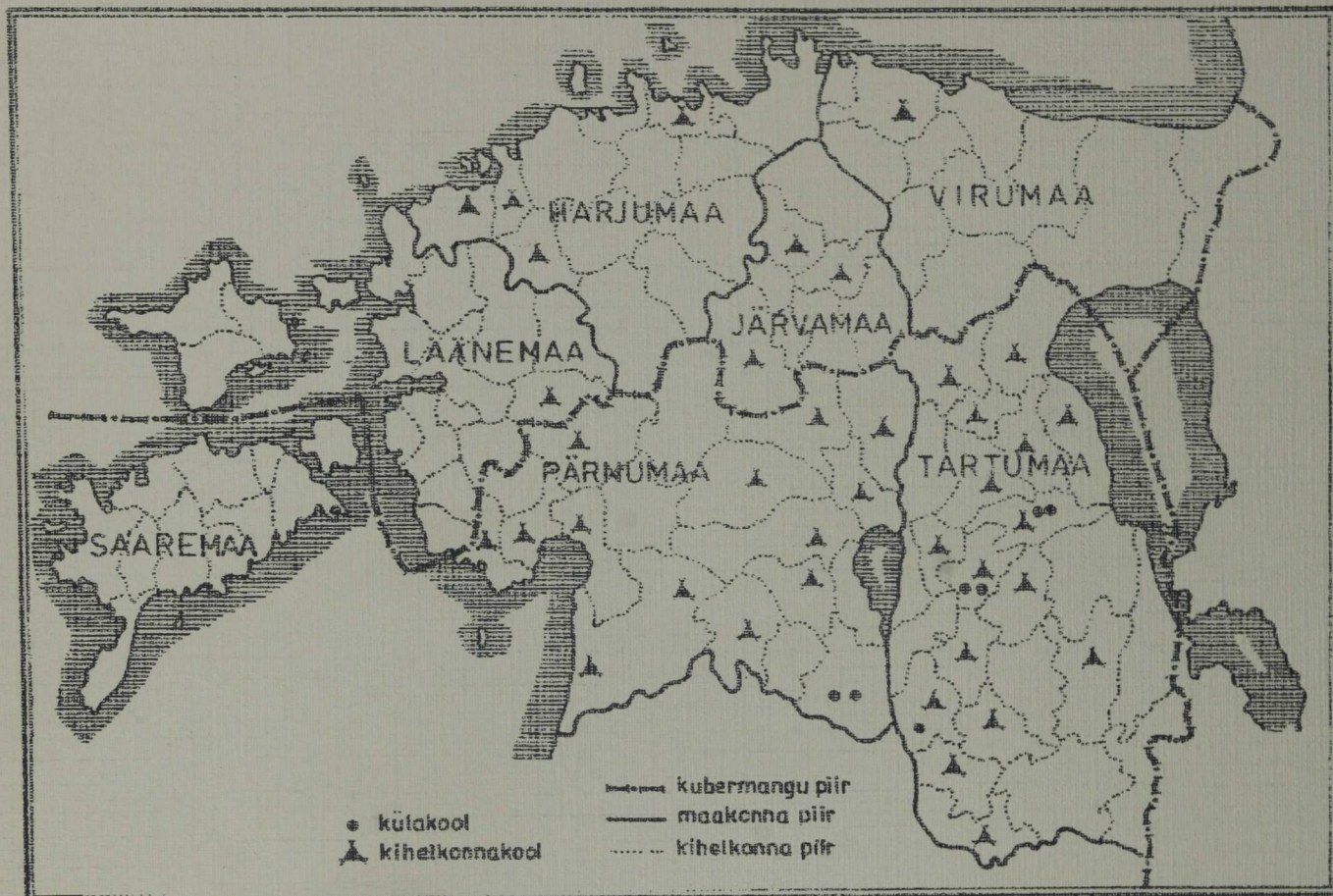
OÜ Forseliuse Reisid korraldab turismi- ja õpireise, matku ja suvelaagreid kodu- ja välismaal, tellija soovil külastame reisi ajal ka sihtmaa kooli. Kui tellija soovib reisel kuulata erialaseid loenguid ja külastada teemakohaseid institutsioone, siis läheb see arvesse **täiendõppe** või vabahariduskoolituse kursusena. Meil on kaheksa-aastased kogemused, haritud ja asjatundlikud reisijuhid ja giidid: geograaf **Tõnis Kallejärv**, dots **Peep Miidla**, prof **Helmut Piirimäe** (Euroopa riikide ajalugu), **Sirje ja Ricardo Mateo** (Hispaania, Portugal), **Madis Linnamägi**, **Piret Neitsov** (Soome), **Bruno O'Ya** (Poola), **Triinu Borga** (Taani) ...

REISI NIMETUS	KESTUS	HIND ALATES	LISAINFO
IDA-EUROOPA LOODUSMÄ- LESTISED (Tšehhi Paradiis, Moraavia karstiaala, Wieliczka soolakaevandus)	9	2300.-	Matkad ilma seljakotita
SLOVAKKIA MÄED JA KOOPAD	7	1890.-	
PRAHA	5	1400.-	Purskkaevu-värvusmuusika
TŠEHHIA	7	2090.-	Karstikoopad, värvusmuusikakontsert
BAIER-TŠEHHIA	10	3900.-	
BUDAPEST	6	1900.-	
UNGARI	7	2100.-	
POOLA	5	1300.-	
TAANI	9	3950.-	Legoland
NORRA	11	4835.-/ 3785.-	Kämpingumajad/telgid
PRANTSUSMAA	9	3470.-	Pariis ja Loire'i oru lossid
BENELUXI MAAD	12	4250.-	Aprillis – lillepidu
AUSTRIA	9	3050.-	
BAIER-AUSTRIA	11	4500.-	
ITAALIA-VATIKAN	13	4850.-	San Marino Vabariik, Capri saar
KREEKA-ITAALIA	18	6070.-	Vatikan, San Marino Vabariik
PORTUGAL-HISPAANIA	19	6960.-	
INGLISMAA-ŠOTIMAA	15	7600.-	
TÜRGI	18/10	5500.-/ 8500.-	Buss/lennuk; Rhodose saar Kreekas
LAPIMAA	3	1490.-	Jõuluvana, troopikabassein

Hinnad on arvestatud rühmale suurusega 43 inimest, õpilasrühmadega sõidavad **kaks õpetajat tasuta** kaasa. Reisi kestust, marsruuti ja rühma suurust saab muuta. Hinnale lisandub tervisekindlustus. **Võtame reiside tellimusi vastu juba 1999. aastaks!**

- Pakume :**
- ↳ lennureise Kreekasse (Kreet, Rhodos), Tuneesiasse, Türki...
 - ↳ ESTLINE'i kruisireise laevaga Stockholmi
 - ↳ peredele puhkuserreise soojadesse maadesse

Info ja menetlus: 50410 Tartu, Riia 37,
tel/fax (27) 420 498, 420 277; GSM (250) 19 931, (250) 98 647
jaak@forsel.tartu.ee
Tallinn (2) 6 312 821, õhtuti 19–22 (22) 585 367
Viljandi (243) 36 656; Jõhvi (233) 22 306

Rahvakoolide võrk 1688. aastal (Lembit Andreseni järgi)

Toimetuse aadress: B. G. Forseliuse Selts
 Riia 37
 Tartu 50410
 tel/fax (27) 420 277
 GSM (250) 98 647
 E-mail: jaak@forsel.tartu.ee